قیمت ایک روپیہ

ماشآء اللہ لا قوۃ الا باللہ

الحمد للہ والمنۃ کہ کتاب لاجواب تحفۂ نایاب المسمّٰی بہ

ابواب الصرف جدید

برائے

ملک دین محمد اینڈ سنز

تاجرانِ کتب کشمیری بازار ۔ اردو بازار ۔ ۔

لاہور ۔ "پاکستان"

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ خَلَقَ الْاِنْسَانَ وَعَلَّمَہُ الْبَیَانَ وَالتِّبْیَانَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی اَفْضَلِ الرُّسُلِ مُحَمَّدٍ رَّسُوْلِ الْاِنْسِ وَالْجَانِّ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَاَصْحَابِہِ الَّذِیْنَ تَصَرَّفُوْا عِنَانَ تَحْقِیْقِہِمْ اِلٰی اِعْلَاءِ کَلِمَۃِ الرَّحْمٰنِ **اَمَّا بَعْدُ** بر ضمائر طالبان علم تصریف مخفی نماند که این مختصریست مسمّٰی **ابواب الصّرف جدید** که ترتیب ابواب متصرفہ وانضباط قواعد صرفیہ را نسخہ ایست نافع وتہذیب صیغ صرف صغیر وکبیر وضبط مسائل کتب درسیہ را تا نوبنیست جامع اگرچہ قبل ازین کتابی مسمّٰی بابواب الصرف نیز بقالب طبع درآمده امّا خالی از لباس تعلیلات وعاری از حلیۂ توضیحات بود وطلبہ را چنانکہ باید مفید نیفتاده پس بنابر افاده طلاب درضمن ہر باب این کتاب فوائد عجیبہ و امثلہ غریبہ وتوضیحاتِ نادره وتعریفاتِ مفیده وتعلیلات ضروریہ بنہایت شرح و بسط کہ مبتدیان را درعلم صرف بدان احتیاج بیفتد ذکر کرده وبرائے ترغیب طالبان وارشاد راغبان درعقب ہر باب قوانین نافعہ مختصره بعبارت سہل وآسان مندرج کرده وبیشتر قواعد صرفیہ درسلک ضبط درآورده ودر توضیح بیان آن سعی بلیغ بکار برده تا مبتدیان از نفع برگیرند واز وضوح بیان او بہره مند شوند وبزودی بمدارج علمیت ترقی بکنند وَاللّٰہُ وَلِیُّ التَّوْفِیْقِ وَبِیَدِہٖ اَزِمَّۃُ التَّحْقِیْقِ ؕ

پس بدانکہ مجموعۂ ابواب ثلاثی مجرد شش اند باعتبار استقرار زیراکہ قسمت عقلی مقتضی آن بود کہ برائے ہر ماضی سہ مستقبل باختلاف حرکات عین مے آمد پس برین قیاس نہ باب مے شد لیکن سہ باب را بجہت ثقالت از احتمالات ساقط کردند شش باقی ماند سہ از آن فَعَلَ یَفْعِلُ چون ضَرَبَ یَضْرِبُ وَفَعَلَ یَفْعُلُ چون نَصَرَ یَنْصُرُ فَعِلَ یَفْعَلُ چون سَمِعَ یَسْمَعُ واین را اصول خوانند کہ حرکت عین

مستقبل مخالف حرکت عین ماضی است وسازآن فَعَلَ يَفْعَلُ چون فَتَحَ يَفْتَحُ وَفَعِلَ يَفْعِلُ چون حَسِبَ يَحْسِبُ وفَعُلَ يَفْعُلُ چون كَرُمَ يَكْرُمُ واين را فروع میخوانند زیراکه حرکت عین مستقبل موافق حرکت عین ماضی است۔

بَابُ اَوَّلْ

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ بِفَتْحِ العَيْنِ فِي المَاضِي وَكَسْرِهَا فِي الغَيْرِ الضَّرْبُ زدن وبرفے زمین رفتن وپدید کردن مثل ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا فَهُوَضَارِبٌ وَضُرِبَ يُضْرَبُ ضَرْبًا فَهُوَ مَضْرُوْبٌ لَمْ يَضْرِبْ لَمْ يُضْرَبْ لَا يَضْرِبُ لَا يُضْرَبُ لَنْ يَّضْرِبَ لَنْ يُّضْرَبَ الامر منه اِضْرِبْ لِتُضْرَبْ لِيَضْرِبْ لِيُضْرَبْ والنهي عنه لَا تَضْرِبْ لَا تُضْرَبْ لَا يَضْرِبْ لَا يُضْرَبْ الظرف منه مَضْرِبٌ مَضْرِبَانِ مَضَارِبُ وَمُضَيْرِبٌ وَالآلة منه مِضْرَبٌ مِضْرَبَانِ مَضَارِبُ وَمُضَيْرِبٌ والمؤنث منهُ مِضْرَبَةٌ مِضْرَبَتَانِ مَضَارِبُ وَمُضَيْرِبَةٌ مِضْرَابٌ مِضْرَابَانِ مَضَارِيْبُ وَمُضَيْرِيْبٌ وَمُضَيْرِيْبَةٌ افعل التفضيل منه اَضْرَبُ اَضْرَبَانِ اَضْرَبُوْنَ اَضَارِبُ وَاُضَيْرِبٌ وَالمؤنث منه ضُرْبٰى ضُرْبَيَانِ ضُرْبَيَاتٌ ضُرَبٌ ضُرَيْبٰى وجه تقدیم این باب آن باشد که کسره در عین مضارع اصلی است

صرف کبیر فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ يَفْعِلُ ضَرَبَ ضَرَبَا ضَرَبُوْا ضَرَبَتْ ضَرَبَتَا ضَرَبْنَ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُمَا ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتِ ضَرَبْتُمَا ضَرَبْتُنَّ ضَرَبْتُ ضَرَبْنَا واضح بادکہ ماضی فعلے راگویند کہ دلالت کند بر وقوع معنی در زمانہ گذشتہ وآخرش مبنی باشد بر فتح چون ضَرَبَ بزد آن یک مرد بزمانہ گذشتہ ومعلوم ومعروف فعلے راگویند کہ منسوب بفاعل جلی یا خفی باشد نحو خَلَقَ اللّٰهُ وَيَخْلُقُ ومجہول کہ چنان نبود نحو خُلِقَ العَالَمُ وَيُخْلَقُ وثلاثی آنکہ در وسہ حرف اصلی باشد چون ضَرَبَ ومجرد فعلے را خوانند کہ جز حروف ثلثہ یا اربعہ

اصلی زیادتی در ماضی نداشته باشد چون نَصَرَ وَضَرَبَ وَبَعْثَرَ وَعَرْقَبَ وَ
صحیح آن باشد که در حروف اصلی وے حرف علت و ہمزہ و تضعیف یعنی دو حرف
اصلی وے از یک جنس نباشد و حرف علت واؤ و یاء و الف را گویند که مجموعہ وے وای
باشد ضَرَبَ فعل ماضی را از ضَرْبًا که مصدر است بنا کردند حرف اول را مفتوح بحال
خود بگذاشتند و ثانی را حرکت فتحہ دادند و ثالث را مبنی بر فتح نمودند و تنوین تمکن برائے
بنا کردن فعل حذف کردند زیرا که تنوین علامت اسم است وَالْفِعْلُ لَا يَقْبَلُ عَلَامَةَ
الْاِسْمِ اما تنوین ترنم علامت اسم نیست كَمَا بُسِطَ فِي الْكُتُبِ الْمَبْسُوطَةِ تا از ضَرْبًا
ضَرَبَ شد صرف کبیر فعل ماضی مجهول ثلاثی مجرد صحیح
از باب فَعَلَ يَفْعِلُ ضُرِبَ ضُرِبَا ضُرِبُوْا ضُرِبَتْ ضُرِبَتَا ضُرِبْنَ ضُرِبْتَ
ضُرِبْتُمَا ضُرِبْتُمْ ضُرِبْتِ ضُرِبْتُمَا ضُرِبْتُنَّ ضُرِبْتُ ضُرِبْنَا مجهول فعلے
را گویند که نسبت فعل در آن بمفعول باشد یعنی آنکه کار برو واقع شده باشد چون
ضُرِبَ زده شد آن یک مرد بزمانہ گذشته ماضی مجهول را از ماضی معلوم گیرند و
طریق اخذ آنست که فای فعل را ضم کنند و عین فعل را کسره اگر ماضی مفتوح العین یا
مضموم العین باشد اما اگر مکسور العین باشد پس کسره بحال خود باقی ماند و لام کلمہ را
برحالت خود میگذارند و این طریق مخصوص بثلاثی مجرد است اما در ماورائے ثلاثی
مجرد مجهول ہر حرفی که متحرک باشد او را ضمہ داده شود بجز ما قبل آخر و ما قبل آخر را کسره و حرف
ساکن بدستور گذاشته شود صرف کبیر فعل مضارع معلوم صحیح
از باب فَعَلَ يَفْعِلُ يَضْرِبُ يَضْرِبَانِ يَضْرِبُوْنَ تَضْرِبُ تَضْرِبَانِ يَضْرِبْنَ
تَضْرِبُ تَضْرِبَانِ تَضْرِبُوْنَ تَضْرِبِيْنَ تَضْرِبَانِ تَضْرِبْنَ اَضْرِبُ نَضْرِبُ
مضارع فعلے را گویند که دلالت کند بر وقوع معنی بزمانہ موجود یا آینده چون يَضْرِبُ
میزند یا خواہد زد آن یک مرد بزمانہ حال یا آینده و فعل مضارع را از فعل ماضی گیرند
بزیادتی یک حرف از حروف اَتَيْنَ در اول وی این حروف را زوائد اربعہ خوانند
زیرا که بر اصل بناء زاید میشود و این حروف باستثنائے چهار باب که ماضی آن

چهار حرفی باشد علی الدوام مفتوح باشد الف در یک صیغہ می آید چون نون چون اَضْرِبُ وَنَضْرِبُ ویا در چہار کلمہ چون یَضْرِبُ یَضْرِبَانِ یَضْرِبُوْنَ یَضْرِبْنَ وتا در پنج صیغہ چون تَضْرِبُ تَضْرِبَانِ تَضْرِبُوْنَ تَضْرِبِیْنَ تَضْرِبْنَ فعل مضارع بمعنی حال واستقبال آید چنانچہ گذشت وہرگاہ در و لام مفتوح داخل شود معنے حال را بود چون لَیَضْرِبُ یعنی میزند آن یک مرد واگر سِیْن وَسَوْفَ در آید استقبال را بود چون سَیَضْرِبُ وَسَوْفَ یَضْرِبُ قریب است کہ خواہد زد آن یکمرد

صرف کبیر فعل مضارع مجہول یُضْرَبُ یُضْرَبَانِ یُضْرَبُوْنَ تُضْرَبُ تُضْرَبَانِ یُضْرَبْنَ تُضْرَبُ تُضْرَبَانِ تُضْرَبُوْنَ تُضْرَبِیْنَ تُضْرَبَانِ تُضْرَبْنَ اُضْرَبُ نُضْرَبُ چون خواہند کہ مضارع مجہول بنا کنند حرف مضارع را ضم کنند وما قبل آخر را مفتوح گردانند وآخرش را بر حال خود میگذارند چون یُضْرَبُ زدہ میشود آن یک مرد در زمانہ موجودہ یا زدہ خواہد شد بزمانہ آیندہ۔

صرف کبیر اسم فاعل ضَارِبٌ ضَارِبَانِ ضَارِبُوْنَ ضَرَبَۃٌ ضُرَّابٌ ضُرَّبٌ ضُرُبٌ ضَرْبٌ ضُرَبَاءُ ضُرْبَانٌ ضِرَابٌ اَضْرَابٌ ضَرَبٌ ضُرُوْبٌ ضُوَیْرِبٌ ضَارِبَۃٌ ضَارِبَتَانِ ضَارِبَاتٌ ضَوَارِبُ ضُرَّبٌ ضُوَیْرِبَۃٌ باید دانست کہ ضَارِبٌ صیغہ واحد مذکر اسم فاعل است واسم فاعل اسمی است کہ دلالت کند بر کنندہ کارے واو را از فعل مضارع معلوم میگیرند پس از یَضْرِبُ کہ فعل مضارع است چون اسم فاعل بنا کنند حرف مضارع کہ یا است حذف کنند وفا کلمہ را مفتوح و مابعدش الف مقصورہ کہ علامت اسم فاعل است در آرند وما قبل آخر او بر حالت خود بگذارند ودر آخر تنوین تمکن افزایند ضَارِبٌ میزند آن یکمرد بزمانہ حال یا خواہد زد بزمانہ استقبال واین طریقہ اخذ اسم فاعل از ثلاثی مجرد است اما اسم فاعل از ثلاثی مزید فیہ از رباعی مجرد ومزید فیہ چون فعل مستقبل معلوم آن باب باشد چنانکہ میم مضموم بجای حرف استقبال نہادہ شود وما قبل آخر مکسور گردد اگر مکسور نباشد چون مُکْرِمٌ وَمُدَحْرِجٌ وَمُتَدَحْرِجٌ ضَارِبَانِ صیغہ تثنیہ مذکر اسم فاعل ضَارِبٌ بنا کردہ شد

الف علامت تثنیہ درآخرش درآوردند وما قبلش را مفتوح کردند و نون مکسورہ عوض تنوین مفرد یا حرکت مفرد یا عوض ہردو عَلَی اخْتِلَافِ الْاَقْوَالِ درآوردند پس درحالت رفع ضَارِبَانِ و درحالت نصب جر ضَارِبَیْنِ شد وضَارِبُوْنَ صیغہ جمع مذکر اسم فاعل از ضَارِبٌ بنا کردہ شد واو ساکن علامت جمع مذکر درآخرش درآوردند وما قبلش را بجنس برضمہ کردند زیرا کہ اعراب در وسط کلمہ جاری نمیشود ونون مفتوحہ عوض تنوین مفرد یا حرکت مفرد یا عوض ہردو آوردند ضَارِبُوْنَ شد درحالت رفع و ضَارِبِیْنَ شد درحالت نصب جر وضَرَبَۃٌ جمع تکسیر از آن ضَارِبٌ است یعنی میزنند یا خواہند زد آن ہمہ مردان بزمانہ حال یا استقبال چون خواستند کہ اسم واحد را جمع تکسیر کنند حرف اول مفتوح بود ثالث ورابع را نیز فتح دادند والف مقصورہ را حذف کردند وعوض آن تای متحرکہ علامت جمع تکسیر ست درآخر درآوردند تا از ضَارِبٌ ضَرَبَۃٌ شد وضُرَّابٌ نیز صیغہ جمع تکسیر ست بنا کردہ شد از ضَارِبٌ حرف اول را ضمہ دادند وثالث را مشدد ساختہ حرکت فتح دادند وبعد از مشدد الف جمع تکسیر درآوردند فاعل را حذف کردند ضُرَّابٌ شد یعنی میزنند یا خواہند زد آن ہمہ مردان درزمانہ حال یا آیندہ ضُرَّبٌ نیز جمع تکسیر است از ضَارِبٌ بنا کردہ شد فتحہ حرف اول را بضمہ بدل کردند والف مقصورہ را حذف وما قبل آخر را مفتوح مشدد ساختند وآخر را برحال خود بگذاشتند ضُرَّبٌ شد وضُرَبَاءُ ضُرْبَانٌ ضِرَابٌ اَضْرَابٌ ضُرُبٌ ضُرُوْبٌ ہمہ اوزان جمع تکسیر کہ از ضَارِبٌ بنا کردہ شدند وتغیری در آن بہمان قیاس است کہ تسطیر یافتہ ونزد علمائی این فن جمع تکسیر آنست کہ بنای مفرد دران سلامت نماند ضُوَیْرِبٌ تصغیر ضَارِبٌ است یعنی اندک زنندہ آن یک مرد درزمان حال یا استقبال تصغیر تغیر لفظ را گویند تا دلالت کند بر حقارت یا قلت مدلولش۔ وبرائی ترحم وتعظیم نیز مے آید چون خواستند کہ از اسماء مکبرہ مصغرہ بنا کنند فتحہ فا را بضمہ بدل نمودند والف مقصورہ را بواو مفتوحہ وسوم جا یائے ساکنہ علامت تصغیر درآوردند وما قبل آخر وآخر را نیز برحال خود بگذاشتند وضُوَیْرِبَۃٌ صیغہ واحد مؤنث اسم فاعل مصغر است یعنے اندک

زننده یک زن در زمانهٔ حال یا استقبال وَضَوَارِبُ وَضُرَّبٌ جمع تکسیر ضَارِبَۃٌ است

صرف کبیر اسم مفعول ثلاثی مجرد صحیح - از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

مَضْرُوْبٌ مَضْرُوْبَانِ مَضْرُوْبُوْنَ مَضْرُوْبَۃٌ مَضْرُوْبَتَانِ مَضْرُوْبَاتٌ مَضَارِیْبُ مُضَیْرِیْبٌ مُضَیْرِبَۃٌ اسم مفعول اسمی است که دلالت کند بر ذاتی که فعل بر وی واقع شده باشد و آن ساخته شود از فعل مضارع مجہول پس علامت مضارع را دور باید کرد و میم مفتوح در اول او باید آورد و عین کلمہ را ضمہ و میان عین و لام واو مفعول آورده شود و لام کلمہ را تنوین داده شود مثالہ مَضْرُوْبٌ صیغهٔ واحد مذکر اسم مفعول را از یُضْرَبُ بنا کردند یُضْرَبُ صیغهٔ واحد مذکر غائب فعل مضارع مجہول بود چون خواستند که واحد مذکر اسم مفعول بنا کنند حرف مضارع را که یا است حذف کردند و بجایش میم مفتوحه در آوردند و میان ضاد و را، واو مفعول افزودند و آخرش را تنوین تمکن کردند یُضْرَبُ مَضْرُوْبٌ شد یعنی زده میشود یا زده خواهد شد آن یک مرد در زمانهٔ حال یا استقبال و این طریقہ اخذ اسم مفعول از ثلاثی مجرد است اما اسم مفعول غیر از ثلاثی مجرد چون فعل مستقبل مجہول آن باب باشد چنانکہ میم مضموم بجائے حرف استقبال نهاده شود ما قبل آخر مفتوح کرده شود چون مُکْرَمٌ وَ مُدَحْرَجٌ مَضْرُوْبَانِ صیغهٔ تثنیه اش مثل ضَارِبَانِ وَمَضْرُوْبُوْنَ صیغهٔ جمع مثل ضَارِبُوْنَ است وَمَضْرُوْبَۃٌ وَمَضْرُوْبَتَانِ وَمَضْرُوْبَاتٌ کَضَارِبَۃٌ وَضَارِبَتَانِ وَضَارِبَاتٌ وَمَضَارِیْبُ جمع تکسیر مَضْرُوْبٌ وَمَضْرُوْبَۃٌ هر دو است چون خواستند که اسم واحد را جمع تکسیر کنند حرف اول مفتوح بود ثانی را فتح دادند سوم جا الف علامت جمع تکسیر در آوردند حرفی که مابعد الف جمع تکسیر بود آنرا کسره دادند واو ساکن ما قبل او مکسور آنرا بیا بدل کردند و تائی واحد را حذف کردند و تنوین تمکن را بواسطہ منع صرف حذف کردند مَضَارِیْبُ شد یعنی زده میشوند یا زده خواهند شد آن همه مردان یا زنان در زمانهٔ حال و استقبال مُضَیْرِیْبٌ تصغیر مَضْرُوْبٌ وَ مُضَیْرِیْبَۃٌ تصغیر مَضْرُوْبَۃٌ است و تغیرش سابقا گذشت مُضَیْرِیْبٌ اندک زده میشود یا

زده خواهد شد آن یک مرد مُضَیْرِبَۃٌ اندک زده میشود یا زده خواهد شد آن یک زن بزمانہ
حال یا استقبال صرف کبیر فعل جحد معلوم لَمْ یَضْرِبْ لَمْ یَضْرِبَا
لَمْ یَضْرِبُوْا لَمْ تَضْرِبْ لَمْ تَضْرِبَا لَمْ یَضْرِبْنَ لَمْ تَضْرِبْ لَمْ تَضْرِبَا لَمْ تَضْرِبُوْا لَمْ
تَضْرِبِیْ لَمْ تَضْرِبَا لَمْ تَضْرِبْنَ لَمْ اَضْرِبْ لَمْ نَضْرِبْ صرف کبیر فعل
جحد مجهول لَمْ یُضْرَبْ لَمْ یُضْرَبَا لَمْ یُضْرَبُوْا لَمْ تُضْرَبْ لَمْ تُضْرَبَا لَمْ
یُضْرَبْنَ لَمْ تُضْرَبْ لَمْ تُضْرَبَا لَمْ تُضْرَبُوْا لَمْ تُضْرَبِیْ لَمْ تُضْرَبَا لَمْ تُضْرَبْنَ
لَمْ اُضْرَبْ لَمْ نُضْرَبْ هرگاه لَمْ بر فعل مضارع آید ویرا بمعنے ماضی منفی گرداند و مسمی بنفی جحد
شود و جحد بمعنی جحود است یعنی دانسته انکار کردن چون ماضی متحقق الوقوع است لهذا نفیش
را جحد نامیدند و لَمْ در آخر چهار صیغہ جزم کند اگر حرف علت نبود چون لَمْ یَضْرِبْ لَمْ تَضْرِبْ
لَمْ اَضْرِبْ لَمْ نَضْرِبْ واگر بود بیفگند چون لَمْ یَدْعُ واز هفت محل نون اعرابی را که علامت
رفع است ساقط گرداند چون لَمْ یَضْرِبَا لَمْ یَضْرِبُوْا لَمْ تَضْرِبَا لَمْ تَضْرِبُوْا
لَمْ تَضْرِبِیْ لَمْ تَضْرِبَا لَمْ یَضْرِبْنَ و لَمْ تَضْرِبْنَ که جمع مؤنث غائب و حاضر است بحال
خود دارد و لَمْ یَضْرِبْ نزد آن یک مرد در زمانہ گذشته لَمْ یُضْرَبْ نزده شد آن یک مرد بزمانہ گذشته
و باقی صیغها بهمین قیاس باید فهمید صرف کبیر فعل نفی معلوم لَا یَضْرِبُ
لَا یَضْرِبَانِ لَا یَضْرِبُوْنَ لَا تَضْرِبُ لَا تَضْرِبَانِ لَا یَضْرِبْنَ لَا تَضْرِبُ لَا تَضْرِبَانِ
لَا تَضْرِبُوْنَ لَا تَضْرِبِیْنَ لَا تَضْرِبَانِ لَا تَضْرِبْنَ لَا اَضْرِبُ لَا نَضْرِبُ
صرف کبیر فعل نفی مجهول لَا یُضْرَبُ لَا یُضْرَبَانِ لَا یُضْرَبُوْنَ
لَا تُضْرَبُ لَا تُضْرَبَانِ لَا یُضْرَبْنَ لَا تُضْرَبُ لَا تُضْرَبَانِ لَا تُضْرَبُوْنَ لَا تُضْرَبِیْنَ
لَا تُضْرَبَانِ لَا تُضْرَبْنَ لَا اُضْرَبُ لَا نُضْرَبُ بدانکه کلمه مَا و لَا تغیرے در لفظ مضارع
نه‌دهد آرے تغیر معنوی پیدا میکند یعنی فعل مثبت را بمعنی منفی گرداند زیرا که لفظ مَا و لَا هر دو
موضوع است برائی نفی و فرق میان هر دو آنکه لَا موضوع است برائے تعمیم نفی در زمان حال
واستقبال و مَا بالخصوص برائے نفی حال و استعمال مَا بر مضارع قلیل است چون خواهند
که فعل مضارع منفی بنا کنند حرف نفی یعنی مَا یا لَا بر مضارع مثبت داخل کنند چون

از یَضْرِبُ لَا یَضْرِبُ و از یُضْرَبُ لَا یُضْرَبُ لَا یَضْرِبُ نمی زند یا نخواہد زد آن یک مرد در زمانہ
حال یا استقبال لَا یُضْرَبُ زدہ نمی شود یا نخواہد شد آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال۔
صرف کبیر فعل نفی مؤکد معلوم بالن ناصبہ لَنْ یَضْرِبَ لَنْ یَضْرِبَا لَنْ یَضْرِبُوْا
لَنْ تَضْرِبَ لَنْ تَضْرِبَا لَنْ یَضْرِبْنَ لَنْ تَضْرِبَ لَنْ تَضْرِبَا لَنْ تَضْرِبُوْا لَنْ تَضْرِبِیْ لَنْ تَضْرِبَا
لَنْ تَضْرِبْنَ لَنْ اَضْرِبَ لَنْ نَضْرِبَ **صرف کبیر فعل نفی مؤکد مجہول بالن ناصبہ** لَنْ
یُضْرَبَ لَنْ یُضْرَبَا لَنْ یُضْرَبُوْا لَنْ تُضْرَبَ لَنْ تُضْرَبَا لَنْ یُضْرَبْنَ لَنْ تُضْرَبَ لَنْ تُضْرَبَا
لَنْ تُضْرَبُوْا لَنْ تُضْرَبِیْ لَنْ تُضْرَبَا لَنْ تُضْرَبْنَ لَنْ اُضْرَبَ لَنْ نُضْرَبَ بدانکہ ناصبہ چہار حرف
اند اَنْ و لَنْ و کَیْ و اِذَنْ چنانچہ شاعرے گوید ؎ اَنْ و لَنْ پس کَیْ اِذَنْ این چار حرف معتبر
نصب مستقبل کنند این جملہ را علم اقتضاء۔ این حروف چون بر فعل مستقبل در آیند آن فعل منصوب
گردد چنانچہ لَنْ یَضْرِبَ اَنْ یَضْرِبَ کَیْ یَضْرِبَ اِذَنْ یَضْرِبَ و نونہائے کہ عوض رفعی
است با آن ساقط شوند چون لَنْ یَضْرِبَا لَنْ یَضْرِبُوْا لَنْ تَضْرِبَا لَنْ تَضْرِبُوْا لَنْ تَضْرِبِیْ و در دو
محل ہیچ عمل نمی کنند آن دو محل صیغہ جمع مؤنث غائب و حاضر است چون لَنْ یَضْرِبْنَ و لَنْ تَضْرِبْنَ
زیرا کہ آخر اینہا مبنی است وَالْمَبْنِیُّ مَا لَا یَتَغَیَّرُ اٰخِرُہٗ بِاخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ عَلَیْہِ و چونکہ لَنْ
مضارع مثبت را بمعنی نفی تاکید مستقبل گرداند لہذا این صرف را فعل نفی مؤکد می نامند لَنْ یَضْرِبَ
ہرگز نخواہد زد آن یک مرد در زمانہ استقبال لَنْ یُضْرَبَ ہرگز زدہ نخواہد شد آن یک مرد در زمانہ استقبال
صرف کبیر فعل امر حاضر معلوم۔ اِضْرِبْ اِضْرِبَا اِضْرِبُوْا اِضْرِبِیْ اِضْرِبَا اِضْرِبْنَ
اِضْرِبْ بزن تو یک مرد در زمانہ استقبال امر حاضر را شش صیغہ است امر حاضر را از فعل مستقبل
حاضر معلوم گیرند و طریقہ اخذ آنست کہ حرف مستقبل کہ تا است از اول وی اندازند پس اگر ما بعدش
ساکن بود بجایش ہمزہ وصل مضموم آرند اگر عین کلمہ مضموم بود چون اُنْصُرْ و گرنہ مکسور چون
اِضْرِبْ و اِسْمَعْ و حرکت آخر و نون عوض رفع را بوقفی بیندازند چون اِضْرِبَا اِضْرِبُوْا اِضْرِبِیْ
و چون این ہمزہ متصل شود بما قبل خود ساقط گردد در عبارت و تلفظ و در کتابت باقی ماند چون
فَاضْرِبْ ثُمَّ اضْرِبْ و اگر ما بعد حرف مضارع متحرک باشد احتیاج بہمزہ نباشد لہذا ہمان بنا
کنند و حرکت آخر و نون عوض رفع کہ در آخر مستقبل باشد بوقفی ساقط شود پس در باب تَفْعِیْل

امر حاضر برین جہ باشد ضَرِّبْ ضَرِّبَا ضَرِّبُوا ضَرِّبِي ضَرِّبَا ضَرِّبْنَ وبرین قیاس بود
درباب مُفَاعَلَہ چون ضَارِبْ ضَارِبَا ضَارِبُوا ضَارِبِي ضَارِبَا ضَارِبْنَ ودر باب
تَفَاعُل تَضَارَبْ تَضَارَبَا تَضَارَبُوا تَضَارَبِي الخ ودرباب فَعْلَلَةٌ دَحْرِجْ دَحْرِجَا
دَحْرِجُوا الخ ونون جمع بحال خود ماند چون اِضْرِبْنَ وحرف علت ہم از آخر ساقط شود چون
اُدْعُ وَارْمِ وَاخْشَ با نون تاکید ثقیلہ اِضْرِبَنَّ اِضْرِبَانِّ اِضْرِبُنَّ اِضْرِبِنَّ
اِضْرِبَانِّ اِضْرِبْنَانِّ باید دانست کہ نون تاکید دو نون است یکی نون ثقیلہ ودوم نون خفیفہ
واین ہر دو نون در افادہ معنی تاکید برابر مگر نزد بعض نون ثقیلہ تاکید زائد است بہ نسبت نون
خفیفہ نون ثقیلہ نون مشدد را گویند ونون خفیفہ نون ساکن را گویند بیا اِضْرِبَنَّ ہر آئینہ بزن
تو یک مرد در زمانہ استقبال با نون تاکید خفیفہ اِضْرِبَنْ اِضْرِبُنْ اِضْرِبِنْ اِضْرِبَنَّ
وَاِضْرِبَنْ در اصل اِضْرِبْ بود چون نون ثقیلہ وخفیفہ بدو متصل شد ما قبل نون مبنی بر فتح
گشت اِضْرِبَنَّ وَاِضْرِبَنْ شد اِضْرِبَانِّ در اصل اِضْرِبَا بود چون نون ثقیلہ بدو متصل شد
آنرا حرکت کسرہ دادند برائی مشابہت بنون تثنیہ اِضْرِبَانِّ شد ودر تثنیہ نون خفیفہ نیامد زیرا
کہ نون خفیفہ در آن محل کہ الف باشد نیاید وجہش آنکہ نون خفیفہ دائما ساکن میباشد والف
نیز ساکن اگر نون خفیفہ در آن محل داخل شود اجتماع ساکنین علی غیر حدہ لازم آید وآن ممنوع
است اِضْرِبُنَّ وَاِضْرِبُنْ در اصل اِضْرِبُوا بود چون نون ثقیلہ وخفیفہ بدو متصل شد التقای
ساکنین شد میان واو ونون واو را حذف کردند وضمہ را باقی گذاشتند تا دلالت کند بر حذف
واو اِضْرِبُنَّ وَاِضْرِبُنْ شد باقی صیغہا ہمین قیاس باید فہمید صرف کبیر امر
حاضر مجہول لِتُضْرَبْ لِتُضْرَبَا لِتُضْرَبُوا لِتُضْرَبِي لِتُضْرَبَا لِتُضْرَبْنَ لِتُضْرَبْ
باید کہ زدہ شوی تو یک مرد در زمانہ استقبال چون آن خواہند کہ از صیغہاء فعل مضارع مجہول
صیغہائے فعل امر حاضر مجہول بنا کنند لام مکسورہ جازمہ را اول آنہا در آورند ونون اعرابی را
ساقط نمایند مثلا لِتُضْرَبْ در اصل تُضْرَبُ فعل مضارع مجہول بود چون لام در اولش
در آوردند آخرش را جزم کردند بلام لِتُضْرَبْ شد وہمین قیاس فہمید صرف کبیر فعل امر
غائب ومتکلم معروف ومجہول صرف کبیر امر حاضر مجہول با نون

تاکید ثقیلہ لِتُضْرِبَنَّ لِتُضْرَبَانِّ لِتُضْرَبُنَّ لِتَضْرِبَنَّ لِتُضْرَبَانِّ لِتُضْرَبْنَانِّ بانون تاکید خفیفہ لِتُضْرَبَنْ لِتُضْرَبُنْ لِتُضْرِبِنْ صرف کبیر امر غائب معلوم لِيَضْرِبْ لِيَضْرِبَا لِيَضْرِبُوا لِتَضْرِبْ لِتَضْرِبَا لِيَضْرِبْنَ لِاَضْرِبْ لِنَضْرِبْ لِيَضْرِبْ باید کہ بزند آن یکمرد در زمانہ استقبال لِاَضْرِبْ باید کہ بزنم من یکمرد یا یکزن در زمانہ استقبال بانون تاکید ثقیلہ لِيَضْرِبَنَّ لِيَضْرِبَانِّ لِيَضْرِبُنَّ لِتَضْرِبَنَّ لِتَضْرِبَانِّ لِيَضْرِبْنَانِّ لِاَضْرِبَنَّ لِنَضْرِبَنَّ بانون تاکید خفیفہ لِيَضْرِبَنْ لِيَضْرِبُنْ لِتَضْرِبَنْ لِاَضْرِبَنْ لِنَضْرِبَنْ لِيَضْرِبَنَّ وَلِنَضْرِبَنَّ البتہ باید کہ بزند آن یکمرد در زمانہ استقبال صرف کبیر فعل امر غائب مجہول لِيُضْرَبْ لِيُضْرَبَا لِيُضْرَبُوا لِتُضْرَبْ لِتُضْرَبَا لِيُضْرَبْنَ لِاُضْرَبْ لِنُضْرَبْ لِيُضْرَبْ۔ باید کہ زدہ شود آن یکمرد در زمانہ استقبال لِاُضْرَبْ باید کہ زدہ شوم من یکمرد یا یکزن در زمانہ استقبال لِيُضْرَبْ در اصل يُضْرَبُ فعل مضارع مجہول غائب ولِاُضْرَبْ در اصل اُضْرَبُ فعل مضارع مجہول متکلم بود لام امر مکسور جازم دراولش در آوردند و آخرش را ساکن نمودند بانون تاکید ثقیلہ لِيُضْرَبَنَّ لِيُضْرَبَانِّ لِيُضْرَبُنَّ لِتُضْرَبَنَّ لِتُضْرَبَانِّ لِيُضْرَبْنَانِّ لِاُضْرَبَنَّ لِنُضْرَبَنَّ لِيُضْرَبَنَّ البتہ باید کہ زدہ شود آن یکمرد در زمانہ استقبال لِاُضْرَبَنَّ البتہ باید کہ زدہ شوم من یکمرد یا یکزن در زمانہ استقبال۔ صرف کبیر بانون تاکید خفیفہ لِيُضْرَبَنْ لِيُضْرَبُنْ لِتُضْرَبَنْ لِاُضْرَبَنْ لِنُضْرَبَنْ لِيُضْرَبَنْ البتہ باید کہ زدہ شود آن یکمرد در زمانہ استقبال صرف کبیر فعل نہی حاضر معلوم لَاتَضْرِبْ لَاتَضْرِبَا لَاتَضْرِبُوا لَاتَضْرِبِي لَاتَضْرِبَا لَاتَضْرِبْنَ بدانکہ نہی فعلیت موضوع برائے طلب ترک حدثی کہ ماخذ آن فعل است چون خواہند کہ نہی بنا کنند لائے نہی را اول فعل مضارع در آوردند و لای نہی در آخر فعل مضارع در پنج محل یعنی احد مذکر غائبؔ واحد مؤنث غائب وواحد مذکر حاضر ودو صیغہ حکایت نفس متکلم جزم کند مثل لَمْ اگر در آخر فعل مضارع حرف علت نباشد ولا ہفت محل نون اعرابی را ہم دور کند و در دو محل در لفظ مضارع ہیچ عمل نکند و نون ثقیلہ وخفیفہ چنانکہ در فعل مضارع و امر می آید ہم بران طریق در نہی نیز می

ابد لَاتَضْرِبْ مزن تو یکمرد در زمانہ استقبال و آن در اصل تَضْرِبُ فعل مضارع معروف واحد مذکر حاضر بود لائی نہی را در اوّلش آوردند و آخر را جزم کردند **بانون تاکید ثقیلہ** لَاتَضْرِبَنَّ لَاتَضْرِبَانِّ لَاتَضْرِبُنَّ لَاتَضْرِبِنَّ لَاتَضْرِبَانِّ لَاتَضْرِبْنَانِّ لَاتَضْرِبَنَّ البتہ مزن تو یکمرد در زمانہ استقبال۔ **بانون تاکید خفیفہ** لَاتَضْرِبَنْ لَاتَضْرِبُنْ لَاتَضْرِبِنْ **صرف کبیر فعل نہی حاضر مجہول** لَاتُضْرَبْ لَاتُضْرَبَا لَاتُضْرَبُوْا لَاتُضْرَبِیْ لَاتُضْرَبَا لَاتُضْرَبْنَ **بانون تاکید ثقیلہ** لَاتُضْرَبَنَّ لَاتُضْرَبَانِّ لَاتُضْرَبُنَّ لَاتُضْرَبِنَّ لَاتُضْرَبَانِّ لَاتُضْرَبْنَانِّ **بانون تاکید خفیفہ** لَاتُضْرَبَنْ لَاتُضْرَبُنْ لَاتُضْرَبِنْ تعلیلہائی نہی مجہول بر نہی معروف تعلیلہائی نہی بانون ثقیلہ و خفیفہ بر امر حاضر بانون ثقیلہ و خفیفہ قیاس باید کرد **صرف کبیر فعل نہی غائب معلوم** لَایَضْرِبْ لَایَضْرِبَا لَایَضْرِبُوْا لَاتَضْرِبْ لَاتَضْرِبَا لَایَضْرِبْنَ لَا اَضْرِبْ لَانَضْرِبْ لَایَضْرِبْ نزد آن یک مرد در زمانہ استقبال۔ **صرف کبیر فعل نہی غائب مجہول**۔ لَایُضْرَبْ لَایُضْرَبَا لَایُضْرَبُوْا لَاتُضْرَبْ لَاتُضْرَبَا لَایُضْرَبْنَ لَا اُضْرَبْ لَانُضْرَبْ لَایُضْرَبْ زدہ نشود آن یک مرد در زمانہ استقبال لَا اُضْرَبْ زدہ نشوم من یک مرد یک زن در زمانہ استقبال۔ **بانون تاکید ثقیلہ** لَایُضْرَبَنَّ لَایُضْرَبَانِّ لَایُضْرَبُنَّ لَاتُضْرَبَنَّ لَاتُضْرَبَانِّ لَایُضْرَبْنَانِّ لَا اُضْرَبَنَّ لَانُضْرَبَنَّ **بانون تاکید خفیفہ** لَایُضْرَبَنْ لَایُضْرَبُنْ لَاتُضْرَبَنْ لَا اُضْرَبَنْ لَانُضْرَبَنْ

باب دوم

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد باب فَعَلَ یَفْعُلُ بفتح العین فی الماضی وَضَمِّہَا فِی الْغَابِرِ النُّصْرَۃُ وَالنَّصْرُ یاری کردن نَصَرَ یَنْصُرُ نَصْرًا فَھُوَ نَاصِرٌ وَنُصِرَ یُنْصَرُ نَصْرًا فَذَاکَ مَنْصُوْرٌ لَمْ یَنْصُرْ لَمْ یُنْصَرْ لَا یَنْصُرُ لَا یُنْصَرُ لَنْ یَنْصُرَ لَنْ یُنْصَرَ الامر منہ اُنْصُرْ لِتُنْصَرْ لِیَنْصُرْ لِیُنْصَرْ وَالنہی عنہ لَاتَنْصُرْ لَاتُنْصَرْ لَایَنْصُرْ لَایُنْصَرْ والظرف منہ مَنْصَرٌ مَنْصَرَانِ مَنَاصِرُ وَمُنَیْصِرٌ والآلۃ منہ مِنْصَرٌ مِنْصَرَانِ مَنَاصِرُ وَمُنَیْصِرٌ منہم

مَنْصَرَتَانِ مَنَاصِرُ وَمُنَيْصِرَةٌ مِنْصَارٌ مِنْصَارَانِ مَنَاصِيْرُ مُنَيْصِيْرٌ وَمُنَيْصِيْرٌ
وَافْعَلُ التفضیل منه انصر انصران انصرون اناصر واُنَيْصِرٌ والمؤنث منه نُصْرَى
نُصْرَيَانِ نُصْرَيَاتٌ نُصَرٌ وَنُصَيْرَى وجہ تقویم این باب بر تمیم آن باشد کہ با ضرب
موافق است در فتح عین ماضی این باب کثیر الاستعمال ست لیکن مثال وادی اجوف وناقص یائی
ازین باب نمی آید وتعلیلہائی این باب بر تعلیلہای باب ضَرَبَ قیاس باید کرد مگر چند بحثہا
کہ در آن باب ذکر نیافتہ درینجا بیان میکنیم بِعَوْنِ اللهِ وَتَوْفِيْقِهٖ بدانکہ مَنْصَرٌ صیغہ واحد اسم ظرف است
وظرف اسمی است کہ بر معنی وقت دلالت کند وآنرا ظرف زمان گویند وآنکہ بر معنی جائے دلالت
کند آنرا ظرف مکان گویند وبعبارت دیگر اسمی را گویند کہ دلالت میکند بر جائی صدور فعل یا
وقت صدور فعل علامت ظرف زمان آنکہ بجواب سوال مَتٰی واقع شود چون مَتَى الْقِتَالُ اَىْ فِيْ
رَجَبَ وعلامت ظرف مکان آنکہ بجواب سوال اَيْنَ واقع شود چون اَيْنَ زَيْدٌ اَىْ فِي السُّوْقِ
چون خواہند کہ اسم ظرف زمان ومکان بنا کنند علامت مضارع کہ یکی از حروف اَتَيْنَ است
حذف کنند بعد حذف حرف مضارع میم مفتوح در اولش در آرند وعین کلمہ را فتح دہند اگر مضموم باشد
واگر مفتوح باشد بحال خود بماند مگر در مثال وہمچنین اگر مکسور باشد یعنی عین کلمہ بحال خود بماند مگر در
ناقص ومضاعف کہ ظرف اینہا مطلقاً بفتح عین آید ولام کلمہ را تنوین ملحق کنند مثلاً مَنْصَرٌ را
از یَنْصُرُ بنا کردند یائی حرف مضارع حذف کردند بعد حذف آن میم مفتوح در آوردند وماقبل آخر
را فتح دادند زیرا کہ مضموم است آخر را تنوین تمکن کردند مَنْصَرٌ شد ای جائے یاری کردن
وزمانہ یاری کردن صیغہ واحد اسم ظرف ومَنْصَرَانِ صیغہ تثنیہ ومَنَاصِرُ جمع است ومُنَيْصِرٌ
تصغیر مَنْصَرٌ است مَنْصَرٌ اسم مکبر بود چون خواستند کہ اسم مکبر را مصغر کنند حرف اول را ضم
وثانی را مفتوح نمودند وسوم جایای تصغیر در آوردند مُنَيْصِرٌ شد ومِنْصَرٌ صیغہ آلہ است واسم
آلہ اسمی است کہ دلالت کند بواسطہ فعل بر چیزیکہ بذریعہ استعانت وفعل از فاعل صادر شود
آنرا فعل مضارع ساختہ شود باین طریقہ کہ علامت فعل مضارع را حذف کنند ومیم مکسور در اول
او در آرند وعین کلمہ را فتح دہند اگر مفتوح نباشد ورنہ بحال خود بماند ولام کلمہ را تنوین لاحق
کنند زیرا کہ تنوین خاصہ اسم است مثلاً مِنْصَرٌ صیغہ آلہ است چون خواستند کہ اسم آلہ بنا کنند لیئے

حرف مضارع را دور کردند و بجایش میم مکسور در آوردند حرکت ماقبل آخر را بفتحه بدل کردند و آخر را منون بتنوین تمکن کردند مِنْصَرٌ شد یک آلہ یاری کردن صیغہ واحد اسم مِنْصَرَانِ وَمَنَاصِرُ صیغہ تثنیہ و جمع آلہ است و مُنَیْصِرٌ تصغیر مِنْصَرٌ است ای اندک آلہ یاری کردن و گاہ باشد کہ بعد عین کلمہ الف زیادہ کنند یا بعد لام کلمہ تا زیادہ کنند پس دیگر دو صیغہ اسم آلہ ظاہر شوند چون مِنْصَارٌ مِنْصَارَانِ مَنَاصِيْرُ و مِنْصَرَةٌ مِنْصَرَتَانِ مَنَاصِرُ و مُنَيْصِرَةٌ تصغیر مِنْصَرَةٌ وَمَنَاصِيْرُ جمع تکسیر مِنْصَارٌ است مُنَيْصِيْرٌ تصغیر مِنْصَارٌ است أَنْصَرُ صیغہ اسم تفضیل است و اسم تفضیل اسمی است کہ دلالت کند بر زیادت معنی فاعلیت بہ نسبت دیگر چون زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو یعنی زید زیادہ است از عمرو در فضل و اسم تفضیل ساختہ میشود از فعل مضارع باین طریق کہ علامت مضارع کہ یا است حذف کنند و ہمزہ اسم تفضیل را بجایش در آوردند و عین کلمہ را فتح دہند اگر مفتوح نباشد ورنہ بحالت خود باند و لام کلمہ را بحالت خود ای رفع بگذارند و این طریقہ اخذ اسم تفضیل مذکر است مثلاً أَنْصَرُ صیغہ اسم تفضیل واحد مذکر از یَنْصُرُ بنا کردہ شدہ حرف مضارع دور کردند بجایش ہمزہ مفتوحہ برائے وزن أَفْعَلُ در آوردند و حرکت ماقبل آخر را بفتحہ بدل کردند و آخر را معرب باعراب غیر منصرف کردند أَنْصَرُ شد ای بسیار یاری کنندہ یک مرد و چون صیغہ مؤنث از اسم تفضیل بنا کنند بعد حذف علامت مضارع فا کلمہ را ضمہ دہند و عین کلمہ ساکن کنند و بعد لام الف مقصورہ کہ علامت تانیث است لاحق سازند و لام کلمہ را فتح دہند مثلاً نُصْرٰی صیغہ اسم تفضیل واحد مؤنث است از یَنْصُرُ بنا کردہ شد علامت فعل مضارع را دور کردند بعدہ نون را ضمہ دادند و صاد را ساکن و را را فتحہ و بعد را الف مقصورہ افزودند نُصْرٰی شد ای بسیار یاری کنندہ یک زن و اگر خواہی کہ صیغہ واحد مؤنث اسم تفضیل از واحد مذکر بنا کنی ہمزہ أَنْصَرُ را حذف کن و فائے کلمہ را کہ نون است ضمہ دہ و عین کلمہ را کہ صاد است ساکن ساز و چہارم الف مقصورہ برائے علامت تانیث ملحق کن و ماقبلش یعنی را ہم فتح نُصْرَيَانِ صیغہ تثنیہ مؤنث اسم تفضیل و نُصْرَيَاتٌ جمع وے وَنُصَرٌ جمع تکسیر نُصْرٰی وَنُصَيْرٰی تصغیر نُصْرٰی است

صرف کبیر فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد از باب فَعَلَ يَفْعُلُ نَصَرَ نَصْرًا

نَصَرُوْا نَصَرَتْ نَصَرَتَا نَصَرْنَ نَصَرْتَ نَصَرْتُمَا نَصَرْتُمْ نَصَرْتِ نَصَرْتُمَا نَصَرْتُنَّ نَصَرْتُ
نَصَرْنَا ۔ نَصَرَ یاری کرد آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب نَصَرَتْ یاری کرد
آن یک زن در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مؤنث غائب نَصَرْتَ یاری کردی تو یک مرد در زمانہ گذشتہ
صیغہ واحد مذکر حاضر نَصَرْتِ یاری کردی تو یک زن در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مؤنث حاضر
نَصَرْتُ یاری کردم من یک مرد یا یک زن در زمانہ گذشتہ واحد متکلم ۔ صرف کبیر فعل
ماضی مجہول از باب فَعَلَ یَفْعُلُ نُصِرَ نُصِرَا نُصِرُوْا نُصِرَتْ نُصِرَتَا نُصِرْنَ
نُصِرْتَ نُصِرْتُمَا نُصِرْتُمْ نُصِرْتِ نُصِرْتُمَا نُصِرْتُنَّ نُصِرْتُ نُصِرْنَا نُصِرَا یاری کردہ
شدند آن دو مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائب مجہول نُصِرَتَا یاری کردہ شدند آن دو زنان
در زمانہ گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائب نُصِرْتُمَا یاری کردہ شدید شما دو مرد در زمانہ
گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر حاضر یا یاری کردہ شدید شما دو زن نُصِرْنَا یاری کردہ شدیم ما دو مرد
یا دو زن یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمانہ گذشتہ صیغہ تثنیہ و جمع متکلم مع الغیر صرف کبیر
فعل مضارع معروف از باب فَعَلَ یَفْعُلُ یَنْصُرُ یَنْصُرَانِ یَنْصُرُوْنَ تَنْصُرُ
تَنْصُرَانِ یَنْصُرْنَ تَنْصُرُ تَنْصُرَانِ تَنْصُرُوْنَ تَنْصُرِیْنَ تَنْصُرَانِ تَنْصُرْنَ اَنْصُرُ نَنْصُرُ
یَنْصُرُوْنَ یاری میکنند یا خواہند کرد آن ہمہ مردان در زمانہ حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث
یَنْصُرْنَ یاری میکنند یا خواہند کرد آن ہمہ زنان در زمانہ حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث
غائب تَنْصُرُوْنَ یاری میکنید یا خواہید کرد شما ہمہ مردان در زمانہ حال یا استقبال
صیغہ جمع مذکر حاضر تَنْصُرْنَ یاری میکنید یا خواہید کرد شما ہمہ زنان در زمانہ حال یا استقبال
صیغہ جمع مؤنث حاضر صرف کبیر فعل مضارع مجہول ۔ از باب فَعَلَ یَفْعُلُ
یُنْصَرُ یُنْصَرَانِ یُنْصَرُوْنَ تُنْصَرُ تُنْصَرَانِ یُنْصَرْنَ تُنْصَرُ تُنْصَرَانِ تُنْصَرُوْنَ تُنْصَرِیْنَ
تُنْصَرَانِ تُنْصَرْنَ اُنْصَرُ نُنْصَرُ تُنْصَرَانِ یاری کردہ میشوی یا کردہ خواہی شد تو یک
زن در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مؤنث حاضر نُنْصَرُ یاری کردہ میشویم یا کر
خواہیم شد ما ہمہ مردان یا ہمہ زنان یا دو مردان یا دو زنان در زمانہ حال یا استقبال صیغہ
تثنیہ جمع مذکر و مؤنث متکلم مع الغیر صرف کبیر اسم فاعل ۔ نَاصِرٌ نَاصِرَانِ

ناصِرُوْنَ نَصَرَةٌ نُصَّارٌ نُصَّرٌ نُصَرَاءُ نُصْرَانٌ نِصَارٌ اَنْصَارٌ نُصَّرٌ نُصُوْرٌ نُوَيْصِرٌ
ناصِرَةٌ ناصِرَتَانِ ناصِرَاتٌ نَوَاصِرُ نُصَّرٌ نُوَيْصِرَةٌ ناصِرٌ یاری میکند یا خواہد کرد یکمرد در
زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر اسم فاعل ناصِرُوْنَ یاری میکنند یا خواہند کرد
ہمہ مردان در زمانہ حال یا استقبال صیغہ جمع مذکر اسم فاعل وَنَصَرَةٌ نُصَّارٌ نُصَّرٌ نُصَّرٌ
نُصَرَاءُ نُصْرَانٌ نِصَارٌ اَنْصَارٌ نُصَّرٌ نُصُوْرٌ ہمہ جمع تکسیر ناصِرٌ اند ای یاری میکنند یا
خواہند کرد در زمانہ حال یا استقبال و نُوَيْصِرٌ تصغیر ناصِرٌ ای اندک یاری کنندہ یک
مرد در زمانہ حال یا استقبال وطریق اخذ ہمہ صیغہا در باب اول بگذشت۔

صرف کبیر اسم مفعول از باب فَعَلَ يَفْعُلُ مَنْصُوْرٌ مَنْصُوْرَانِ مَنْصُوْرُوْنَ
مَنْصُوْرَةٌ مَنْصُوْرَتَانِ مَنْصُوْرَاتٌ مَنَاصِيْرُ مُنَيْصِيْرٌ وَمُنَيْصِيْرَةٌ مَنْصُوْرٌ
یاری کردہ میشود یا کردہ خواہد شد یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر اسم مفعول
مُنَيْصِيْرٌ تصغیر مَنْصُوْرٌ و مُنَيْصِيْرَةٌ تصغیر مَنْصُوْرَةٌ است مُنَيْصِيْرٌ اندک یاری
کردہ میشود یا کردہ خواہد شد یک مرد و مُنَيْصِيْرَةٌ اندک یاری کردہ میشود یا خواہد شد یک
زن در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر اسم مفعول و مَنَاصِيْرُ جمع تکسیر
مَنْصُوْرٌ یا مَنْصُوْرَةٌ است۔ صرف کبیر فعل جحد معلوم لَمْ يَنْصُرْ
لَمْ يَنْصُرَا لَمْ يَنْصُرُوْا لَمْ تَنْصُرْ لَمْ تَنْصُرَا لَمْ يَنْصُرْنَ لَمْ تَنْصُرْ لَمْ تَنْصُرَا لَمْ تَنْصُرُوْا
لَمْ تَنْصُرِيْ لَمْ تَنْصُرَا لَمْ تَنْصُرْنَ لَمْ اَنْصُرْ لَمْ نَنْصُرْ۔ صرف کبیر فعل جحد
مجہول لَمْ يُنْصَرْ لَمْ يُنْصَرَا لَمْ يُنْصَرُوْا لَمْ تُنْصَرْ لَمْ تُنْصَرَا لَمْ يُنْصَرْنَ لَمْ تُنْصَرْ
لَمْ تُنْصَرَا لَمْ تُنْصَرُوْا لَمْ تُنْصَرِيْ لَمْ تُنْصَرَا لَمْ تُنْصَرْنَ لَمْ اُنْصَرْ لَمْ نُنْصَرْ۔

صرف کبیر فعل نفی معلوم لَا يَنْصُرُ لَا يَنْصُرَانِ لَا يَنْصُرُوْنَ لَا تَنْصُرُ لَا
تَنْصُرَانِ لَا يَنْصُرْنَ لَا تَنْصُرُ لَا تَنْصُرَانِ لَا تَنْصُرُوْنَ لَا تَنْصُرُوْنَ لَا تَنْصُرِيْنَ
لَا تَنْصُرَانِ لَا تَنْصُرْنَ لَا اَنْصُرُ لَا نَنْصُرُ۔ صرف کبیر فعل نفی مجہول
لَا يُنْصَرُ لَا يُنْصَرَانِ لَا يُنْصَرُوْنَ لَا تُنْصَرُ لَا تُنْصَرَانِ لَا يُنْصَرْنَ لَا تُنْصَرُ
لَا تُنْصَرَانِ لَا تُنْصَرُوْنَ لَا تُنْصَرِيْنَ لَا تُنْصَرَانِ لَا تُنْصَرْنَ لَا اُنْصَرُ لَا نُنْصَرُ۔

لَا يَنْصُرُ یاری نکرد آن یکمرد در زمانهٔ گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم درفعل مضارع
معروف لَمْ يُنْصَرْ یاری کرده نشد آن یک مرد در زمانهٔ گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم درفعل
مضارع مجهول لَا تَنْصُرُ یاری نمیکند یا نخواهد کرد آن یک زن در زمانهٔ حال یا استقبال
صیغه واحد مؤنث غائب بحث نفی فعل مضارع معروف لَا تُنْصَرُ یاری کرده نمیشوی یا کرده نخواهی
شد تو یکمرد در زمانهٔ حال یا استقبال صیغه واحد مذکر حاضر بحث نفی فعل مضارع مجهول **صرف کبیر**
فعل نفی مؤکد معلوم لَنْ يَنْصُرَ لَنْ يَنْصُرَا لَنْ يَنْصُرُوْا لَنْ تَنْصُرَ لَنْ تَنْصُرَا لَنْ يَنْصُرْنَ لَنْ
تَنْصُرَ لَنْ تَنْصُرَا لَنْ تَنْصُرُوْا لَنْ تَنْصُرِيْ لَنْ تَنْصُرَا لَنْ تَنْصُرْنَ لَنْ اَنْصُرَ لَنْ نَنْصُرَ لَنْ يَنْصُرَ هرگز
یاری نخواهد کرد آن یکمرد در زمانهٔ استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید بلن درفعل مستقبل معروف
لَنْ اَنْصُرَ هرگز یاری نخواهم کرد من یکمرد یا یک زن در زمانهٔ استقبال صیغه واحد متکلم بحث نفی تاکید بلن
درفعل مستقبل معروف **صرف کبیر فعل نفی مؤکد مجهول از باب فَعَلَ يَفْعُلُ**
لَنْ يُنْصَرَ لَنْ يُنْصَرَا لَنْ يُنْصَرُوْا لَنْ تُنْصَرَ لَنْ تُنْصَرَا لَنْ يُنْصَرْنَ لَنْ تُنْصَرَ لَنْ تُنْصَرَا لَنْ تُنْصَرُوْا لَنْ
تُنْصَرِيْ لَنْ تُنْصَرَا لَنْ تُنْصَرْنَ لَنْ اُنْصَرَ لَنْ نُنْصَرَ لَنْ تُنْصَرْنَ ۔ هرگز یاری کرده
نخواهید شد شما همه زنان در زمانهٔ استقبال صیغه جمع مؤنث حاضر بحث نفی تاکید بلن درفعل مستقبل
مجهول لَنْ نُنْصَرَ هرگز یاری کرده نخواهیم شد یا دو مرد یا دو زن یا همه مردان یا همه زنان در زمانهٔ
استقبال صیغه تثنیه و جمع حکایت نفس متکلم بحث نفی تاکید بلن درفعل مستقبل مجهول ۔ **صرف**
کبیر امر حاضر معلوم اُنْصُرْ اُنْصُرَا اُنْصُرُوْا اُنْصُرِيْ اُنْصُرَا اُنْصُرْنَ
اُنْصُرْ یاری بکن تو یکمرد در زمانهٔ استقبال صیغه واحد مذکر بحث امر حاضر معروف اُنْصُرْنَ یاری
بکنید شما همه زنان در زمانهٔ استقبال صیغه جمع مؤنث حاضر بحث امر حاضر معروف۔
با نون تاکید ثقیله اُنْصُرَنَّ اُنْصُرَانِّ اُنْصُرُنَّ اُنْصُرِنَّ اُنْصُرَانِّ اُنْصُرْنَانِّ اُنْصُرَنَّ
البته یاری بکن تو یکمرد در زمانهٔ استقبال صیغه واحد مذکر حاضر معروف با نون تاکید ثقیله۔
با نون تاکید خفیفه اُنْصُرَنْ اُنْصُرُنْ اُنْصُرِنْ اُنْصُرِنْ البته یاری بکن تو یک زن
در زمانهٔ استقبال صیغه واحد مؤنث حاضر بحث امر حاضر معروف با نون تاکید خفیفه۔
صرف کبیر امر حاضر مجهول از باب فَعَلَ يَفْعُلُ لِتُنْصَرْ لِتُنْصَرَا لِتُنْصَرُوْا

لِتُنْصَرِی لِتُنْصَرَا لِتُنْصَرْنَ لِتُنْصَرَا۔ باید کہ یاری کردہ شوی تو یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر مجہول با نون تاکید ثقیلہ لِتُنْصَرَنَّ لِتُنْصَرَانِّ لِتُنْصَرُنَّ لِتُنْصَرِنَّ لِتُنْصَرَانِّ لِتُنْصَرْنَانِّ لِتُنْصَرَنَّ البتہ باید کہ یاری کردہ شوی تو یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر بحث امر حاضر مجہول با نون ثقیلہ۔ با نون تاکید خفیفہ لِتُنْصَرَنْ لِتُنْصَرُنْ لِتُنْصَرِنْ۔ صرف کبیر فعل امر غائب معلوم لِیَنْصُرْ لِیَنْصُرَا لِیَنْصُرُوْا لِتَنْصُرْ لِتَنْصُرَا لِیَنْصُرْنَ لِاَنْصُرْ لِنَنْصُرْ۔ لِیَنْصُرْ باید کہ یاری بکند آن یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث فعل امر غائب معروف با نون تاکید ثقیلہ لِیَنْصُرَنَّ لِیَنْصُرَانِّ لِیَنْصُرُنَّ لِتَنْصُرَنَّ لِتَنْصُرَانِّ لِیَنْصُرْنَانِّ لِاَنْصُرَنَّ لِنَنْصُرَنَّ لِیَنْصُرَنَّ البتہ باید کہ یاری بکند آن یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث فعل امر غائب معروف با نون تاکید ثقیلہ صرف کبیر با نون تاکید خفیفہ لِیَنْصُرَنْ لِیَنْصُرُنْ لِتَنْصُرَنْ لِاَنْصُرَنْ لِنَنْصُرَنْ صرف کبیر فعل امر غائب مجہول از باب فَعَلَ یَفْعُلُ لِیُنْصَرْ لِیُنْصَرَا لِیُنْصَرُوْا لِتُنْصَرْ لِتُنْصَرَا لِیُنْصَرْنَ لِاُنْصَرْ لِنُنْصَرْ لِیُنْصَرْ باید کہ یاری کردہ شود آن یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجہول با نون تاکید ثقیلہ لِیُنْصَرَنَّ لِیُنْصَرَانِّ لِیُنْصَرُنَّ لِتُنْصَرَنَّ لِتُنْصَرَانِّ لِیُنْصَرْنَانِّ لِاُنْصَرَنَّ لِنُنْصَرَنَّ لِیُنْصَرَنَّ البتہ باید کہ یاری کردہ شود آن یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجہول با نون ثقیلہ صرف کبیر با نون تاکید خفیفہ لِیُنْصَرَنْ لِیُنْصَرُنْ لِتُنْصَرَنْ لِاُنْصَرَنْ لِنُنْصَرَنْ صرف کبیر فعل نہی حاضر معلوم از باب فَعَلَ یَفْعُلُ لَا تَنْصُرْ لَا تَنْصُرَا لَا تَنْصُرُوْا لَا تَنْصُرِیْ لَا تَنْصُرَا لَا تَنْصُرْنَ لَا تَنْصُرْ یاری مکن تو یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نہی حاضر معروف با نون تاکید ثقیلہ لَا تَنْصُرَنَّ لَا تَنْصُرَانِّ لَا تَنْصُرُنَّ لَا تَنْصُرِنَّ لَا تَنْصُرَانِّ لَا تَنْصُرْنَانِّ لَا تَنْصُرُنَّ یاری مکنید شما ہمہ مردان در زمانہ استقبال صیغہ جمع مذکر حاضر بحث نہی حاضر معروف با نون ثقیلہ با نون تاکید خفیفہ لَا تَنْصُرَنْ لَا تَنْصُرُنْ لَا تَنْصُرِنْ

صرف کبیر نهی حاضر مجهول از باب فَعَلَ یَفْعُلُ لَا تُنْصَرْ لَا تُنْصَرَا لَا تُنْصَرُوْا لَا تُنْصَرِیْ لَا تُنْصَرَا لَا تُنْصَرْنَ لَا تُنْصَرْ یاری کرده نشوی تو یکمرد در زمانه استقبال صیغه واحد مذکر حاضر بحث نهی حاضر مجهول بانون تاکید ثقیله لَا تُنْصَرَنَّ لَا تُنْصَرَانِّ لَا تُنْصَرُنَّ لَا تُنْصَرِنَّ لَا تُنْصَرَانِّ لَا تُنْصَرْنَانِّ لَا تُنْصَرَنَّ البته یاری کرده نشوی تو یکمرد در زمانه استقبال صیغه واحد مذکر حاضر بحث نهی حاضر مجهول بانون تاکید ثقیله۔ بانون تاکید خفیفه لَا تُنْصَرَنْ لَا تُنْصَرُنْ لَا تُنْصَرِنْ معنی هر یک پوشیده نیست نهی غائب معلوم لَا یَنْصُرْ لَا یَنْصُرَا لَا یَنْصُرُوْا لَا تَنْصُرْ لَا تَنْصُرَا لَا یَنْصُرْنَ لَا اَنْصُرْ لَا نَنْصُرْ بانون تاکید ثقیله لَا یَنْصُرَنَّ لَا یَنْصُرَانِّ لَا یَنْصُرُنَّ لَا تَنْصُرَنَّ لَا تَنْصُرَانِّ لَا یَنْصُرْنَانِّ لَا اَنْصُرَنَّ لَا نَنْصُرَنَّ صرف کبیر فعل نهی غائب مجهول از باب فَعَلَ یَفْعُلُ لَا یُنْصَرْ لَا یُنْصَرَا لَا یُنْصَرُوْا لَا تُنْصَرْ لَا تُنْصَرَا لَا یُنْصَرْنَ لَا اُنْصَرْ لَا نُنْصَرْ بانون تاکید ثقیله لَا یُنْصَرَنَّ لَا یُنْصَرَانِّ لَا یُنْصَرُنَّ لَا تُنْصَرَنَّ لَا تُنْصَرَانِّ لَا یُنْصَرْنَانِّ لَا اُنْصَرَنَّ لَا نُنْصَرَنَّ بانون تاکید خفیفه لَا یُنْصَرَنْ لَا یُنْصَرُنْ لَا تُنْصَرَنْ لَا اُنْصَرَنْ لَا نُنْصَرَنْ معانی این صیغ بادنی تامل بر می آیند۔

باب سوم

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد از باب فَعِلَ یَفْعَلُ بکسر العین فی الماضی وفتحها فی الغابر الْعِلْمُ دانستن عَلِمَ یَعْلَمُ عِلْمًا فهو عَالِمٌ وعُلِمَ یُعْلَمُ عِلْمًا فذاک مَعْلُوْمٌ لَمْ یَعْلَمْ لَمْ یُعْلَمْ لَا یَعْلَمُ لَا یُعْلَمُ لَنْ یَعْلَمَ لَنْ یُعْلَمَ الامر منه اِعْلَمْ لِتَعْلَمْ لِیَعْلَمْ لِیُعْلَمْ والنهی عنه لَا تَعْلَمْ لَا تُعْلَمْ لَا یَعْلَمْ لَا یُعْلَمْ الظرف منه مَعْلَمٌ مَعْلَمَانِ مَعَالِمُ ومُعَیْلِمٌ والآلة منه مِعْلَمٌ مِعْلَمَانِ مَعَالِمُ ومُعَیْلِمٌ مِعْلَمَةٌ مِعْلَمَتَانِ مَعَالِمُ ومُعَیْلِمَةٌ مِعْلَامٌ مِعْلَامَانِ مَعَالِیْمُ ومُعَیْلِیْمٌ افعل التفضیل منه اَعْلَمُ اَعْلَمَانِ اَعْلَمُوْنَ اَعَالِمُ و اُعَیْلِمُ وللمؤنث منه عُلْمٰی عُلْمَیَانِ عُلْمَیَاتٌ عُلَمٌ وعُلَیْمٰی۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم صحیح ثلاثی مجرد از باب فَعِلَ یَفْعَلُ عَلِمَ عَلِمَا عَلِمُوْا عَلِمَتْ عَلِمَتَا عَلِمْنَ عَلِمْتَ عَلِمْتُمَا عَلِمْتُمْ عَلِمْتِ عَلِمْتُمَا عَلِمْتُنَّ عَلِمْتُ عَلِمْنَا عَلِمَ دانست آن یکمرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف معانی باقی صیغ روشن اند

صرف کبیر فعل ماضی مجهول از باب فَعِلَ یَفْعَلُ عُلِمَ عُلِمَا عُلِمُوْا عُلِمَتْ عُلِمَتَا عُلِمْنَ عُلِمْتَ عُلِمْتُمَا عُلِمْتُمْ عُلِمْتِ عُلِمْتُمَا عُلِمْتُنَّ عُلِمْتُ عُلِمْنَا عُلِمَ۔ دانسته شد آن یکمرد در زمانه گذشته

صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی مجہول۔

صرف کبیر فعل ماضی منفی معروف از باب فَعِلَ یَفْعَلُ مَا عَلِمَ مَا عَلِمَا مَا عَلِمُوا الخ ماضی منفی مجہول مَا عُلِمَ مَا عُلِمَا مَا عُلِمَا مَا عُلِمُوا الخ مَا عَلِمَ ندانست آن یکمرد درزمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل ماضی مجہول۔

صرف کبیر فعل مضارع معروف صحیح ثلاثی مجرد از باب فَعِلَ یَفْعَلُ یَعْلَمُ یَعْلَمَانِ یَعْلَمُوْنَ تَعْلَمُ تَعْلَمَانِ یَعْلَمْنَ تَعْلَمُ تَعْلَمَانِ تَعْلَمُوْنَ تَعْلَمِیْنَ تَعْلَمَانِ تَعْلَمْنَ اَعْلَمُ نَعْلَمُ یَعْلَمُ میداند یا خواہد دانست آن یکمرد درزمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف فعل مضارع مجہول۔ یُعْلَمُ یُعْلَمَانِ یُعْلَمُوْنَ تُعْلَمُ تُعْلَمَانِ یُعْلَمْنَ تُعْلَمُ تُعْلَمَانِ تُعْلَمُوْنَ تُعْلَمِیْنَ تُعْلَمَانِ تُعْلَمْنَ اُعْلَمُ نُعْلَمُ یُعْلَمُ دانستہ میشود یا دانستہ خواہد شد آن یک مرد درزمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجہول۔

صرف کبیر اسم فاعل از باب فَعِلَ یَفْعَلُ عَالِمٌ عَالِمَانِ عَالِمُوْنَ عَلَمَۃٌ عَلَّامٌ عُلَّمٌ عُلَّمٌ عُلَمَاءُ عِلْمَانٌ عِلَامٌ اِعْلَامٌ عُلَّمٌ عُلُوْمٌ عُوَیْلِمٌ عَالِمَۃٌ عَالِمَتَانِ عَالِمَاتٌ عَوَالِمُ عُلَّمٌ عُوَیْلِمَۃٌ عَالِمٌ میداند یا خواہد دانست آن یک مرد درزمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر اسم فاعل وَعَلَمَۃٌ وَعَلَّامٌ وَعُلَّمٌ وَعُلَّمٌ وَعُلَمَاءُ وَعِلْمَانٌ وَعِلَامٌ وَاَعْلَامٌ وَعُلَّمٌ وَعُلُوْمٌ ہمہ صیغہا جمع تکسیر اند اے میدانند یا خواہند دانست ہمہ مردان وَعُوَیْلِمٌ تصغیر عَالِمٌ است اے اندک دانندہ یکمرد وَعَوَالِمُ وَعُلَّمٌ جمع تکسیر عَالِمَۃٌ وَعُوَیْلِمَۃٌ تصغیر آن

اسم مفعول مَعْلُوْمٌ مَعْلُوْمَانِ مَعْلُوْمُوْنَ مَعْلُوْمَۃٌ مَعْلُوْمَتَانِ مَعَالِمُ مُعَیْلِیْمٌ وَمُعَیْلِیْمَۃٌ مَعْلُوْمٌ دانستہ میشود یا دانستہ خواہد شد آن یکمرد درزمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر اسم مفعول مَعَالِیْمُ دانستہ میشود یا دانستہ خواہند شد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ جمع مکسر اسم مفعول مذکر یا مؤنث وَمُعَیْلِیْمٌ تصغیر مَعْلُوْمٌ وَمُعَیْلِیْمَۃٌ تصغیر مَعْلُوْمَۃٌ است

صرف کبیر فعل جحد معلوم از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لَمْ یَعْلَمْ لَمْ یَعْلَمَا لَمْ یَعْلَمُوْا

لَمْ تَعْلَمْ لَمْ تَعْلَمَا لَمْ يَعْلَمْنَ لَمْ تَعْلَمْ لَمْ تَعْلَمَا لَمْ تَعْلَمُوا لَمْ تَعْلَمِي لَمْ تَعْلَمَا لَمْ تَعْلَمْنَ لَمْ اَعْلَمْ لَمْ نَعْلَمْ لَمْ يَعْلَمْ ندانست آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم در فعل مضارع معروف صرف کبیر فعل جحد مجہول از باب فَعِلَ يَفْعَلُ لَمْ يُعْلَمْ لَمْ يُعْلَمَا لَمْ يُعْلَمُوا لَمْ تُعْلَمْ لَمْ تُعْلَمَا لَمْ يُعْلَمْنَ لَمْ تُعْلَمْ لَمْ تُعْلَمَا لَمْ تُعْلَمُوا لَمْ تُعْلَمِي لَمْ تُعْلَمَا لَمْ تُعْلَمْنَ لَمْ اُعْلَمْ لَمْ نُعْلَمْ لَمْ يُعْلَمْ ندانستہ شد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم در فعل مضارع مجہول۔

صرف کبیر فعل نفی معلوم لَا يَعْلَمُ لَا يَعْلَمَانِ لَا يَعْلَمُونَ لَا تَعْلَمُ لَا تَعْلَمَانِ لَا يَعْلَمْنَ لَا تَعْلَمُ لَا تَعْلَمَانِ لَا تَعْلَمُونَ لَا تَعْلَمِيْنَ لَا تَعْلَمَانِ لَا تَعْلَمْنَ لَا اَعْلَمُ لَا نَعْلَمُ لَا يَعْلَمُ نمیداند یا نخواہد دانست آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع معروف صرف کبیر فعل نفی مجہول لَا يُعْلَمُ لَا يُعْلَمَانِ لَا يُعْلَمُونَ لَا تُعْلَمُ لَا تُعْلَمَانِ لَا يُعْلَمْنَ لَا تُعْلَمُ لَا تُعْلَمَانِ لَا تُعْلَمُونَ لَا تُعْلَمِيْنَ لَا تُعْلَمَانِ لَا تُعْلَمْنَ لَا اُعْلَمُ لَا نُعْلَمُ لَا يُعْلَمُ دانستہ نمیشود یا دانستہ نخواہد شد آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع مجہول۔

صرف کبیر فعل نفی مؤکد معلوم بالن ناصبہ لَنْ يَعْلَمَ لَنْ يَعْلَمَا لَنْ يَعْلَمُوا لَنْ تَعْلَمَ لَنْ تَعْلَمَا لَنْ يَعْلَمْنَ لَنْ تَعْلَمَ لَنْ تَعْلَمَا لَنْ تَعْلَمُوا لَنْ تَعْلَمِي لَنْ تَعْلَمَا لَنْ تَعْلَمْنَ لَنْ اَعْلَمَ لَنْ نَعْلَمَ لَنْ يَعْلَمَ ہرگز نخواہد دانست کہ آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف صرف کبیر فعل مؤکد مجہول بالن ناصبہ لَنْ يُعْلَمَ لَنْ يُعْلَمَا لَنْ يُعْلَمُوا لَنْ تُعْلَمَ لَنْ تُعْلَمَا لَنْ يُعْلَمْنَ لَنْ تُعْلَمَ لَنْ تُعْلَمَا لَنْ تُعْلَمُوا لَنْ تُعْلَمِي لَنْ تُعْلَمَا لَنْ تُعْلَمْنَ لَنْ اُعْلَمَ لَنْ نُعْلَمَ لَنْ يُعْلَمَ ہرگز دانستہ نخواہد شد آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجہول

صرف کبیر فعل امر حاضر معروف از باب فَعِلَ يَفْعَلُ اِعْلَمْ اِعْلَمَا اِعْلَمُوا اِعْلَمِي اِعْلَمَا اِعْلَمْنَ اِعْلَمْ بدان تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف بانون تاکید ثقیلہ اِعْلَمَنَّ اِعْلَمَانِّ اِعْلَمُنَّ اِعْلَمِنَّ اِعْلَمَانِّ اِعْلَمْنَانِّ

البتہ بدانید شما ہمہ زنان در زمانہ استقبال صیغۂ جمع مؤنث حاضر بحث امر حاضر معروف با نون ثقیلہ اِعْلَمْنَانِّ در اصل اِعْلَمْنَ . بود چون نون ثقیلہ بدو متصل شد اجتماع سہ نونات شد و اجتماع سہ نونات را در کلام عرب مستکرہ پندا شتند بنا بر آن الف فاصل در میان نون ثقیلہ و نون جمع در آوردند تا اجتماع سہ نونات نشود و برائے مشابہت بنون تثنیہ نون ثقیلہ را کسرہ دادند اِعْلَمْنَانِّ شد۔

با نون تاکید خفیفہ اِعْلَمَنْ اِعْلَمُنْ اِعْلَمِنْ اِعْلَمَنْ البتہ بدان تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغۂ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف با نون تاکید خفیفہ۔

صرف کبیر امر حاضر مجہول لِتُعْلَمْ لِتُعْلَمَا لِتُعْلَمُوْا لِتُعْلَمِیْ لِتُعْلَمَا لِتُعْلَمْنَ

با نون تاکید ثقیلہ لِتُعْلَمَنَّ لِتُعْلَمَانِّ لِتُعْلَمُنَّ لِتُعْلَمِنَّ لِتُعْلَمَانِّ لِتُعْلَمْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ لِتُعْلَمَنْ لِتُعْلَمُنْ لِتُعْلَمِنْ

صرف کبیر امر غائب معلوم از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لِیَعْلَمْ لِیَعْلَمَا لِیَعْلَمُوْا لِتَعْلَمْ لِتَعْلَمَا لِیَعْلَمْنَ لِاَعْلَمْ لِنَعْلَمْ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِیَعْلَمَنَّ لِیَعْلَمَانِّ لِیَعْلَمُنَّ لِتَعْلَمَنَّ لِتَعْلَمَانِّ لِیَعْلَمْنَانِّ لِاَعْلَمَنَّ لِنَعْلَمَنَّ با نون تاکید خفیفہ لِیَعْلَمَنْ لِیَعْلَمُنْ لِتَعْلَمَنْ لِاَعْلَمَنْ لِنَعْلَمَنْ

صرف کبیر امر غائب مجہول از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لِیُعْلَمْ لِیُعْلَمَا لِیُعْلَمُوْا لِتُعْلَمْ لِتُعْلَمَا لِیُعْلَمْنَ لِاُعْلَمْ لِنُعْلَمْ۔

با نون تاکید ثقیلہ۔ لِیُعْلَمَنَّ لِیُعْلَمَانِّ لِیُعْلَمُنَّ لِتُعْلَمَنَّ لِتُعْلَمَانِّ لِیُعْلَمْنَانِّ لِاُعْلَمَنَّ لِنُعْلَمَنَّ با نون تاکید خفیفہ لِیُعْلَمَنْ لِیُعْلَمُنْ لِتُعْلَمَنْ لِاُعْلَمَنْ لِنُعْلَمَنْ

صرف کبیر نہی حاضر معلوم از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لَا تَعْلَمْ لَا تَعْلَمَا لَا تَعْلَمُوْا لَا تَعْلَمِیْ لَا تَعْلَمَا لَا تَعْلَمْنَ۔

با نون تاکید ثقیلہ لَا تَعْلَمَنَّ لَا تَعْلَمَانِّ لَا تَعْلَمُنَّ لَا تَعْلَمِنَّ لَا تَعْلَمَانِّ لَا تَعْلَمْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ لَا تَعْلَمَنْ لَا تَعْلَمُنْ لَا تَعْلَمِنْ۔

صرف کبیر نہی حاضر مجہول از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لَا تُعْلَمْ لَا تُعْلَمَا لَا تُعْلَمُوْا لَا تُعْلَمِیْ لَا تُعْلَمَا

لا تعلمن بانون تاکید ثقیلہ لا تعلمن لا تعلمان لا تعلمن لا تعلمن لا تعلمان لا تعلمنان بانون تاکید خفیفہ لا تعلمن لا تعلمن لا تعلمن۔

صرف کبیر فعل نہی غائب معلوم از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لا یعلم لا یعلما لا یعلموا لا تعلم لا تعلما لا یعلمن لا اعلم لا نعلم بانون تاکید ثقیلہ لا یعلمن لا یعلمان لا یعلمن لا تعلمن لا تعلمان لا یعلمنان لا اعلمن لا نعلمن بانون تاکید خفیفہ لا یعلمن لا یعلمن لا تعلمن لا اعلمن لا نعلمن۔

صرف کبیر فعل نہی غائب مجہول از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لا یعلم لا یعلما لا یعلموا لا تعلم لا تعلما لا یعلمن لا اعلم لا نعلم بانون تاکید ثقیلہ لا یعلمن لا یعلمان لا یعلمن لا تعلمن لا تعلمان لا یعلمنان لا اعلمن لا نعلمن بانون تاکید خفیفہ لا یعلمن لا یعلمن لا تعلمن لا اعلمن لا نعلمن تا این جا اصول ابواب ثلاثی مجرد ذکر یافتہ اکنون ابواب فرعیہ مذکور مے شوند۔

باب چہارم

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد از باب فَعَلَ یَفْعَلُ بفتح العین فیہما اَلْمَنْعُ باز داشتن مَنَعَ یَمْنَعُ مَنْعًا فہو مانع و مُنِعَ یُمْنَعُ مَنْعًا فذاک ممنوع لم یمنع لم یمنع لا یمنع لا یمنع لن یمنع لن یمنع الامر منہ اِمْنَعْ لِتُمْنَعْ لِیَمْنَعْ لِیُمْنَعْ والنہی عنہ لا تمنع لا تمنع لا یمنع لا یمنع الظرف منہ مَمْنَعٌ مَمْنَعَانِ مَمَانِعُ و مُمَیْنِعٌ والآلۃ منہ مِمْنَعٌ مِمْنَعَانِ مَمَانِعُ و مُمَیْنِعٌ و مُمَیْنِعَۃٌ افعل التفضیل منہ اَمْنَعُ اَمْنَعَانِ اَمْنَعُوْنَ اَمَانِعُ و اُمَیْنِعٌ و اُمَیْنِعَۃٌ وللمؤنث منہ مُنْعٰی مُنْعَیَانِ مُنْعَیَاتٌ مُنَعٌ مُنَیْعٰی۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف از باب فَعَلَ یَفْعَلُ مَنَعَ مَنَعَا مَنَعُوا مَنَعَتْ مَنَعَتَا مَنَعْنَ مَنَعْتَ مَنَعْتُمَا مَنَعْتُمْ مَنَعْتِ مَنَعْتُمَا مَنَعْتُنَّ مَنَعْتُ مَنَعْنَا۔

صرف کبیر فعل ماضی مجہول از باب فَعَلَ یَفْعَلُ مُنِعَ مُنِعَا مُنِعُوا مُنِعَتْ مُنِعَتَا مُنِعْنَ مُنِعْتَ مُنِعْتُمَا مُنِعْتُمْ مُنِعْتِ مُنِعْتُمَا مُنِعْتُنَّ مُنِعْتُ مُنِعْنَا بدانکہ چون فعل را از برای مفعول بنا کنند در ماضی ثلاثی مجرد فاء فعل را ضم کنند و عین فعل را کسرہ دہند چون

مُنِعَ مُنِعَا مُنِعُوْا الخ ودر ماورائے ثلاثی مجرد ہر حرفے کہ متحرک باشد اورا ضمہ دادہ شود سوائے ماقبل آخر وماقبل آخر را کسرہ وحروف ساکن بدستور گذاشتہ شود چون تُفُعِّلَ وَتُفُوْعِلَ وَاُفْتُعِلَ وَاُنْفُعِلَ وَاُسْتُفْعِلَ وغیرہ۔

صرف کبیر فعل مضارع معلوم از باب فَعَلَ یَفْعَلُ یَمْنَعُ یَمْنَعَانِ یَمْنَعُوْنَ تَمْنَعُ تَمْنَعَانِ یَمْنَعْنَ تَمْنَعُ تَمْنَعَانِ تَمْنَعُوْنَ تَمْنَعِیْنَ تَمْنَعَانِ تَمْنَعْنَ اَمْنَعُ نَمْنَعُ۔

صرف کبیر فعل مضارع مجہول یُمْنَعُ یُمْنَعَانِ یُمْنَعُوْنَ تُمْنَعُ تُمْنَعَانِ یُمْنَعْنَ تُمْنَعُ تُمْنَعَانِ تُمْنَعُوْنَ تُمْنَعِیْنَ تُمْنَعَانِ تُمْنَعْنَ اُمْنَعُ نُمْنَعُ۔

اسم فاعل مَانِعٌ مَانِعَانِ مَانِعُوْنَ مَنَعَةٌ مُنَّاعٌ مُنَّعٌ مُنَّعٌ مُنْعَاءُ مُنْعَانٌ مِنَاعٌ اَمْنَاعٌ مُنُعٌ مُنُوْعٌ مُوَیْنِعٌ مُوَیْنِعٌ مَانِعَةٌ مَانِعَتَانِ مَانِعَاتٌ مَوَانِعُ مُنَّعٌ مُوَیْنِعَةٌ

اسم مفعول مَمْنُوْعٌ مَمْنُوْعَانِ مَمْنُوْعُوْنَ مَمْنُوْعَةٌ مَمْنُوْعَتَانِ مَمْنُوْعَاتٌ مَمَانِیْعُ مُمَیْنِیْعٌ مُمَیْنِیْعَةٌ۔

صرف کبیر فعل ماضی منفی معروف از باب فَعَلَ یَفْعَلُ مَا مَنَعَ مَا مَنَعَا مَا مَنَعُوْا الخ ماضی منفی مجہول مَا مُنِعَ مَا مُنِعَا مَا مُنِعُوْا الخ۔

صرف کبیر فعل نفی جحد معلوم لَمْ یَمْنَعْ لَمْ یَمْنَعَا لَمْ یَمْنَعُوْا لَمْ تَمْنَعْ لَمْ تَمْنَعَا لَمْ یَمْنَعْنَ لَمْ تَمْنَعْ لَمْ تَمْنَعَا لَمْ تَمْنَعُوْا لَمْ تَمْنَعِیْ لَمْ تَمْنَعَا لَمْ تَمْنَعْنَ لَمْ اَمْنَعْ لَمْ نَمْنَعْ۔

صرف کبیر فعل نفی جحد مجہول لَمْ یُمْنَعْ لَمْ یُمْنَعَا لَمْ یُمْنَعُوْا لَمْ تُمْنَعْ لَمْ تُمْنَعَا لَمْ یُمْنَعْنَ لَمْ تُمْنَعْ لَمْ تُمْنَعَا لَمْ تُمْنَعُوْا لَمْ تُمْنَعِیْ لَمْ تُمْنَعَا لَمْ تُمْنَعْنَ لَمْ اُمْنَعْ لَمْ نُمْنَعْ

صرف کبیر فعل مضارع نفی معلوم لَا یَمْنَعُ لَا یَمْنَعَانِ لَا یَمْنَعُوْنَ لَا تَمْنَعُ لَا تَمْنَعَانِ لَا یَمْنَعْنَ لَا تَمْنَعُ لَا تَمْنَعَانِ لَا تَمْنَعُوْنَ لَا تَمْنَعِیْنَ لَا تَمْنَعَانِ لَا تَمْنَعْنَ لَا اَمْنَعُ لَا نَمْنَعُ۔

صرف کبیر فعل مضارع نفی مجہول لَا یُمْنَعُ لَا یُمْنَعَانِ لَا یُمْنَعُوْنَ لَا تُمْنَعُ لَا تُمْنَعَانِ لَا یُمْنَعْنَ لَا تُمْنَعُ لَا تُمْنَعَانِ لَا تُمْنَعُوْنَ لَا تُمْنَعِیْنَ لَا تُمْنَعَانِ لَا تُمْنَعْنَ لَا اُمْنَعُ لَا نُمْنَعُ۔

صرف کبیر فعل نفی مؤکد معروف بالن ناصبہ از باب فَعَلَ یَفْعَلُ لَنْ یَّمْنَعَ
لَنْ یَّمْنَعَا لَنْ یَّمْنَعُوْا لَنْ تَمْنَعَ لَنْ تَمْنَعَا لَنْ یَّمْنَعْنَ لَنْ تَمْنَعَ لَنْ تَمْنَعَا لَنْ تَمْنَعُوْا لَنْ تَمْنَعِیْ لَنْ تَمْنَعَا
لَنْ تَمْنَعْنَ لَنْ اَمْنَعَ لَنْ نَّمْنَعَ صرف کبیر فعل نفی مؤکد مجہول بالن ناصبہ
لَنْ یُّمْنَعَ لَنْ یُّمْنَعَا لَنْ یُّمْنَعُوْا لَنْ تُمْنَعَ لَنْ تُمْنَعَا لَنْ یُّمْنَعْنَ لَنْ تُمْنَعَ لَنْ تُمْنَعَا لَنْ تُمْنَعُوْا
لَنْ تُمْنَعِیْ لَنْ تُمْنَعَا لَنْ تُمْنَعْنَ لَنْ اُمْنَعَ لَنْ نُّمْنَعَ۔

صرف کبیر امر حاضر معروف از باب فَعَلَ یَفْعَلُ اِمْنَعْ اِمْنَعَا اِمْنَعُوْا اِمْنَعِیْ اِمْنَعَا اِمْنَعْنَ
بانون تاکید ثقیلہ۔ اِمْنَعَنَّ اِمْنَعَانِّ اِمْنَعُنَّ اِمْنَعِنَّ اِمْنَعَانِّ اِمْنَعْنَانِّ
بانون تاکید خفیفہ۔ اِمْنَعَنْ اِمْنَعُنْ اِمْنَعِنْ۔
امر حاضر مجہول۔ لِتُمْنَعْ لِتُمْنَعَا لِتُمْنَعُوْا لِتُمْنَعِیْ لِتُمْنَعَا لِتُمْنَعْنَ۔
بانون تاکید ثقیلہ۔ لِتُمْنَعَنَّ لِتُمْنَعَانِّ لِتُمْنَعُنَّ لِتُمْنَعِنَّ لِتُمْنَعَانِّ لِتُمْنَعْنَانِّ
بانون تاکید خفیفہ۔ لِتُمْنَعَنْ لِتُمْنَعُنْ لِتُمْنَعِنْ۔
لِتُمْنَعْ باید کہ بازداشتہ شوی تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث اثبات فعل امر حاضر
مجہول لِتُمْنَعَنَّ باید کہ البتہ بازداشتہ شوی تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث اثبات
فعل امر حاضر مجہول با نون ثقیلہ وبہمین طریق نون تاکید خفیفہ را قیاس باید کرد۔

صرف کبیر امر غائب معلوم از باب فَعَلَ یَفْعَلُ لِیَمْنَعْ لِیَمْنَعَا لِیَمْنَعُوْا لِتَمْنَعْ لِتَمْنَعَا لِیَمْنَعْنَ
لِاَمْنَعْ لِنَمْنَعْ لِیَمْنَعْ باید کہ بازدارد آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات
فعل امر غائب معروف بانون تاکید ثقیلہ لِیَمْنَعَنَّ لِیَمْنَعَانِّ لِیَمْنَعُنَّ لِتَمْنَعَنَّ
لِتَمْنَعَانِّ لِیَمْنَعْنَانِّ لِاَمْنَعَنَّ لِنَمْنَعَنَّ لِیَمْنَعَنَّ باید کہ ہر آئینہ بازدارد آن یکمرد در زمانہ استقبال
صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل امر غائب معروف با نون ثقید بانون تاکید خفیفہ
لِیَمْنَعَنْ لِیَمْنَعُنْ لِتَمْنَعَنْ لِاَمْنَعَنْ لِنَمْنَعَنْ لِیَمْنَعَنْ باید کہ البتہ بازدارد آن یکمرد در زمانہ استقبال
صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل امر غائب معروف با نون خفیفہ۔

صرف کبیر امر غائب مجہول از باب فَعَلَ یَفْعَلُ لِیُمْنَعْ لِیُمْنَعَا لِیُمْنَعُوْا لِتُمْنَعْ لِتُمْنَعَا
لِیُمْنَعْنَ لِاُمْنَعْ لِنُمْنَعْ لِیُمْنَعْ۔ باید کہ بازداشتہ شود آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر

غائب بحث اثبات فعل امر غائب مجہول۔
با نون تاکید ثقیلہ لِیُمْنَعَنَّ لِیُمْنَعَانِّ لِیُمْنَعُنَّ لِتُمْنَعَنَّ لِتُمْنَعَانِّ لِیُمْنَعْنَانِّ لِاُمْنَعَنَّ لِنُمْنَعَنَّ
با نون تاکید خفیفہ لِیُمْنَعَنْ لِیُمْنَعُنْ لِتُمْنَعَنْ لِاُمْنَعَنْ لِنُمْنَعَنْ۔
صرف کبیر نہی حاضر معلوم لَا تَمْنَعْ لَا تَمْنَعَا لَا تَمْنَعُوا لَا تَمْنَعِي لَا تَمْنَعَا لَا تَمْنَعْنَ
لَا تَمْنَعْ بازمدار تو یکمرد در استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث فعل نہی حاضر معروف۔
با نون تاکید ثقیلہ لَا تَمْنَعَنَّ لَا تَمْنَعَانِّ لَا تَمْنَعُنَّ لَا تَمْنَعِنَّ لَا تَمْنَعَانِّ لَا تَمْنَعْنَانِّ
با نون تاکید خفیفہ لَا تَمْنَعَنْ لَا تَمْنَعُنْ لَا تَمْنَعِنْ۔
صرف کبیر نہی حاضر مجہول لَا تُمْنَعْ لَا تُمْنَعَا لَا تُمْنَعُوا لَا تُمْنَعِي لَا تُمْنَعَا لَا تُمْنَعْنَ
با نون تاکید ثقیلہ لَا تُمْنَعَنَّ لَا تُمْنَعَانِّ لَا تُمْنَعُنَّ لَا تُمْنَعِنَّ لَا تُمْنَعَانِّ لَا تُمْنَعْنَانِّ
با نون تاکید خفیفہ لَا تُمْنَعَنْ لَا تُمْنَعُنْ لَا تُمْنَعِنْ۔
صرف کبیر نہی غائب معلوم لَا یَمْنَعْ لَا یَمْنَعَا لَا یَمْنَعُوا لَا تَمْنَعْ لَا تَمْنَعَا لَا یَمْنَعْنَ
لَا اَمْنَعْ لَا نَمْنَعْ با نون تاکید ثقیلہ لَا یَمْنَعَنَّ لَا یَمْنَعَانِّ لَا یَمْنَعُنَّ لَا تَمْنَعَنَّ لَا تَمْنَعَانِّ
لَا یَمْنَعْنَانِّ لَا اَمْنَعَنَّ لَا نَمْنَعَنَّ با نون تاکید خفیفہ لَا یَمْنَعَنْ لَا یَمْنَعُنْ لَا
تَمْنَعَنْ لَا اَمْنَعَنْ لَا نَمْنَعَنْ۔
صرف کبیر نہی غائب مجہول لَا یُمْنَعْ لَا یُمْنَعَا لَا یُمْنَعُوا لَا تُمْنَعْ لَا تُمْنَعَا
لَا یُمْنَعْنَ لَا اُمْنَعْ لَا نُمْنَعْ با نون تاکید ثقیلہ لَا یُمْنَعَنَّ لَا یُمْنَعَانِّ لَا یُمْنَعُنَّ
لَا تُمْنَعَنَّ لَا تُمْنَعَانِّ لَا یُمْنَعْنَانِّ لَا اُمْنَعَنَّ لَا نُمْنَعَنَّ با نون تاکید خفیفہ
لَا یُمْنَعَنْ لَا یُمْنَعُنْ لَا تُمْنَعَنْ لَا اُمْنَعَنْ لَا نُمْنَعَنْ۔

باب پنجم

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد از باب فَعِلَ یَفْعِلُ بِکَسْرِ الْعَیْنِ فِیْهِمَا
اَلْحُسْبُ وَالْحِسَابُ وَالْحُسْبَانُ شمردن گمان بردن حَسِبَ یَحْسِبُ حَسَبًا
حِسَابًا وَحُسْبَانًا فَهُوَ حَاسِبٌ وَحُسِبَ یُحْسَبُ حَسْبًا وَحِسَابًا وَحُسْبَانًا
فَذَاکَ مَحْسُوْبٌ لَمْ یَحْسِبْ لَمْ یُحْسَبْ لَا یَحْسِبُ لَا یُحْسَبُ لَنْ یَحْسِبَ لَنْ یُحْسَبَ

الامر منه احسب لتحسب لیحسب لیحسب والنهی عنه لاتحسب لاتحسب
لایحسب لایحسب الظرف منه محسب محسبان محاسب ومحیسب والآلة منه
محسب محسبان محاسب ومحیسب محسبة محسبتان محاسب ومحیسبة
محساب محسابان محاسیب ومحیسیب ومحیسیبة افعل التفضیل منه احسب
احسبان احسبون احاسب واحیسب والمؤنث منه حسبی حسبیان حسبیات
حسب وحسیبی بدانکه مصدر این باب حسبانا بروزن فعلالة ومحسبة بروزن
فعللة می آید اما حسب بالفتح وحسبان بالضم والکسر وحساب وحسبة و
حسابة هرسه بالکسر از نصر آمده است کذا فی الصحاح والقاموس و گفته اند که صحیح از این
باب چو حسب و نعم دیگر نباشد و حسب از سمع نیز آید مصدر کلام الہی همچنین است و
مصدر اسمی است که دلالت کند بر حدث و ماخذ فعل بود و در آخر معنی فارسی آن دن آید یا تن و آن
بر دو قسم است معلوم که منسوب بفاعل باشد و مجهول که منسوب بفاعل نباشد و مصدر فعل
ثلاثی مجرد غالبا برین اوزان می آید فعل نعل فعل چون قتل فسق شغل فعل فعل
فعل فعل چون طلب خنق صغر هدی و فعلة فعلة فعلة چون رحمة
نشدة کدرة و فعلة فعلة چون غلبة سرقة و فعال فعال فعال چون ذهاب
صراف سؤال و فعالة فعالة فعالة چون زهارة درایة بغایة و فعیل فعیلة
چون وجیض قطیعة و فعول فعولة چون دخول صهوبة و مفعل مفعل مفعلة
مفعلة چون مدخل مرجع مسعاة که دراصل مسعیة بود محمدة و فعلی فعلی فعلی
چون دعوی ذکری بشری و فعلان فعلان فعلان چون لیان که دراصل لویان بود
حرمان غفران و فعلان چون نزوان و فعالیة چون کراهیة و فعلولة چون قیلولة

و باقی اوزانش در کتب مطولات مرقوم اند۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم از باب فعل یفعل حسب حسبا حسبوا حسبت
حسبتا حسبن حسبت حسبتما حسبتم حسبت حسبتما حسبتن حسبت
حسبنا فعل ماضی مجهول حسب حسبا حسبوا حسبت حسبتا

حُسِبْنَ حُسِبْتَ حُسِبْتُمَا حُسِبْتُمْ حُسِبْتِ حُسِبْتُمَا حُسِبْتُنَّ حُسِبْتُ حُسِبْنَا

فعل مضارع معلوم يَحْسِبُ يَحْسِبَانِ يَحْسِبُوْنَ تَحْسِبُ تَحْسِبَانِ يَحْسِبْنَ تَحْسِبُ تَحْسِبَانِ تَحْسِبُوْنَ تَحْسِبِيْنَ تَحْسِبَانِ تَحْسِبْنَ اَحْسِبُ نَحْسِبُ۔

فعل مضارع مجهول يُحْسَبُ يُحْسَبَانِ يُحْسَبُوْنَ تُحْسَبُ تُحْسَبَانِ يُحْسَبْنَ تُحْسَبُ تُحْسَبَانِ تُحْسَبُوْنَ تُحْسَبِيْنَ تُحْسَبَانِ تُحْسَبْنَ أُحْسَبُ نُحْسَبُ۔

اسم فاعل حَاسِبٌ حَاسِبَانِ حَاسِبُوْنَ حَسَبَةٌ حُسَّابٌ حُسَّبٌ حُسُبٌ حُسَبَاءُ حُسْبَانٌ حِسَابٌ اَحْسَابٌ حُسَّبٌ حُسُوْبٌ حُوَيْسِبٌ حَاسِبَةٌ حَاسِبَتَانِ حَاسِبَاتٌ حَوَاسِبُ حُسَّبٌ حُوَيْسِبَةٌ بدانکہ حُوَيْسِبٌ تصغیر حَاسِبٌ است ای اندک شمار کنندہ وحُوَيْسِبَةٌ تصغیر حَاسِبَةٌ است کما لا یخفی علی من لہ ادنیٰ تامل فی العلم۔

اسم مفعول مَحْسُوْبٌ مَحْسُوْبَانِ مَحْسُوْبُوْنَ مَحْسُوْبَةٌ مَحْسُوْبَتَانِ مَحْسُوْبَاتٌ مَحَاسِيْبُ مُحَيْسِيْبٌ وَمُحَيْسِيْبَةٌ مَحَاسِيْبُ جمع تکسیر ومُحَيْسِيْبٌ تصغیر مَحْسُوْبٌ وَ مُحَيْسِيْبَةٌ تصغیر مَحْسُوْبَةٌ است ومعانی این ہر صیغہا بالتفصیل سابقا گذشت فَلَا نُعِيْدُهَا

فعل جحد معلوم لَمْ يَحْسِبْ لَمْ يَحْسِبَا لَمْ يَحْسِبُوْا لَمْ تَحْسِبْ لَمْ تَحْسِبَا لَمْ يَحْسِبْنَ لَمْ تَحْسِبْ لَمْ تَحْسِبَا لَمْ تَحْسِبُوْا لَمْ تَحْسِبِيْ لَمْ تَحْسِبَا لَمْ تَحْسِبْنَ لَمْ اَحْسِبْ لَمْ نَحْسِبْ

فعل جحد مجهول لَمْ يُحْسَبْ لَمْ يُحْسَبَا لَمْ يُحْسَبُوْا لَمْ تُحْسَبْ لَمْ تُحْسَبَا لَمْ يُحْسَبْنَ لَمْ تُحْسَبْ لَمْ تُحْسَبَا لَمْ تُحْسَبُوْا لَمْ تُحْسَبِيْ لَمْ تُحْسَبَا لَمْ تُحْسَبْنَ لَمْ أُحْسَبْ لَمْ نُحْسَبْ ۔

فعل نفی مضارع معروف لَا يَحْسِبُ لَا يَحْسِبَانِ لَا يَحْسِبُوْنَ لَا تَحْسِبُ لَا تَحْسِبَانِ لَا يَحْسِبْنَ لَا تَحْسِبُ لَا تَحْسِبَانِ لَا تَحْسِبُوْنَ لَا تَحْسِبِيْنَ لَا تَحْسِبَانِ لَا تَحْسِبْنَ لَا اَحْسِبُ لَا نَحْسِبُ نفی مجهول لَا يُحْسَبُ لَا يُحْسَبَانِ لَا يُحْسَبُوْنَ لَا تُحْسَبُ لَا تُحْسَبَانِ لَا يُحْسَبْنَ لَا تُحْسَبُ لَا تُحْسَبَانِ لَا تُحْسَبُوْنَ لَا تُحْسَبِيْنَ لَا تُحْسَبَانِ لَا تُحْسَبْنَ لَا أُحْسَبُ لَا نُحْسَبُ

نفی مؤکد معروف بِلَنْ ناصبہ لَنْ يَحْسِبَ لَنْ يَحْسِبَا لَنْ يَحْسِبُوْا لَنْ تَحْسِبَ

لَنْ تُحْسِبَا لَنْ يُحْسَبْنَ لَنْ تُحْسَبَ لَنْ تُحْسَبَا لَنْ تُحْسَبُوْا لَنْ تُحْسَبِيْ لَنْ تُحْسَبَا لَنْ تُحْسَبْنَ لَنْ اُحْسَبَ لَنْ نُحْسَبَ۔ نفی مؤکد مجہول بالن ناصبہ لَنْ يُحْسَبَ لَنْ يُحْسَبَا لَنْ يُحْسَبُوْا لَنْ تُحْسَبَ لَنْ تُحْسَبَا لَنْ يُحْسَبْنَ لَنْ تُحْسَبَ لَنْ تُحْسَبَا لَنْ تُحْسَبُوْا لَنْ تُحْسَبِيْ لَنْ تُحْسَبَا لَنْ تُحْسَبْنَ لَنْ اُحْسَبَ لَنْ نُحْسَبَ

امر حاضر معلوم۔ اِحْسِبْ اِحْسِبَا اِحْسِبُوْا اِحْسِبِيْ اِحْسِبَا اِحْسِبْنَ

با نون تاکید ثقیلہ اِحْسِبَنَّ اِحْسِبَانِّ اِحْسِبُنَّ اِحْسِبِنَّ اِحْسِبَانِّ اِحْسِبْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ اِحْسِبَنْ اِحْسِبُنْ اِحْسِبِنْ۔

فعل امر حاضر مجہول لِتُحْسَبْ لِتُحْسَبَا لِتُحْسَبُوْا لِتُحْسَبِيْ لِتُحْسَبَا لِتُحْسَبْنَ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِتُحْسَبَنَّ لِتُحْسَبَانِّ لِتُحْسَبُنَّ لِتُحْسَبِنَّ لِتُحْسَبَانِّ لِتُحْسَبْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ لِتُحْسَبَنْ لِتُحْسَبُنْ لِتُحْسَبِنْ۔

امر غائب معلوم لِيَحْسِبْ لِيَحْسِبَا لِيَحْسِبُوْا لِتَحْسِبْ لِتَحْسِبَا لِيَحْسِبْنَ لِاَحْسِبْ لِنَحْسِبْ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِيَحْسِبَنَّ لِيَحْسِبَانِّ لِيَحْسِبُنَّ لِتَحْسِبَنَّ لِتَحْسِبَانِّ لِيَحْسِبْنَانِّ لِاَحْسِبَنَّ لِنَحْسِبَنَّ۔

با نون تاکید خفیفہ لِيَحْسِبَنْ لِيَحْسِبُنْ لِتَحْسِبَنْ لِاَحْسِبَنْ لِنَحْسِبَنْ

امر غائب مجہول لِيُحْسَبْ لِيُحْسَبَا لِيُحْسَبُوْا لِتُحْسَبْ لِتُحْسَبَا لِيُحْسَبْنَ لِاُحْسَبْ لِنُحْسَبْ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِيُحْسَبَنَّ لِيُحْسَبَانِّ لِيُحْسَبُنَّ لِتُحْسَبَنَّ لِتُحْسَبَانِّ لِيُحْسَبْنَانِّ لِاُحْسَبَنَّ لِنُحْسَبَنَّ۔

با نون تاکید خفیفہ لِيُحْسَبَنْ لِيُحْسَبُنْ لِتُحْسَبَنْ لِاُحْسَبَنْ لِنُحْسَبَنْ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَحْسِبْ لَا تَحْسِبَا لَا تَحْسِبُوْا لَا تَحْسِبِيْ لَا تَحْسِبَا لَا تَحْسِبْنَ

با نون تاکید ثقیلہ لَا تَحْسِبَنَّ لَا تَحْسِبَانِّ لَا تَحْسِبُنَّ لَا تَحْسِبِنَّ لَا تَحْسِبَانِّ لَا تَحْسِبْنَانِّ با نون تاکید خفیفہ لَا تَحْسِبَنْ لَا تَحْسِبُنْ لَا تَحْسِبِنْ۔

نہی حاضر مجہول لاتُحْسَبْ لاتُحْسَبَا لاتُحْسَبُوْا لاتُحْسَبِیْ لاتُحْسَبَا لاتُحْسَبْنَ
بانون تاکید ثقیلہ لاتُحْسَبَنَّ لاتُحْسَبَانِّ لاتُحْسَبُنَّ لاتُحْسَبِنَّ لاتُحْسَبَانِّ
لاتُحْسَبْنَانِّ بانون تاکید خفیفہ لاتُحْسَبَنْ لاتُحْسَبُنْ لاتُحْسَبِنْ۔

نہی غائب معلوم لایَحْسِبْ لایَحْسِبَا لایَحْسِبُوْا لاتَحْسِبْ لاتَحْسِبَا لایَحْسِبْنَ لااَحْسِبْ
لانَحْسِبْ بانون تاکید ثقیلہ لایَحْسِبَنَّ لایَحْسِبَانِّ لایَحْسِبُنَّ لاتَحْسِبَنَّ لاتَحْسِبَانِّ
لایَحْسِبْنَانِّ لااَحْسِبَنَّ لانَحْسِبَنَّ بانون تاکید خفیفہ لایَحْسِبَنْ لایَحْسِبُنْ
لاتَحْسِبَنْ لااَحْسِبَنْ لانَحْسِبَنْ۔

نہی غائب مجہول لایُحْسَبْ لایُحْسَبَا لایُحْسَبُوْا لاتُحْسَبْ لاتُحْسَبَا لایُحْسَبْنَ
لااُحْسَبْ لانُحْسَبْ بانون تاکید ثقیلہ لایُحْسَبَنَّ لایُحْسَبَانِّ لایُحْسَبُنَّ لا
تُحْسَبَنَّ لاتُحْسَبَانِّ لایُحْسَبْنَانِّ لااُحْسَبَنَّ لانُحْسَبَنَّ بانون تاکید خفیفہ
لایُحْسَبَنْ لایُحْسَبُنْ لاتُحْسَبَنْ لااُحْسَبَنْ لانُحْسَبَنْ۔

باب ششم

صرف صغیر صحیح ثلاثی مجرد از باب فَعُلَ یَفْعُلُ بِضَمِّ الْعَیْنِ فِیْہِمَا
الشَّرَفُ وَالشَّرَافَۃُ بزرگ شدن شَرُفَ یَشْرُفُ شَرَفًا وَشَرَافَۃً فَہُوَ شَرِیْفٌ وَشُرِفَ
بِہٖ یُشْرَفُ بِہٖ شَرَفًا وَشَرَافَۃً فَذَاکَ مَشْرُوْفٌ بِہٖ لَمْ یَشْرُفْ لَمْ یُشْرَفْ بِہٖ لَایَشْرُفُ
لَایُشْرَفُ بِہٖ لَنْ یَشْرُفَ لَنْ یُشْرَفَ بِہٖ الامر منہ اُشْرُفْ لِتُشْرَفْ بِکَ لِیَشْرُفْ
لِیُشْرَفْ بِہٖ والنہی عنہ لَاتَشْرُفْ لَاتُشْرَفْ بِکَ لَایَشْرُفْ لَایُشْرَفْ بِہٖ الظرف
منہ مَشْرَفٌ مَشْرَفَانِ مَشَارِفُ وَمُشَیْرِفٌ وَمُشَیْرِفَۃٌ وَالآلۃ منہ مِشْرَفٌ
مِشْرَفَانِ مَشَارِفُ وَمُشَیْرِفٌ مِشْرَفَۃٌ مِشْرَفَتَانِ مَشَارِفُ وَمُشَیْرِفَۃٌ مِشْرَافٌ
مِشْرَافَانِ مَشَارِیْفُ وَمُشَیْرِیْفٌ وَمُشَیْرِیْفَۃٌ افعل التفضیل منہ اَشْرَفُ
اَشْرَفَانِ اَشْرَفُوْنَ اَشَارِفُ وَاُشَیْرِفٌ والمؤنث منہ شُرْفٰی شُرْفَیَانِ شُرْفَیَاتٌ
شُرَفٌ شُرَیْفٰی بدان اَعْطَاکَ اللّٰہُ عِلْمًا نَافِعًا کہ این باب لازم است و در لازم مجہول و
مفعول نیاید زیرا کہ لازم آنست کہ از فاعل تجاوز نکند و بمفعول نرسد اگر خواہند کہ فعل لازم

را متعدی سازند گاہی مجرد را عند التعدیہ با فعال و گاہی بباب تفعیل میبرند چنانکہ گویند اَذْهَبْتُ زَیْدًا و فَرَّحْتُهٗ و این قیاسی نیست بلکہ مقصور بر سماع اہل زبان است و آنچہ اہل و قیاسی در طریقہ تعدیہ است ہمین تعدیہ فعل لازم بحرف جر است چنانچہ در صرف صغیر اشارت بآن رفتہ و نیز باید دانست کہ چون فعل لازم را متعدی بحرف جر کردہ مجہول سازند فعل را در ہمہ حال مفرد دارند و ضمائر مجرورہ را موافق مفعول مالم یسم فاعلہ مذکر و مؤنث و مفرد و تثنیہ و جمع و حاضر و غائب و متکلم آرند چنانچہ گویند شُرُفَ بِهٖ شُرُفَ بِهِمَا شُرُفَ بِهِمْ شُرُفَ بِهَا شُرُفَ بِهِمَا شُرُفَ بِهِنَّ شُرُفَ بِكَ شُرُفَ بِكُمَا شُرُفَ بِكُمْ شُرُفَ بِكِ شُرُفَ بِكُمَا شُرُفَ بِكُنَّ شُرُفَ بِیْ شُرُفَ بِنَا و مصدر این باب شَرْفٌ بروزن فَعْلٌ و شَرَافَةٌ بروزن فَعَالَةٌ می آید و تصغیر مصدر معروف شُرَیْفٌ و مجہول شُوَیْرِفٌ بیاید۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم مجرد صحیح از باب فَعُلَ یَفْعُلُ شَرُفَ شَرُفَا شَرُفُوْا شَرُفَتْ شَرُفَتَا شَرُفْنَ شَرُفْتَ شَرُفْتُمَا شَرُفْتُمْ شَرُفْتِ شَرُفْتُمَا شَرُفْتُنَّ شَرُفْتُ شَرُفْنَا

صرف کبیر فعل ماضی مجہول شُرُفَ بِهٖ شُرُفَ بِهِمَا شُرُفَ بِهِمْ شُرُفَ بِهَا شُرُفَ بِهِمَا شُرُفَ بِهِنَّ شُرُفَ بِكَ شُرُفَ بِكُمَا شُرُفَ بِكُمْ شُرُفَ بِكِ شُرُفَ بِكُمَا شُرُفَ بِكُنَّ شُرُفَ بِیْ شُرُفَ بِنَا شَرُفَ بزرگ شد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف شُرُفَ بِهٖ بزرگ کردہ شد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب

صرف کبیر فعل مضارع معلوم یَشْرُفُ یَشْرُفَانِ یَشْرُفُوْنَ تَشْرُفُ تَشْرُفَانِ یَشْرُفْنَ تَشْرُفُ تَشْرُفَانِ تَشْرُفُوْنَ تَشْرُفِیْنَ تَشْرُفَانِ تَشْرُفْنَ اَشْرُفُ نَشْرُفُ یَشْرُفُ بزرگ میشود یا بزرگ خواہد شد آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف و طریق اخذش سابقا گذشت۔

مضارع مجہول۔ یُشْرَفُ یُشْرَفَانِ یُشْرَفُوْنَ الخ

صرف کبیر اسم فاعل از باب فَعُلَ یَفْعُلُ شَرِیْفٌ شَرِیْفَانِ شَرِیْفُوْنَ شُرَفَاءُ شِرَافٌ شُرُفٌ شُرَفَانٌ شِرْفَانٌ اَشْرَفُ اَشْرَافٌ اَشْرِفَاءُ اَشْرِفَةٌ شُرُوْفٌ شَرِیْفٌ شَرِیْفَةٌ شَرِیْفَتَانِ شَرِیْفَاتٌ شَرَائِفُ شُرُفٌ شُرَیْفَةٌ بدانکہ شَرِیْفٌ صیغہ صفت مشبہ است و

صفت مشبہ لفظی را گویند کہ دلالت کند بر چیزے کہ در وصفت ثابت باشد نہ حادث چون گویند اے شخصیکہ در وصفت کرم شد بخلاف اسم فاعل کہ دلالت کند بر چیزے کہ در وصفت حادث شدہ باشد چون ضَارِبٌ یعنی کسیکہ در وصفت زدن حادث شدہ واوزان صفت مشبہ از ثلاثی مجرد غالبا برین اوزان می آید فَعْلٌ فُعْلٌ فِعْلٌ چون صَعْبٌ صِغْرٌ صُلْبٌ وَفَعَلٌ فِعَلٌ فُعَلٌ چون حَسَنٌ خَشِنٌ نُدُسٌ وَفَعِلٌ فُعُلٌ فِعِلٌ فُعُلٌ چون دِیَمٌ حُطَمٌ بِلِزٌ جُنُبٌ وَاَفْعَلُ چون اَحْمَرُ وَفَاعِلٌ چون کَابِرٌ وَفَیْعِلٌ چون جَیِّدٌ وَفَعَالٌ فِعَالٌ فُعَالٌ چون جَبَانٌ هِجَانٌ شُجَاعٌ وَفَعَّالٌ فُعَّالٌ چون وَضَّاءٌ وَکُبَّارٌ وَفَعِیْلٌ چون شَرِیْفٌ وَفَعُوْلٌ چون ذَلُوْلٌ وَفَعْلٰی فُعْلٰی فِعْلٰی چون عَطْشٰی وَحُبْلٰی وَحِیْدٰی وَفَعْلَانٌ فُعْلَانٌ چون عَطْشَانٌ وَعُرْیَانٌ وَفَعَلَانٌ چون جَوَلَانٌ وَفَعْلَاءُ وَفُعَلَاءُ چون حَمْرَاءُ وَعُشَرَاءُ وَشَرِیْفٌ از یَشْرُفُ بنا کردند حرف مضارع را کہ یا است حذف ساختند وفا کلمہ را فتح دادند وضمہ ما قبل آخر را بکسرہ بدل نمودند وسوم جا یا ساکنہ برائے وزن فَعِیْلٌ در آوردند وآخر را منون بتنوین تمکن کردند واز شُرَفَاءُ تا شُرُوْفٌ دہ صیغہ اوزان جمع تکسیر اند وشُرَیِّفٌ تصغیر شَرِیْفٌ وَشُرَیِّفَةٌ تصغیر شَرِیْفَةٌ۔ است ومعانی ہمہ صیغہا پر روشن اند۔

اسم مفعول مَشْرُوْفٌ بِهٖ مَشْرُوْفٌ بِهِمَا مَشْرُوْفٌ بِهِمْ مَشْرُوْفٌ بِهَا مَشْرُوْفٌ بِهِمَا مَشْرُوْفٌ بِهِنَّ۔ **فعل جحد معلوم** از باب فَعُلَ یَفْعُلُ لَمْ یَشْرُفْ لَمْ یَشْرُفَا لَمْ یَشْرُفُوْا لَمْ تَشْرُفْ لَمْ تَشْرُفَا لَمْ یَشْرُفْنَ لَمْ تَشْرُفْ لَمْ تَشْرُفَا لَمْ تَشْرُفُوْا لَمْ تَشْرُفِیْ لَمْ تَشْرُفَا لَمْ تَشْرُفْنَ لَمْ اَشْرُفْ لَمْ نَشْرُفْ۔ **فعل جحد مجهول** لَمْ یُشْرَفْ بِهٖ لَمْ یُشْرَفْ بِهِمَا لَمْ یُشْرَفْ بِهِمْ لَمْ تُشْرَفْ بِهَا لَمْ تُشْرَفْ بِهِمَا لَمْ یُشْرَفْ بِهِنَّ الخ **فعل مضارع نفی معلوم** لَا یَشْرُفُ لَا یَشْرُفَانِ لَا یَشْرُفُوْنَ الخ **فعل مضارع نفی مجهول** لَا یُشْرَفُ بِهٖ لَا یُشْرَفُ بِهِمَا لَا یُشْرَفُ بِهِمْ لَا تُشْرَفُ بِهَا لَا تُشْرَفُ بِهِمَا لَا یُشْرَفُ بِهِنَّ الخ **نفی مؤکد معلوم** لَنْ یَشْرُفَ لَنْ یَشْرُفَا لَنْ یَشْرُفُوْا لَنْ تَشْرُفَ لَنْ یَشْرُفْنَ الخ **نفی تاکید مجهول** لَنْ یُشْرَفَ بِهٖ لَنْ یُشْرَفَ بِهِمَا لَنْ یُشْرَفَ بِهِمْ لَنْ تُشْرَفَ بِهَا لَنْ تُشْرَفَ بِهِمَا لَنْ یُشْرَفَ بِهِنَّ

امر حاضر معروف اُشْرُفْ اُشْرُفَا اُشْرُفُوْا اُشْرُفِیْ اُشْرُفَا اُشْرُفْنَ۔

اُشْرُفْ از تَشْرُفُ بنا کردہ شد علامت مضارع کہ تا است حذف کردند بعدہ فا کلمہ را
ساکن یافتند عین کلمہ را مضموم ہمزہ وصل مضموم در اوّلش در آوردند آخر را ساکن کردند اُشْرُفْ
شد یعنی بزرگ شو تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر غائب معروف۔
با نون تاکید ثقیلہ اُشْرُفَنَّ اُشْرُفَانِّ اُشْرُفُنَّ اُشْرُفِنَّ اُشْرُفَانِّ اُشْرُفْنَانِّ
با نون تاکید خفیفہ اُشْرُفَنْ اُشْرُفُنْ اُشْرُفِنْ۔
امر حاضر مجہول لِتُشْرَفْ بِكَ لِتُشْرَفْ بِكُمَا لِتُشْرَفْ بِكُمْ لِتُشْرَفْ بِكِ
لِتُشْرَفْ بِكُمَا لِتُشْرَفْ بِكُنَّ امر غائب معلوم لِيَشْرُفْ لِيَشْرُفَا
لِيَشْرُفُوْا لِتَشْرُفْ لِتَشْرُفَا لِيَشْرُفْنَ لِاَشْرُفْ لِنَشْرُفْ۔
با نون تاکید ثقیلہ لِيَشْرُفَنَّ لِيَشْرُفَانِّ لِيَشْرُفُنَّ الخ۔
با نون تاکید خفیفہ لِيَشْرُفَنْ لِيَشْرُفُنْ لِتَشْرُفَنْ الخ۔
امر غائب مجہول لِيُشْرَفْ بِهٖ لِيُشْرَفْ بِهِمَا لِيُشْرَفْ بِهِمْ الخ۔
نہی حاضر معروف لَا تَشْرُفْ لَا تَشْرُفَا لَا تَشْرُفُوْا لَا تَشْرُفِيْ لَا تَشْرُفَا لَا تَشْرُفْنَ
با نون تاکید ثقیلہ لَا تَشْرُفَنَّ لَا تَشْرُفَانِّ لَا تَشْرُفُنَّ لَا تَشْرُفِنَّ لَا تَشْرُفَانِّ
لَا تَشْرُفْنَانِّ۔ با نون تاکید خفیفہ لَا تَشْرُفَنْ لَا تَشْرُفُنْ لَا تَشْرُفِنْ۔
نہی حاضر مجہول لَا يُشْرَفْ بِكَ لَا يُشْرَفْ بِكُمَا لَا يُشْرَفْ بِكُمْ الخ۔
نہی غائب معلوم لَا يَشْرُفْ لَا يَشْرُفَا لَا يَشْرُفُوْا الخ۔
با نون تاکید ثقیلہ لَا يَشْرُفَنَّ لَا يَشْرُفَانِّ لَا يَشْرُفُنَّ الخ۔
با نون تاکید خفیفہ لَا يَشْرُفَنْ لَا يَشْرُفُنْ لَا تَشْرُفَنْ لَا اَشْرُفَنْ لَا نَشْرُفَنْ
نہی غائب مجہول لَا يُشْرَفْ بِهٖ لَا يُشْرَفْ بِهِمَا لَا يُشْرَفْ بِهِمْ الخ۔
با نون تاکید ثقیلہ وخفیفہ لَا يُشْرَفَنَّ وَلَا يُشْرَفَنْ بدانکہ فعل صحیح ثلاثی
مزید فیہ غیر ملحق را دہ باب آمدہ ونزد بعضی ثلاثی مزید را دوازدہ باب است بزیادتی باب
اِفْعِيْعَالٌ و اِفْعِوَّالٌ چنانکہ صاحب صراح وغیرہ ذکر کردہ اند و مزید فیہ آنرا گویند کہ در وے
حرف زاید باشد چنانچہ سابقاً گذشت۔

باب اوّل ثلاثی مزید فیه

صرف صغیر ثلاثی مزید فیه از باب اِفعال چون اَلْاِکْرَامُ تعظیم کردن وبخشیدن
وبزرگی دادن اَکْرَمَ یُکْرِمُ اِکْرَامًا فَهُوَ مُکْرِمٌ وَاُکْرِمَ یُکْرَمُ اِکْرَامًا فَذَاکَ مُکْرَمٌ لَمْ یُکْرِمْ لَمْ یُکْرَمْ
لَا یُکْرِمُ لَا یُکْرَمُ لَنْ یُکْرِمَ لَنْ یُکْرَمَ الامر منه اَکْرِمْ لِتُکْرَمْ لِیُکْرِمْ لِیُکْرَمْ والنهی عنه لَا تُکْرِمْ
لَا تُکْرَمْ لَا یُکْرِمْ لَا یُکْرَمْ الظرف منه مُکْرَمٌ مُکْرَمَانِ مُکْرَمَاتٌ الخ بدانکه صیغهاء ظرف از غیر
ثلاثی مجرد از هر باب که باشد بر وزن اسم مفعول آن باب می آید واسم آله وفعل التفضیل از غیر ثلاثی
مجرد مطلقا نمی آید اگر اداء معنی آله منظور باشد لفظ مَا بِهٖ بر لفظ مصدر بیفزایند مثلاً چون خواهند
که از باب اِجْتِنَابٌ صیغه آله آرند مَا بِهِ الْاِجْتِنَابُ گویند واگر اداء معنی اسم تفضیل مقصود باشد
لفظ اَشَدُّ بر مصدر منصوب زیاده کنند چون اَشَدُّ اِجْتِنَابًا وثلاثی مجرد که در لون وعیب باشد
اسم تفضیل از آن نیز بیاید در آنجا بهمین ضابطه عمل در آمد کنند وگویند اَشَدُّ صُفْرَةً وَاَشَدُّ
صَمَمًا چنانچه در کتب این فن مفصلاً مسطور است ودر ماضی این باب یک حرف زائده است

صرف کبیر فعل ماضی معلوم ـ از بابِ اِفعال اَکْرَمَ اَکْرَمَا اَکْرَمُوْا اَکْرَمَتْ اَکْرَمَتَا
اَکْرَمْنَ اَکْرَمْتَ اَکْرَمْتُمَا اَکْرَمْتُمْ اَکْرَمْتِ اَکْرَمْتُمَا اَکْرَمْتُنَّ اَکْرَمْتُ اَکْرَمْنَا اَکْرَمَ تعظیم کرد آن
یک مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف ۔

صرف کبیر فعل ماضی مجهول اُکْرِمَ اُکْرِمَا اُکْرِمُوْا اُکْرِمَتْ اُکْرِمَتَا اُکْرِمْنَ اُکْرِمْتَ
اُکْرِمْتُمَا اُکْرِمْتُمْ اُکْرِمْتِ اُکْرِمْتُمَا اُکْرِمْتُنَّ اُکْرِمْتُ اُکْرِمْنَا چون خواهی که از باب اِفعال
ماضی مجهول بنا کنی همزه را مضموم وعین کلمه را مکسور کنی چون اُکْرِمَ تعظیم کرده شد آن یکمرد در زمانه
گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی مجهول ۔

مضارع معلوم یُکْرِمُ یُکْرِمَانِ یُکْرِمُوْنَ تُکْرِمُ تُکْرِمَانِ یُکْرِمْنَ تُکْرِمُ تُکْرِمَانِ تُکْرِمُوْنَ
تُکْرِمِیْنَ تُکْرِمَانِ تُکْرِمْنَ اُکْرِمُ نُکْرِمُ یُکْرِمُ را از اَکْرَمَ بنا کردند یاء مضمومه که از حروف اَتَیْنَ است
در اولش در آوردند وفتحه ماقبل آخر بکسره بدل کردند وآخر را مرفوع بضمه اعرابی کردند یُکْرِمُ شد بعده
در صیغه واحد متکلم اجتماع همزتین شد زیرا که اُکْرِمُ در اصل ءُ اَکْرِمُ بود ودر کلام عرب این چنین
ثقیل بود همزه ثانیه حذف کردند ودر باقی صیغها نیز طرداً للباب ۔

مضارع مجہول یُکْرَمُ یُکْرَمَانِ یُکْرَمُوْنَ الخ یُکْرَمُ تعظیم کردہ میشود یا کردہ خواہد شد آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجہول۔

اسم فاعل مُکْرِمٌ مُکْرِمَانِ مُکْرِمُوْنَ مُکْرِمَةٌ مُکْرِمَتَانِ مُکْرِمَاتٌ مُکْرِمٌ را از یُکْرِمُ بنا کردند حرف مضارع را کہ یا است حذف کردند بجایش میم مضموم در آوردند و ما قبل آخر را برحال خود بگذاشتند و آخر را صون تنوین ممکن کردند مُکْرِمٌ شد و طریقہ اخذش بتفصیل سابقا گذشت و تصغیر مُکْرِمٌ مُکَیْرِمٌ و تصغیر مُکْرِمَةٌ مُکَیْرِمَةٌ آمدہ است و تعلیقش نیز گذشت۔

اسم مفعول مُکْرَمٌ مُکْرَمَانِ مُکْرَمُوْنَ مُکْرَمَةٌ مُکْرَمَتَانِ مُکْرَمَاتٌ واسم مفعول از غیر ثلاثی مجرد چون مستقبل مجہول آن باب باشد چنانکہ میم مضموم بجائی حرف استقبال نہادہ میشود و ما قبل آخر را مفتوح شود و تفصیلش در اسم فاعل ثلاثی مجرد بگذشت۔

نفی جحد معلوم۔ از باب افعال لَمْ یُکْرِمْ لَمْ یُکْرِمَا لَمْ یُکْرِمُوْا لَمْ تُکْرِمْ لَمْ تُکْرِمَا لَمْ یُکْرِمْنَ لَمْ تُکْرِمْ لَمْ تُکْرِمَا لَمْ تُکْرِمُوْا لَمْ تُکْرِمِیْ لَمْ تُکْرِمَا لَمْ تُکْرِمْنَ لَمْ اُکْرِمْ لَمْ نُکْرِمْ لَمْ یُکْرِمْ تعظیم نکرد آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم در فعل مضارع معروف۔ نفی جحد مجہول لَمْ یُکْرَمْ لَمْ یُکْرَمَا لَمْ یُکْرَمُوْا الخ۔

نفی فعل مضارع معلوم از باب افعال لَا یُکْرِمُ لَا یُکْرِمَانِ لَا یُکْرِمُوْنَ لَا تُکْرِمُ لَا تُکْرِمَانِ لَا یُکْرِمْنَ لَا تُکْرِمُ لَا تُکْرِمَانِ لَا تُکْرِمُوْنَ لَا تُکْرِمِیْنَ لَا تُکْرِمَانِ لَا تُکْرِمْنَ لَا اُکْرِمُ لَا نُکْرِمُ۔

نفی فعل مضارع مجہول لَا یُکْرَمُ لَا یُکْرَمَانِ یُکْرَمُوْنَ الخ۔

فعل نفی تاکید بالن ناصبہ لَنْ یُکْرِمَ لَنْ یُکْرِمَا لَنْ یُکْرِمُوْا الخ۔

نفی تاکید مجہول لَنْ یُکْرَمَ لَنْ یُکْرَمَا لَنْ یُکْرَمُوْا الخ۔

امر حاضر معلوم از باب افعال اَکْرِمْ اَکْرِمَا اَکْرِمُوْا اَکْرِمِیْ اَکْرِمَا اَکْرِمْنَ بدانکہ اَکْرِمْ را از تُکْرِمُ کہ در اصل تُؤَکْرِمُ بود بنا کردند و علامت مضارع کہ تا است حذف کردند و آخر را جزم اَکْرِمْ شد و این ہمزہ قطعی است چون بما قبل متصل شود ساقط نگردد چون فَاَکْرِمْ ثُمَّ اَکْرِمْ

امر حاضر مجهول لُتُكْرَمْ لِتُكْرَمَا لِتُكْرَمُوْا لِتُكْرَمِيْ لِتُكْرَمَا لِتُكْرَمْنَ۔
امر غائب معلوم لِيُكْرِمْ لِيُكْرِمَا لِيُكْرِمُوْا لِتُكْرِمْ لِتُكْرِمَا لِيُكْرِمْنَ الخ۔
امر غائب مجهول لِيُكْرَمْ لِيُكْرَمَا لِيُكْرَمُوْا الخ۔
نهی حاضر معلوم۔ لَا تُكْرِمْ لَا تُكْرِمَا لَا تُكْرِمُوْا لَا تُكْرِمِيْ لَا تُكْرِمَا لَا تُكْرِمْنَ
نهی حاضر مجهول۔ لَا تُكْرَمْ لَا تُكْرَمَا الخ۔
نهی غائب معلوم لَا يُكْرِمْ لَا يُكْرِمَا لَا يُكْرِمُوْا الخ۔
نهی غائب مجهول۔ لَا يُكْرَمْ الخ۔

باب دوم از ثلاثی مزید فیه

صرف صغیر ثلاثی مزید فیه از باب تفعیل اَلتَّصْرِيْفُ گردانیدن چیزیست از حالی بحالی صَرَّفَ يُصَرِّفُ تَصْرِيْفًا فَهُوَ مُصَرِّفٌ وَصُرِّفَ يُصَرَّفُ تَصْرِيْفًا فَذَاكَ مُصَرَّفٌ لَمْ يُصَرِّفْ لَمْ يُصَرَّفْ لَا يُصَرِّفُ لَا يُصَرَّفُ لَنْ يُصَرِّفَ لَنْ يُصَرَّفَ الامر منه صَرِّفْ لِتُصَرَّفْ لِيُصَرِّفْ لِيُصَرَّفْ والنهی عنه لَا تُصَرِّفْ لَا تُصَرَّفْ لَا يُصَرِّفْ لَا يُصَرَّفْ الظرف منه مُصَرَّفٌ مُصَرَّفَانِ الخ۔ بدانکه مصدر این باب بر وزن تَفْعِيْلٌ آید غالبًا وفِعَّالًا وفِعَالًا چون كِذَّابًا وكِذَابًا وتَفْعِلَةً چون تَبْصِرَةً وفَعَالًا چون كَلَامًا وسَلَامًا نیز آید صحیح ومثال واجوف ومضاعف این باب یک قیاس آید چون كَرَّمَ وَوَجَّهَ وَقَوَّلَ وَعَقَّبَ و ناقص ولفیف این باب همیشه بوزن تَفْعِلَةً آید وگاه باشد که بر وزن تَفْعِيْلًا آید از ضرورت شعر چنانکه شاعر گوید۔ فَهِيَ تُنَزِّيْ دَلْوَهَا تَنْزِيًّا × كَمَا تُنَزِّيْ شَهْلَةٌ صَبِيًّا۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم از باب تفعیل صَرَّفَ صَرَّفَا صَرَّفُوْا صَرَّفَتْ صَرَّفَتَا صَرَّفْنَ صَرَّفْتَ صَرَّفْتُمَا صَرَّفْتُمْ صَرَّفْتِ صَرَّفْتُمَا صَرَّفْتُنَّ صَرَّفْتُ صَرَّفْنَا

صَرَّفَ را از تَصْرِيْفٌ بنا کردند تَصْرِيْفٌ صیغه مصدر بود چون خواستند که از صیغه مصدر صیغه فعل ماضی معروف بنا کنند تا تفعیل را حذف نمودند وفا کلمه را مفتوح ویا وزن تفعیل را حذف کردند وعوض وے عین را مفتوح مشدد ساختند بعد سلب حرکت او وتنوین تمکن را دور کردند چنانچه در ضَرَبَ گذشت و آخر ماضی را فتحه کردند صَرَّفَ شد ودر ماضی این باب یک حرف

زائدہ است چنانکہ در افعال صَرَّفَ گردانیدآن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف صرف کبیر فعل ماضی مجہول صُرِّفَ صُرِّفَا صُرِّفُوْا صُرِّفَتْ صُرِّفَتَا صُرِّفْنَ الخ طریق بنائے مجہول آن سابقاً گذشت صُرِّفَ گردانید شد آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی مجہول۔

صرف کبیر فعل مضارع معروف از باب تفعیل يُصَرِّفُ يُصَرِّفَانِ يُصَرِّفُوْنَ تُصَرِّفُ تُصَرِّفَانِ يُصَرِّفْنَ تُصَرِّفُ تُصَرِّفَانِ تُصَرِّفُوْنَ تُصَرِّفِيْنَ تُصَرِّفَانِ تُصَرِّفْنَ أُصَرِّفُ نُصَرِّفُ مضارع مجہول يُصَرَّفُ يُصَرَّفَانِ يُصَرَّفُوْنَ الخ يُصَرِّفُ میگرداند یا خواہد گردانید آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف يُصَرَّفُ گردانیدہ میشود یا گردانیدہ خواہد شد آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجہول صرف کبیر اسم فاعل از باب تفعیل مُصَرِّفٌ مُصَرِّفَانِ مُصَرِّفُوْنَ مُصَرِّفَةٌ مُصَرِّفَتَانِ مُصَرِّفَاتٌ تصغیر مُصَرِّفٌ مُصَيْرِفٌ تصغیر مُصَرِّفَةٌ مُصَيْرِفَةٌ می آید اسم مفعول مُصَرَّفٌ مُصَرَّفَانِ مُصَرَّفُوْنَ مُصَرَّفَةٌ مُصَرَّفَتَانِ مُصَرَّفَاتٌ تصغیر اسم مفعول را بر اسم فاعل قیاسی باید کرد۔

صرف کبیر فعل نفی جحد معلوم۔ لَمْ يُصَرِّفْ لَمْ يُصَرِّفَا لَمْ يُصَرِّفُوْا الخ۔
نفی جحد مجہول لَمْ يُصَرَّفْ لَمْ يُصَرَّفَا لَمْ يُصَرَّفُوْا الخ لَمْ يُصَرِّفْ در اصل يُصَرِّفُ بود چون لَمْ جازمہ در اول فعل مضارع درآمد آخرش را بجزم کرد و علامت جزمی سقوط حرکت شد لَمْ يُصَرِّفْ شد
نفی فعل مضارع معروف لَا يُصَرِّفُ لَا يُصَرِّفَانِ لَا يُصَرِّفُوْنَ الخ۔
نفی فعل مضارع مجہول لَا يُصَرَّفُ لَا يُصَرَّفَانِ لَا يُصَرَّفُوْنَ الخ۔
صرف کبیر نفی تاکید معروف بالن ناصبہ لَنْ يُصَرِّفَ لَنْ يُصَرِّفَا لَنْ يُصَرِّفُوْا الخ نفی تاکید مجہول لَنْ يُصَرَّفَ لَنْ يُصَرَّفَا لَنْ يُصَرَّفُوْا الخ
امر حاضر معلوم صَرِّفْ صَرِّفَا صَرِّفُوْا صَرِّفِيْ صَرِّفَا صَرِّفْنَ صَرِّفْ را از تُصَرِّفُ بنا کنند حرف مضارع را کہ تا است از اولش حذف کنند و آخر را ساکن چنانچہ در باب افعال تشریحاً گذشت و بنائے باقی صیغہا از سابق باید دانست۔

امر حاضر مجہول۔ لِتُصَرَّفْ لِتُصَرَّفَا لِتُصَرَّفُوْا الخ۔
امر غائب معلوم لِيُصَرِّفْ لِيُصَرِّفَا لِيُصَرِّفُوْا الخ۔
امر غائب مجہول لِيُصَرَّفْ لِيُصَرَّفَا لِيُصَرَّفُوْا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تُصَرِّفْ لَا تُصَرِّفَا لَا تُصَرِّفُوْا لَا تُصَرِّفِيْ الخ۔
نہی حاضر مجہول لَا تُصَرَّفْ لَا تُصَرَّفَا لَا تُصَرَّفُوْا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا يُصَرِّفْ لَا يُصَرِّفَا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا يُصَرَّفْ لَا يُصَرَّفَا لَا يُصَرَّفُوْا الخ۔

باب سوم از ثلاثی مزید فیہ

اَلْمُضَارَبَةُ با یکدیگر زدن وانبازی کردن دو کس در مال وتن وتجارت نمودن از مال غیر۔
صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیہ از باب مُفَاعَلَةٌ ضَارَبَ يُضَارِبُ مُضَارَبَةً فَهُوَ مُضَارِبٌ وَضُوْرِبَ يُضَارَبُ مُضَارَبَةً فَذَاكَ مُضَارَبٌ لَمْ يُضَارِبْ لَمْ يُضَارَبْ لَا يُضَارِبُ لَا يُضَارَبُ لَنْ يُضَارِبَ لَنْ يُضَارَبَ الامر منه ضَارِبْ لِتُضَارَبْ لِيُضَارِبْ لِيُضَارَبْ والنهي عنه لَا تُضَارِبْ لَا تُضَارَبْ لَا يُضَارِبْ لَا يُضَارَبْ الظرف منه مُضَارَبٌ الخ بدانکہ مصدر این باب بروزن مُفَاعَلَةٌ وفِعَالًا وفِيْعَالًا مے آید چون قَاتَلَ يُقَاتِلُ مُقَاتَلَةً وَقِتَالًا وَقِيْتَالًا صحیح ومثال واجوف این باب یکسان است چون ضَارَبَ وَوَاعَدَ وَقَاوَلَ ودر ماضی این باب یک حرف زائدہ است۔
صرف کبیر فعل ماضی معلوم از باب مُفَاعَلَةٌ ضَارَبَ ضَارَبَا ضَارَبُوْا ضَارَبَتْ ضَارَبَتَا ضَارَبْنَ ضَارَبْتَ ضَارَبْتُمَا ضَارَبْتُمْ ضَارَبْتِ ضَارَبْتُمَا ضَارَبْتُنَّ ضَارَبْتُ ضَارَبْنَا
ماضی مجہول ضُوْرِبَ ضُوْرِبَا ضُوْرِبُوْا الخ۔ وطریقہ بنائے ماضی مجہول از باب مُفَاعَلَةٌ ہمان است کہ در ماضی مجہول باب افعال گذشت لیکن دریجا چون فا مضموم شود الف بواو منقلب گردد مثلاً ضُوْرِبَ را از ضَارَبَ بنا کردند حرف اول را مضموم گردند بعدہٗ الف واقع شد ما قبلش مضموم آن الف را بواو بدل نمودند وما قبل آخر را کسرہ دادند ضُوْرِبَ شد۔
فعل مضارع معلوم يُضَارِبُ يُضَارِبَانِ يُضَارِبُوْنَ تُضَارِبُ تُضَارِبَانِ يُضَارِبْنَ

تُضَارِبُ تُضَارِبَانِ تُضَارِبُونَ تُضَارِبِيْنَ تُضَارِبَانِ تُضَارِبْنَ اُضَارِبُ نُضَارِبُ

مضارع مجهول يُضَارَبُ يُضَارَبَانِ يُضَارَبُوْنَ الخ -

اسم فاعل مُضَارِبٌ مُضَارِبَانِ مُضَارِبُوْنَ مُضَارِبَةٌ مُضَارِبَتَانِ مُضَارِبَاتٌ

تصغیر اسم فاعل بر آن قیاس است که در باب افعال و تفعیل بیان کرده باشد۔

اسم مفعول مُضَارَبٌ مُضَارَبَانِ مُضَارَبُوْنَ الخ -

نفی جحد معلوم لَمْ يُضَارِبْ لَمْ يُضَارِبَا لَمْ يُضَارِبُوْا الخ -

نفی جحد مجهول لَمْ يُضَارَبْ لَمْ يُضَارَبَا لَمْ يُضَارَبُوْا الخ -

نفی معلوم لَا يُضَارِبُ لَا يُضَارِبَانِ لَا يُضَارِبُوْنَ الخ -

نفی مجهول لَا يُضَارَبُ لَا يُضَارَبَانِ لَا يُضَارَبُوْنَ الخ -

نفی تاکید معلوم بالن ناصبه لَنْ يُضَارِبَ لَنْ يُضَارِبَا لَنْ يُضَارِبُوْا الخ -

نفی تاکید مجهول بالن ناصبه لَنْ يُضَارَبَ لَنْ يُضَارَبَا لَنْ يُضَارَبُوْا الخ -

امر حاضر معلوم ضَارِبْ ضَارِبَا ضَارِبُوْا ضَارِبِيْ ضَارِبَا ضَارِبْنَ -

امر حاضر مجهول لِتُضَارَبْ لِتُضَارَبَا لِتُضَارَبُوْا الخ -

امر غائب معلوم لِيُضَارِبْ لِيُضَارِبَا لِيُضَارِبُوْا الخ -

امر غائب مجهول لِيُضَارَبْ لِيُضَارَبَا لِيُضَارَبُوْا الخ -

نهی حاضر معلوم لَا تُضَارِبْ لَا تُضَارِبَا لَا تُضَارِبُوْا الخ -

نهی حاضر مجهول لَا تُضَارَبْ لَا تُضَارَبَا لَا تُضَارَبُوْا الخ -

نهی غائب معلوم لَا يُضَارِبْ لَا يُضَارِبَا لَا يُضَارِبُوْا الخ -

نهی غائب مجهول لَا يُضَارَبْ الخ -

باب چهارم از ثلاثی مزید فیه

اَلتَّصَرُّفُ دست درازی کردن در چیزے و دست در کارے کردن و بر گردیدن۔

صرف صغیر از فعل ثلاثی مزید فیه از باب تَفَعُّل تَصَرَّفَ يَتَصَرَّفُ تَصَرُّفًا فَهُوَ مُتَصَرِّفٌ وَتُصُرِّفَ يُتَصَرَّفُ تَصَرُّفًا فَذَاكَ مُتَصَرَّفٌ لَمْ يَتَصَرَّفْ لَمْ يُتَصَرَّفْ

لَا يَتَصَرَّفُ لَا يُتَصَرَّفُ لَنْ يَتَصَرَّفَ لَنْ يُتَصَرَّفَ الامر منه تَصَرَّفْ لِتُصَرَّفْ لِيَتَصَرَّفْ لِيُتَصَرَّفْ والنهی عنه لَا تَتَصَرَّفْ لَا تُتَصَرَّفْ لَا يَتَصَرَّفْ لَا يُتَصَرَّفْ الظرف منه مُتَصَرَّفٌ الخ بدانکہ مصدر این باب غالباً بر وزن تَفَعُّلٌ مے آید وگاہ باشد کہ بر وزن تِفِعَّالٌ آید چون تَمَلَّقَ يَتَمَلَّقُ تَمَلُّقًا وَتِمِلَّاقًا۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف از باب تَفَعُّلٌ تَصَرَّفَ تَصَرَّفَا تَصَرَّفُوْا تَصَرَّفَتْ تَصَرَّفَتَا تَصَرَّفْنَ تَصَرَّفْتَ تَصَرَّفْتُمَا تَصَرَّفْتُمْ تَصَرَّفْتِ تَصَرَّفْتُمَا تَصَرَّفْتُنَّ تَصَرَّفْتُ تَصَرَّفْنَا۔ در ماضی این باب دو حرف زائدہ است تا و عین ثانیہ یا اولے۔

صرف کبیر فعل ماضی مجہول تُصُرِّفَ تُصُرِّفَا تُصُرِّفُوْا الخ در ماضی مجہول این باب تاو فا مضموم کنند و عین مکسور بدانکہ قاعدہ مختصرہ ماضی مجہول در ہمہ ابواب ثلاثی مزید فیہ آنست کہ در ماضی اگر زائدہ حرف است اولش اگر تاء زائدہ است آن تا و ما بعدش را ضم کنند و ما قبل آخر را مکسور چون تُعُهِّدَ و تُدُحْرِجَ و اگر ہمزہ وصل است پس ہمزہ و حرف ثالث را ضمہ دہند چون اُنْتُعِلَ و اُسْتُفْعِلَ و اگر ہیچ یکے ازین ہا در اولش نباشد پس اولش را ضمہ دہند و ما قبل آخر را مکسور کنند چون اُكْرِمَ و دُحْرِجَ این را حفظ باید کرد۔

صرف کبیر فعل مضارع معروف تَفَعُّلٌ يَتَصَرَّفُ يَتَصَرَّفَانِ يَتَصَرَّفُوْنَ تَتَصَرَّفُ تَتَصَرَّفَانِ يَتَصَرَّفْنَ الخ۔

مضارع مجہول يُتَصَرَّفُ يُتَصَرَّفَانِ يُتَصَرَّفُوْنَ تُتَصَرَّفُ تُتَصَرَّفَانِ يُتَصَرَّفْنَ الخ وچون در باب تَفَعُّلٌ و تَفَاعُلٌ دو تا جمع آیند و جائز باشد کہ یکے را بیندازند چون تَنَزَّلُ الْمَلٰئِكَةُ و تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ و جائز باشد کہ تا اول در تا دوم ادغام کنند بشرطیکہ بعد متحرک و یا مدہ واقع شود چون در تَتَنَزَّلُ فَتَنَزَّلُ و در تَبَاعَدَ فَتَّبَاعَدُ وَقَالُوْا اتَّنَزَّلُ وَقَالُوا اتَّبَاعَدُ۔

اسم فاعل مُتَصَرِّفٌ مُتَصَرِّفَانِ مُتَصَرِّفُوْنَ الخ و تصغیر مُتَصَرِّفٌ مُتَصَيْرِفٌ و تصغیر مُتَصَرِّفَةٌ مُتَصَيْرِفَةٌ آید مُتَصَرِّفٌ و مُتَصَرِّفَةٌ اسما بکسر او بند چون خواستند کہ

از اسمائے مکبر اسمائے مصغر بنا کنند میم را بر حال خود گذاشتند و تاء تفعّل را حذف کردہ و فا کلمہ را بر حال خود گذاشتند و سیوم جا یاء ساکنہ علامت تصغیر در آوردند و حروف مدغم را نیز حذف نمودند و ما قبل آخر را بر حال خود بگذاشتند و آخر را نیز از مُتَصَرِّفٌ مُصَيْرِفٌ و از مُتَصَرِّفَةٌ مُصَيْرِفَةٌ شد و ہمچنیں است تصغیر اسم مفعول

اسم مفعول - مُتَصَرَّفٌ مُتَصَرَّفَانِ مُتَصَرَّفُوْنَ الخ -

نفی جحد معلوم از باب تفعّل لَمْ يَتَصَرَّفْ لَمْ يَتَصَرَّفَا لَمْ يَتَصَرَّفُوْا الخ -

نفی جحد مجہول لَمْ يُتَصَرَّفْ لَمْ يُتَصَرَّفَا لَمْ يُتَصَرَّفُوْا الخ -

فعل مضارع نفی معلوم لَا يَتَصَرَّفُ لَا يَتَصَرَّفَانِ لَا يَتَصَرَّفُوْنَ الخ -

نفی مجہول لَا يُتَصَرَّفُ لَا يُتَصَرَّفَانِ لَا يُتَصَرَّفُوْنَ الخ -

فعل مضارع معروف موکد بالن ناصبہ لَنْ يَتَصَرَّفَ لَنْ يَتَصَرَّفَا لَنْ يَتَصَرَّفُوْا الخ

نفی مجہول لَنْ يُتَصَرَّفَ لَنْ يُتَصَرَّفَا لَنْ يُتَصَرَّفُوْا الخ

امر حاضر معروف از باب تفعّل تَصَرَّفْ تَصَرَّفَا تَصَرَّفُوْا تَصَرَّفِيْ تَصَرَّفَا تَصَرَّفْنَ -

با نون تاکید ثقیلہ تَصَرَّفَنَّ تَصَرَّفَانِّ تَصَرَّفُنَّ الخ -

امر حاضر مجہول لِتُتَصَرَّفْ لِتُتَصَرَّفَا لِتُتَصَرَّفُوْا الخ -

امر غائب معروف لِيَتَصَرَّفْ لِيَتَصَرَّفَا لِيَتَصَرَّفُوْا الخ -

امر غائب مجہول لِيُتَصَرَّفْ لِيُتَصَرَّفَا لِيُتَصَرَّفُوْا الخ -

نہی حاضر معروف لَا تَتَصَرَّفْ لَا تَتَصَرَّفَا لَا تَتَصَرَّفُوْا الخ -

نہی حاضر مجہول لَا تُتَصَرَّفْ لَا تُتَصَرَّفَا لَا تُتَصَرَّفُوْا الخ -

نہی غائب معلوم لَا يَتَصَرَّفْ لَا يَتَصَرَّفَا لَا يَتَصَرَّفُوْا الخ -

نہی غائب مجہول لَا يُتَصَرَّفْ لَا يُتَصَرَّفَا لَا يُتَصَرَّفُوْا الخ -

باب پنجم از ثلاثی مزید فیہ

اَلتَّضَارُبُ بسیار یکدیگرے را زدن صرف صغیر از ثلاثی مزید فیہ صحیح از

باب تَفَاعُلٌ تَضَارَبَ يَتَضَارَبُ تَضَارُبًا فهو مُتَضَارِبٌ وَتُضُورِبَ يُتَضَارَبُ
تَضَارُبًا فذاك مُتَضَارَبٌ لَمْ يَتَضَارَبْ لَمْ يُتَضَارَبْ لَا يَتَضَارَبُ
لَا يُتَضَارَبُ لَنْ يَتَضَارَبَ لَنْ يُتَضَارَبَ الامر منه تَضَارَبْ لِتَضَارَبْ
لِيَتَضَارَبْ لِيُتَضَارَبْ والنهى عنه لَا تَتَضَارَبْ لَا تُتَضَارَبْ لَا يَتَضَارَبْ
لَا يُتَضَارَبْ الظرف منه مُتَضَارَبٌ مُتَضَارَبَانِ بدانکه فاء تَفَعُّلٌ وَ
وَتَفَاعُلٌ ہرگاہ یکی ازین یازدہ حروف باشد کہ تاء ثا و دال و ذال و زا و سین و شین و صاد
و ضاد و طا و ظا است روا باشد کہ تا را ساکن کنند واز جنس فا گردانند وادغام کنند وہرجا
کہ اول ساکن باشد ہمزہ وصل در آرند پس در تَزَمَّلَ يَتَزَمَّلُ تَزَمُّلًا۔
گوئی اِزَّمَّلَ يَزَّمَّلُ اِزَّمُّلًا وبرین قیاس بایدکرد باقی صیغہا۔

صرف کبیر ماضی معروف از باب تَفَاعُلٌ تَضَارَبَ تَضَارَبَا تَضَارَبُوْا
تَضَارَبَتْ تَضَارَبَتَا تَضَارَبْنَ تَضَارَبْتَ تَضَارَبْتُمَا تَضَارَبْتُمْ تَضَارَبْتِ تَضَارَبْتُمَا
تَضَارَبْتُنَّ تَضَارَبْتُ تَضَارَبْنَا درماضی این باب دو حرف زائد است تا والف۔
ماضی مجہول تُضُوْرِبَ تُضُوْرِبَا تُضُوْرِبُوْا تُضُوْرِبَتْ تُضُوْرِبَتَا تُضُوْرِبْنَ
الخ تُضُوْرِبَ را از تَضَارَبَ بنا کردند حرف اول مضموم کردند وفاء کلمہ را نیز ضمہ دادند بعدہ الف واقع
شد ما قبلش مضموم آن الف را بواو بدل کردند وما قبل آخر را مکسور وآخر را بحال خود گذاشتند
تُضُوْرِبَ شد۔

صرف کبیر فعل مضارع معروف۔ از باب تَفَاعُلٌ يَتَضَارَبُ
يَتَضَارَبَانِ يَتَضَارَبُوْنَ الخ۔
فعل مضارع مجہول يُتَضَارَبُ يُتَضَارَبَانِ يُتَضَارَبُوْنَ الخ۔
اسم فاعل مُتَضَارِبٌ مُتَضَارِبَانِ مُتَضَارِبُوْنَ الخ۔
اسم مفعول مُتَضَارَبٌ مُتَضَارَبَانِ مُتَضَارَبُوْنَ الخ۔
نفی جحد معلوم لَمْ يَتَضَارَبْ لَمْ يَتَضَارَبَا لَمْ يَتَضَارَبُوْا الخ۔
نفی جحد مجہول لَمْ يُتَضَارَبْ لَمْ يُتَضَارَبَا لَمْ يُتَضَارَبُوْا الخ۔

فعل مضارع نفی معلوم لَا یَتَضَارَبُ لَا یَتَضَارَبَانِ لَا یَتَضَارَبُوْنَ الخ
نفی مجہول لَا یُتَضَارَبُ لَا یُتَضَارَبَانِ لَا یُتَضَارَبُوْنَ الخ۔
نفی مؤکد معلوم بالن ناصبہ لَنْ یَتَضَارَبَ لَنْ یَتَضَارَبَا لَنْ یَتَضَارَبُوْا الخ۔
نفی مؤکد مجہول لَنْ یُتَضَارَبَ الخ۔
امر حاضر معلوم از باب تَفَاعُلْ تَضَارَبْ تَضَارَبَا تَضَارَبُوْا تَضَارَبِیْ تَضَارَبَا تَضَارَبْنَ۔
امر حاضر مجہول لِتُتَضَارَبْ لِتُتَضَارَبَا لِتُتَضَارَبُوْا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَتَضَارَبْ لِیَتَضَارَبَا لِیَتَضَارَبُوْا الخ۔
امر غائب مجہول لِیُتَضَارَبْ لِیُتَضَارَبَا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَتَضَارَبْ لَا تَتَضَارَبَا لَا تَتَضَارَبُوْا الخ۔
نہی حاضر مجہول لَا تُتَضَارَبْ الخ۔
نہی غائب معلوم لَا یَتَضَارَبْ لَا یَتَضَارَبَا لَا یَتَضَارَبُوْا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا یُتَضَارَبْ لَا یُتَضَارَبَا لَا یُتَضَارَبُوْا الخ۔

باب ششم از ثلاثی مزید فیہ

الاکتساب کسب کردن و حاصل نمودن **صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ صحیح** از باب افتعال الاکتساب کسب کردن اِکْتَسَبَ یَکْتَسِبُ اِکْتِسَابًا فَهُوَ مُکْتَسِبٌ وَاُکْتُسِبَ یُکْتَسَبُ اِکْتِسَابًا فَذَاكَ مُکْتَسَبٌ لَمْ یَکْتَسِبْ لَمْ یُکْتَسَبْ لَا یَکْتَسِبُ لَا یُکْتَسَبُ لَنْ یَکْتَسِبَ لَنْ یُکْتَسَبَ الامر منه اِکْتَسِبْ لِتُکْتَسَبْ لِیَکْتَسِبْ لِیُکْتَسَبْ والنهی عنه لَا تَکْتَسِبْ لَا تُکْتَسَبْ لَا یَکْتَسِبْ لَا یُکْتَسَبْ الظرف منه مُکْتَسَبٌ الخ۔ بدانکہ تصغیر مصدر این باب خواہ معروف باشد یا مجہول کُتَیْسِبًا مے آید۔

صرف کبیر ماضی معروف از باب اِفْتِعَالْ اِکْتَسَبَ اِکْتَسَبَا اِکْتَسَبُوْا

الخ اِکْتَسَبَ کسب کرد و حاصل نمود آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف۔

ماضی مجہول اُکْتُسِبَ اُکْتُسِبَا اُکْتُسِبُوْا الخ در ماضی این باب دو حرف زائدہ است الف و تا و طریقہ بنائے ماضی مجہول سابقا گذشت۔

مضارع معروف از باب اِفْتِعَال یَکْتَسِبُ یَکْتَسِبَانِ یَکْتَسِبُوْنَ الخ۔

مجہول یُکْتَسَبُ یُکْتَسَبَانِ یُکْتَسَبُوْنَ الخ۔

اسم فاعل مُکْتَسِبٌ مُکْتَسِبَانِ مُکْتَسِبُوْنَ الخ۔

اسم مفعول مُکْتَسَبٌ مُکْتَسَبَانِ مُکْتَسَبُوْنَ الخ۔

نفی جحد معلوم لَمْ یَکْتَسِبْ لَمْ یَکْتَسِبَا لَمْ یَکْتَسِبُوْا الخ۔

مجہول لَمْ یُکْتَسَبْ لَمْ یُکْتَسَبَا لَمْ یُکْتَسَبُوْا الخ۔

فعل مضارع نفی معلوم لَا یَکْتَسِبُ لَا یَکْتَسِبَانِ لَا یَکْتَسِبُوْنَ الخ

مجہول لَا یُکْتَسَبُ لَا یُکْتَسَبَانِ الخ۔

نفی مؤکد معلوم لَنْ یَکْتَسِبَ لَنْ یَکْتَسِبَا لَنْ یَکْتَسِبُوْا الخ۔

مجہول لَنْ یُکْتَسَبَ الخ۔

امر حاضر معلوم اِکْتَسِبْ اِکْتَسِبَا اِکْتَسِبُوْا اِکْتَسِبِیْ اِکْتَسِبَا اِکْتَسِبْنَ۔

امر حاضر مجہول لِتُکْتَسَبْ لِتُکْتَسَبَا الخ۔

امر غائب معلوم لِیَکْتَسِبْ لِیَکْتَسِبَا لِیَکْتَسِبُوْا الخ۔

مجہول لَا تُکْتَسَبْ لَا تُکْتَسَبَا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَکْتَسِبْ لَا تَکْتَسِبَا لَا تَکْتَسِبُوْا الخ۔

مجہول لَا تُکْتَسَبْ لَا تُکْتَسَبَا الخ۔

نہی غائب معلوم لَا یَکْتَسِبْ لَا یَکْتَسِبَا الخ۔

نہی غائب مجہول لَا یُکْتَسَبْ لَا یُکْتَسَبَا الخ بدانکہ چون عین فعل در باب اِفْتِعَال از آن یازدہ حروف کہ در باب تَفَاعُل ذکر یافتہ یکے باشد جائز است کہ تا ے

اِفْتعال را مین گردانند و ساکن کرده در مین ادغام کنند پس دو ساکن جمع شوند فا و تا بعض صرفیان حرکت تا را بفا دہند و در اختَصَّمَ یَخَتِصِّمُ اِخْتِصَّامًا میگویند خَصَّمَ یَخِصِّمُ خِصَّامًا و بعض صرفیان فا را بسبب التقائے ساکنین حرکت بکسرہ دہند و گویند خِصَّمَ یَخِصِّمُ خِصَّامًا۔ ہمزہ وصل از برائے حرکت فا بیفتد و دریجا صرف صغیر این باب بنوعی کہ مذکور شد نوشتہ آید تَسْهِيلًا لِلْمُبْتَدِي۔

صرف صغیر۔ از باب اِفْتِعَال خَصَّمَ يَخَصِّمُ خَصَّامًا وَخِصَّامًا فَذَلِكَ مُخَصِّمٌ وَخُصِّمَ يُخَصَّمُ خِصَّامًا فَذَاكَ مُخَصَّمٌ الامر منه خَصِّمْ الخ والنهی عنه لَا تُخَصِّمْ الخ الظرف منه مُخَصَّمٌ الخ این صرف بنظر قاعدۂ اولیٰ است موافق قاعدۂ ثانی رانیت خَصَّمَ يُخِصِّمُ خَصَّامًا وَخِصَّامًا فَذَاكَ مُخِصِّمٌ وَخُصِّمَ يُخَصَّمُ خَصَّامًا وخِصَّامًا فَذَاكَ مُخَصَّمٌ الامر منه خِصِّمْ والنهی عنه لَا خِصِّمْ الظرف منه مُخَصَّمٌ الخ۔

باب هفتم از ثلاثی مزید فیه

الانصراف بازگشتن صرف صغیر ثلاثی مزید فیه صحیح از باب اِنْفِعَال اِنْصَرَفَ يَنْصَرِفُ اِنْصِرَافًا فهو مُنْصَرِفٌ وَاُنْصُرِفَ يُنْصَرَفُ اِنْصِرَافًا فَذَاكَ مُنْصَرَفٌ لَمْ يَنْصَرِفْ لَمْ يُنْصَرَفْ لَا يَنْصَرِفُ لَا يُنْصَرَفُ لَنْ يَنْصَرِفَ لَنْ يُنْصَرَفَ الامر منه اِنْصَرِفْ لِتَنْصَرِفْ لِيَنْصَرِفْ لِيُنْصَرَفْ والنهی عنه لَا تَنْصَرِفْ لَا تُنْصَرَفْ لَا يَنْصَرِفْ لَا يُنْصَرَفْ الظرف منه مُنْصَرَفٌ الخ۔

ماضی معلوم از باب اِنْفِعَال اِنْصَرَفَ اِنْصَرَفَا اِنْصَرَفُوا الخ۔

ماضی مجهول اُنْصُرِفَ اُنْصُرِفَا اُنْصُرِفُوا الخ۔

مضارع معلوم يَنْصَرِفُ يَنْصَرِفَانِ يَنْصَرِفُونَ الخ۔

مضارع مجهول يُنْصَرَفُ يُنْصَرَفَانِ يُنْصَرَفُونَ الخ۔

اسم فاعل مُنْصَرِفٌ مُنْصَرِفَانِ مُنْصَرِفُونَ الخ۔

اسم مفعول مُنْصَرَفٌ مُنْصَرَفَانِ مُنْصَرَفُونَ الخ تصغیر مُنْصَرِفٌ مُصَيْرِفٌ

وتصغیر مُنْصَرِفَۃٌ مُصَیْرِفَۃٌ می آید وہمچنین است تصغیر اسم مفعول۔
جحد معلوم لَمْ یَنْصَرِفْ لَمْ یَنْصَرِفَا لَمْ یَنْصَرِفُوْا الخ۔
جحد مجہول لَمْ یُنْصَرَفْ لَمْ یُنْصَرَفَا لَمْ یُنْصَرَفُوْا الخ
نفی معلوم لَا یَنْصَرِفُ لَا یَنْصَرِفَانِ لَا یَنْصَرِفُوْنَ الخ۔
نفی مجہول لَا یُنْصَرَفُ لَا یُنْصَرَفَانِ لَا یُنْصَرَفُوْنَ الخ۔
نفی مؤکد معلوم بالن ناصبہ لَنْ یَنْصَرِفَ لَنْ یَنْصَرِفَا لَنْ یَنْصَرِفُوْا الخ
نفی مؤکد مجہول لَنْ یُنْصَرَفَ لَنْ یُنْصَرَفَا لَنْ یُنْصَرَفُوْا الخ۔
امر حاضر معلوم اِنْصَرِفْ اِنْصَرِفَا اِنْصَرِفُوْا الخ۔
امر حاضر مجہول لِتُنْصَرَفْ لِتُنْصَرَفَا لِتُنْصَرَفُوْا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَنْصَرِفْ لِیَنْصَرِفَا لِیَنْصَرِفُوْا الخ۔
مجہول لِیُنْصَرَفْ لِیُنْصَرَفَا لِیُنْصَرَفُوْا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَنْصَرِفْ لَا تَنْصَرِفَا لَا تَنْصَرِفُوْا الخ۔
مجہول لَا تُنْصَرَفْ لَا تُنْصَرَفَا لَا تُنْصَرَفُوْا الخ
نہی غائب معلوم لَا یَنْصَرِفْ لَا یَنْصَرِفَا لَا یَنْصَرِفُوْا الخ
نہی غائب مجہول لَا یُنْصَرَفْ لَا یُنْصَرَفَا لَا یُنْصَرَفُوْا الخ درماضی این باب دو حرف زائدہ است الف و نون۔

باب ہشتم از ثلاثی مزید فیہ

اَلْاِحْمِرَارُ سرخ شدن صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب اِفْعِلَال اِحْمَرَّ یَحْمَرُّ اِحْمِرَارًا فَھُوَ مُحْمَرٌّ وَاُحْمُرَّ یُحْمَرُّ اِحْمِرَارًا فَذَاکَ مُحْمَرٌّ لَمْ یَحْمَرَّ لَمْ یَحْمَرِّ لَمْ یَحْمَرِرْ لَمْ یُحْمَرَّ لَمْ یُحْمَرِرْ لَا یَحْمَرُّ لَا یُحْمَرُّ لَنْ یَحْمَرَّ لَنْ یُحْمَرَّ الامر منہ اِحْمَرَّ اِحْمَرِّ اِحْمَرِرْ لِتُحْمَرَّ لِتُحْمَرِّ لِتُحْمَرِرْ لِیَحْمَرَّ لِیَحْمَرِّ لِیَحْمَرِرْ لِیُحْمَرَّ لِیُحْمَرِّ لِیُحْمَرِرْ والنہی عنہ لَا تَحْمَرَّ لَا تَحْمَرِّ لَا تَحْمَرِرْ لَا تُحْمَرَّ لَا تُحْمَرِّ لَا تُحْمَرِرْ لَا یَحْمَرَّ لَا یَحْمَرِّ لَا یَحْمَرِرْ لَا یُحْمَرَّ لَا یُحْمَرِّ لَا یُحْمَرِرْ الظرف منہ مُحْمَرٌّ مُحْمَرَّانِ الخ

بدانکہ ادغام سوائے باب تَفْعِیْلٌ وتَفَعُّلٌ وَ اِفَاعُلٌ وَ اِفْعِّلٌ کہ فرع آنہا است بنود اما ادغام اِحْمَارَّ واِحْمَرَّ واِشْعَرَّ اصلی نیست۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف ثلاثی مزید ازباب اِفْعِلَالٌ اِحْمَرَّ
اِحْمَرَّا اِحْمَرُّوْا اِحْمَرَّتْ اِحْمَرَّتَا اِحْمَرَرْنَ الخ اِحْمَرَّ در اصل اِحْمَرَرَ بود دو حرف از یک جنس دریک کلمہ بہم آمدند وہر دو متحرک بود حرکت حرف اولے انداختہ در دوم ادغام کردند اِحْمَرَّ شد زیراکہ ہرگاہ دو حرف از یک جنس یا قریب المخرج جمع شوند ادغام خواہند کرد اول را در ثانی بجہت ثقل تکرار واجتماع دو حرف بر سہ وجہ است۔
۱ اول آنکہ ہر دو متحرک باشند درینصورت ادغام جائز است درآن وقت کہ ہر دو در دو کلمہ باشند مثل مَنَاسِكَكُمْ واگر در کلمۂ واحد بودند ادغام واجب است مگر در ملحقات دوم آنکہ اول ساکن باشد پس ادغام واجب است ضرورتاً سوم آنکہ ثانی ساکن باشد پس ادغام ممتنع است بسبب حصول خفت از ساکن وتفصیلش در بیان مضاعف عنقریب مے آید ان شاء اللہ تعالےٰ۔

صرف کبیر فعل ماضی مجہول ثلاثی مزید ازباب اِفْعِلَالٌ اُحْمُرَّ
اُحْمُرَّا اُحْمُرُّوْا الخ اُحْمُرَّ در اصل اُحْمُرِرَ بود دو حرف ازین جنس جمع شدند حرکت حرف اولے را حذف کردہ در دوم ادغام کردند اُحْمُرَّ شد۔

مضارع معلوم يَحْمَرُّ يَحْمَرَّانِ يَحْمَرُّوْنَ الخ۔

مضارع مجہول يُحْمَرُّ يُحْمَرَّانِ يُحْمَرُّوْنَ الخ۔

اسم فاعل مُحْمَرٌّ مُحْمَرَّانِ مُحْمَرُّوْنَ الخ۔

اسم مفعول مُحْمَرٌّ مُحْمَرَّانِ مُحْمَرُّوْنَ الخ صیغۂ اسم فاعل واسم مفعول ہر دو درصورت یکسان است لیکن فاعل در اصل مُحْمَرِرٌ بکسر ما قبل آخر ومفعول در اصل مُحْمَرَرٌ بفتح ما قبل آخر بود بعد تعلیل ہر دو در لفظ واحد یکسان شدند۔

نفی جحد معلوم لَمْ يَحْمَرَّ لَمْ يَحْمَرِّ لَمْ يَحْمَرْرْ لَمْ يَحْمَرَّا لَمْ يَحْمَرُّوْا لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِّ لَمْ تَحْمَرِرْ لَمْ يَحْمَرِرْنَ لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِّ لَمْ تَحْمَرِرْ لَمْ تَحْمَرَّا لَمْ تَحْمَرُّوْا لَمْ تَحْمَرِّيْ

ودر لَمْ يَحْمَرِرْ لَمْ يَحْمَرَّ لَمْ أَحْمَرِرْ لَمْ أَحْمَرَّ لَمْ أَحْمَرَّ لَمْ يَحْمَرُّوْنَ لَمْ تَحْمَرَّا
واحد مذکر غائب جحد و دیگر صیغہائے فعل مضارع مجزوم بسبب جزم اجتماع ساکنین شد
یعنی ہر دو را ساکن شدند پس گاہی برائے دوم را فتحہ دادند زیرا کہ فتحہ أَخَفُّ الحرکات است
لَمْ يَحْمَرَّ شد و گاہی کسرہ بسبب آنکہ اصل در تحریک حرف ساکن کسرہ است زیرا کہ
سکون در افعال مجزومہ بمنزلہ کسرہ است در اسما پس ہرگاہ سکون در کلمہ ممتنع شد کسرہ
عوض آن اولی است از دیگر حرکات و عدول از آن بدون وجہ غیر مستحسن پس لَمْ يَحْمَرِّ
شد و گاہی فک ادغام کردند زیرا کہ لام دوم ساکن است بسکون غیر لازم و در مثل
این صورت ادغام جائز است نہ واجب اہل حرمین شریفین باصل خود دارند لَمْ يَحْمَرِرْ
شد و دیگر صیغ فعل مضارع مجزوم را ہمبرین طریق قیاس باید کرد مزید واضح تر میکنم
کہ لَمْ يَحْمَرَّ در اصل يَحْمَرِرُ بود و لم جازمہ در اول این درآوردند و آخر را مجزوم
کردند چون آخر فعل مضارع مجزوم بسکون عارض شد لہذا بعض صرفیان فک ادغام
کردند لَمْ يَحْمَرِرْ شد و ترا رسد کہ اول را ساکن کردہ در دوم ادغام کنی و آخر را حرکت
کسرہ دہی ازانکہ کسرہ در تحریک ساکن اصل است و گرنی لَمْ يَحْمَرِّ و ترا رسد کہ
فتحہ أَخَفُّ الحرکات است لَمْ يَحْمَرَّ شد و ہمبرین نمط باید فہمید لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِّ لَمْ تَحْمَرِرْ
صیغہ واحد مؤنث غائب را و لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِّ لَمْ تَحْمَرِرْ صیغہ واحد مذکر حاضر را و لَمْ أَحْمَرَّ
لَمْ أَحْمَرِّ لَمْ أَحْمَرِرْ و لَمْ نَحْمَرَّ لَمْ نَحْمَرِّ لَمْ نَحْمَرِرْ صیغہ متکلم را۔

صرف کبیر فعل مضارع نفی معلوم لَا يَحْمَرُّ لَا يَحْمَرَّانِ لَا يَحْمَرُّوْنَ الخ
نفی مجہول لَا يُحْمَرُّ لَا يُحْمَرَّانِ لَا يُحْمَرُّوْنَ الخ۔
نفی فعل مضارع مؤکد بالن ناصبہ لَنْ يَحْمَرَّ لَنْ يَحْمَرَّا لَنْ يَحْمَرُّوْا الخ۔
نفی مجہول لَنْ يُحْمَرَّ لَنْ يُحْمَرَّا لَنْ يُحْمَرُّوْا الخ۔
امر حاضر معلوم اِحْمَرَّ اِحْمَرِّ اِحْمَرِرْ اِحْمَرَّا اِحْمَرُّوْا اِحْمَرِّيْ اِحْمَرَّا
اِحْمَرِرْنَ اِحْمَرَّ را از تَحْمَرُّ بنا کردند تا ی حرف مضارع را حذف کردند و آخر را
مجزوم و چون بعد حذف کردن علامت مضارع ساکن ماند و ابتدا بساکن

متعذر بود ہمزۂ مکسور در اول آن درآوردند تا ملتبس نشود بمضارع متکلم در حالت وقف اِحْمَرَّ شد اِحْمَرَّ اِحْمَرِّ اِحْمَرْ در لَمْ یَحْمَرَّ لَمْ یَحْمَرِّ لَمْ یَحْمَرْ قیاس باید کرد۔

امر حاضر مجہول لِتُحْمَرَّ لِتُحْمَرِّ لِتُحْمَرْ لِتُحْمَرَّا لِتُحْمَرُّوْا الخ۔

امر غائب معلوم لِیَحْمَرَّ لِیَحْمَرِّ لِیَحْمَرْ لِیَحْمَرَّا لِیَحْمَرُّوْا لِتَحْمَرَّ لِتَحْمَرِّ لِتَحْمَرْ لِتَحْمَرَّا لِیَحْمَرِرْنَ لِاَحْمَرَّ لِاَحْمَرِّ لِاَحْمَرْ لِنَحْمَرَّ لِنَحْمَرِّ لِنَحْمَرْ۔

امر غائب مجہول لِیُحْمَرَّ لِیُحْمَرِّ لِیُحْمَرْ لِیُحْمَرَّا لِیُحْمَرُّوْا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَحْمَرَّ لَا تَحْمَرِّ لَا تَحْمَرْ لَا تَحْمَرَّا لَا تَحْمَرُّوْا الخ۔

نہی حاضر مجہول لَا تُحْمَرَّ لَا تُحْمَرِّ لَا تُحْمَرْ لَا تُحْمَرَّا لَا تُحْمَرُّوْا الخ۔

نہی غائب معلوم لَا یَحْمَرَّ لَا یَحْمَرِّ لَا یَحْمَرْ لَا یَحْمَرَّا لَا یَحْمَرُّوْا الخ۔

نہی غائب مجہول لَا یُحْمَرَّ لَا یُحْمَرِّ لَا یُحْمَرْ لَا یُحْمَرَّا لَا یُحْمَرُّوْا الخ۔

باب نہم از ثلاثی مزید فیہ

اَلْاِحْمِیْرَارُ بسیار سرخ شدن صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیہ از باب افعیلال اِحْمَارَّ یَحْمَارُّ اِحْمِیْرَارًا فَهُوَ مُحْمَارٌّ وَاُحْمُوْرَّ یُحْمَارُّ اِحْمِیْرَارًا فَذَاكَ مُحْمَارٌّ لَمْ یَحْمَارَّ لَمْ یَحْمَارِّ لَمْ یَحْمَارْ لَمْ یُحْمَارَّ لَمْ یُحْمَارِّ لَمْ یُحْمَارْ لَنْ یَحْمَارَّ لَنْ یُحْمَارَّ لَا یَحْمَارُّ لَا یُحْمَارُّ الامر منه اِحْمَارَّ اِحْمَارِّ اِحْمَارِرْ لِتُحْمَارَّ لِتُحْمَارِّ لِتُحْمَارِرْ لِیَحْمَارَّ لِیَحْمَارِّ لِیَحْمَارِرْ لِیُحْمَارَّ لِیُحْمَارِّ لِیُحْمَارِرْ والنهی عنه لَا تَحْمَارَّ لَا تَحْمَارِّ لَا تَحْمَارِرْ لَا تُحْمَارَّ لَا تُحْمَارِّ لَا تُحْمَارِرْ لَا یَحْمَارَّ لَا یَحْمَارِّ لَا یَحْمَارِرْ لَا یُحْمَارَّ لَا یُحْمَارِّ لَا یُحْمَارِرْ الظرف منه مُحْمَارٌّ مُحْمَارَّانِ الخ

صرف کبیر فعل ماضی معلوم اِحْمَارَّ اِحْمَارَّا اِحْمَارُّوْا اِحْمَارَّتْ اِحْمَارَّتَا اِحْمَارَرْنَ اِحْمَارَرْتَ اِحْمَارَرْتُمَا اِحْمَارَرْتُمْ الخ۔

ماضی مجہول اُحْمُوْرَّ اُحْمُوْرَّا اُحْمُوْرُّوْا اُحْمُوْرَّتْ اُحْمُوْرَّتَا اُحْمُوْرِرْنَ الخ

فعل مضارع معلوم یَحْمَارُّ یَحْمَارَّانِ یَحْمَارُّوْنَ الخ۔

مجہول یُحْمَارُّ یُحْمَارَّانِ یُحْمَارُّوْنَ الخ

اسم فاعل مُحْمَارٌّ مُحْمَارَّانِ مُحْمَارُّوْنَ الخ۔

اسم مفعول مُحْمَارٌّ مُحْمَارَّانِ مُحْمَارُّوْنَ الخ صیغ اسم فاعل و اسم مفعول در صورت یکسان اند و در اصل مختلف اصل مُحْمَارٌّ اسم فاعل مُحْمَارِرٌ و اصل اسم مفعول مُحْمَارَرٌ بود۔

نفی جحد معلوم لَمْ يَحْمَارَّ لَمْ يَحْمَارِّ لَمْ يَحْمَارِرْ لَمْ يَحْمَارَّا لَمْ يَحْمَارُّوا الخ

نفی جحد مجہول لَمْ يُحْمَارَّ لَمْ يُحْمَارِّ لَمْ يُحْمَارَرْ لَمْ يُحْمَارَّا الخ۔

نفی فعل مضارع معروف لَا يَحْمَارُّ لَا يَحْمَارَّانِ لَا يَحْمَارُّوْنَ الخ۔

نفی مجہول لَا يُحْمَارُّ لَا يُحْمَارَّانِ لَا يُحْمَارُّوْنَ الخ۔

امر حاضر معلوم اِحْمَارَّ اِحْمَارِّ اِحْمَارِرْ اِحْمَارَّا اِحْمَارُّوا الخ۔

مجہول لِتُحْمَارَّ لِتُحْمَارِّ لِتُحْمَارَرْ لِتُحْمَارَّا لِتُحْمَارُّوا الخ۔

امر غائب معلوم لِيَحْمَارَّ لِيَحْمَارِّ لِيَحْمَارِرْ لِيَحْمَارَّا لِيَحْمَارُّوا الخ۔

مجہول لِيُحْمَارَّ لِيُحْمَارِّ لِيُحْمَارَرْ لِيُحْمَارَّا لِيُحْمَارُّوا الخ۔

نہی غائب معلوم لَا يَحْمَارَّ لَا يَحْمَارِّ لَا يَحْمَارِرْ الخ۔

نہی غائب مجہول لَا يُحْمَارَّ لَا يُحْمَارِّ لَا يُحْمَارَرْ الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَحْمَارَّ لَا تَحْمَارِّ لَا تَحْمَارِرْ الخ۔

مجہول لَا تُحْمَارَّ لَا تُحْمَارِّ لَا تُحْمَارَرْ لَا تُحْمَارَّا لَا تُحْمَارُّوا الخ۔ اِحْمَارَّ

صیغہ واحد مذکر غائب ماضی در اصل اِحْمَادَدَ بود دو حرف از یک جنس بہم آمدند ہر دو متحرک اول را ساکن کردہ در دوم ادغام کردند اِحْمَادَّ شد و اِحْمَادَّ صیغہ امر حاضر در اصل اِحْمَادِدْ بود بنا کردہ شد از تَحْمَادُّ کہ در اصل تَحْمَادِدُ بود تا کہ علامت استقبال بود حذف کردند ما بعد حذف ساکن ماند ہمزہ وصل مکسور در اولش در آوردیم اِحْمَادِدُ شد بسکون آخر آخرش را وقف کردند اِحْمَادِدْ شد بعدہ اول را در دوم ادغام کردند و صور ادغام در صیغ این باب مثل صیغ باب اِفْعِلَالٌ گردید ہر صیغہ را بقیاس مشاکل خود اصل بر آوردہ تعلیل میباید کرد و اُحْمُوْدَّ صیغہ ماضی مجہول از اِحْمَادَّ بنا کردند حرف

اول را مضموم کردند و سوم را نیز بعدۂ الف افتاد ما قبلش مضموم آن الف را بواو بدل کردند و آخر را بر حال خود گذاشتند اُحْمُوْرِّ شد و در ماضی باب اِفْعِلَالٌ دو حرف در باب اِفْعِیْلَالٌ سه حرف زائدہ اند و درین ہر دو باب معنی لون و عیب بیشتر آید و این ہر دو ہمیشہ لازم شد

باب دہم از ثلاثی مزید فیہ

اَلْاِسْتِخْرَاجُ طلب بیرون آمدن کردن صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیہ از باب اِسْتِفْعَالٌ اِسْتَخْرَجَ یَسْتَخْرِجُ اِسْتِخْرَاجًا فَهُوَ مُسْتَخْرِجٌ وَاُسْتُخْرِجَ یُسْتَخْرَجُ اِسْتِخْرَاجًا فَذَاكَ مُسْتَخْرَجٌ لَمْ یَسْتَخْرِجْ لَمْ یُسْتَخْرَجْ لَا یَسْتَخْرِجُ لَا یُسْتَخْرَجُ لَنْ یَسْتَخْرِجَ لَنْ یُسْتَخْرَجَ الامر منه اِسْتَخْرِجْ لِتُسْتَخْرَجْ لِیَسْتَخْرِجْ لِیُسْتَخْرَجْ والنهی عنه لَا تَسْتَخْرِجْ لَا تُسْتَخْرَجْ لَا یَسْتَخْرِجْ لَا یُسْتَخْرَجْ الظرف منه مُسْتَخْرَجٌ مُسْتَخْرَجَانِ الخ -

صرف کبیر فعل ماضی معلوم - اِسْتَخْرَجَ اِسْتَخْرَجَا اِسْتَخْرَجُوْا اِسْتَخْرَجَتْ اِسْتَخْرَجَتَا اِسْتَخْرَجْنَ اِسْتَخْرَجْتَ اِسْتَخْرَجْتُمَا اِسْتَخْرَجْتُمْ اِسْتَخْرَجْتِ اِسْتَخْرَجْتُمَا اِسْتَخْرَجْتُنَّ اِسْتَخْرَجْتُ اِسْتَخْرَجْنَا -

ماضی مجهول اُسْتُخْرِجَ اُسْتُخْرِجَا اُسْتُخْرِجُوْا الخ -

مضارع معلوم یَسْتَخْرِجُ یَسْتَخْرِجَانِ یَسْتَخْرِجُوْنَ تَسْتَخْرِجُ تَسْتَخْرِجَانِ یَسْتَخْرِجْنَ الخ -

مضارع مجهول یُسْتَخْرَجُ یُسْتَخْرَجَانِ یُسْتَخْرَجُوْنَ الخ -

اسم فاعل مُسْتَخْرِجٌ مُسْتَخْرِجَانِ مُسْتَخْرِجُوْنَ الخ -

اسم مفعول مُسْتَخْرَجٌ مُسْتَخْرَجَانِ مُسْتَخْرَجُوْنَ الخ تصغیر اسم فاعل مُخَیْرِجٌ وَمُخَیْرِجَةٌ - وتصغیر اسم مفعول مُخَیْرَجٌ وَمُخَیْرِجَةٌ می آید -

نفی جحد معلوم لَمْ یَسْتَخْرِجْ لَمْ یَسْتَخْرِجَا لَمْ یَسْتَخْرِجُوْا الخ -

مجهول - لَمْ یُسْتَخْرَجْ لَمْ یُسْتَخْرَجَا لَمْ یُسْتَخْرَجُوْا الخ -

نفی معلوم لَا یَسْتَخْرِجُ لَا یَسْتَخْرِجَانِ الخ۔
مجہول لَا یُسْتَخْرَجُ لَا یُسْتَخْرَجَانِ الخ۔
نفی مؤکد معلوم لَنْ یَّسْتَخْرِجَ لَنْ یَّسْتَخْرِجَا الخ۔
مجہول لَنْ یُّسْتَخْرَجَ لَنْ یُّسْتَخْرَجَا الخ۔
امر حاضر معلوم اِسْتَخْرِجْ اِسْتَخْرِجَا اِسْتَخْرِجُوْا الخ۔
مجہول لِتُسْتَخْرَجْ لِتُسْتَخْرَجَا لِتُسْتَخْرَجُوْا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَسْتَخْرِجْ لِیَسْتَخْرِجَا الخ۔
مجہول لِیُسْتَخْرَجْ لِیُسْتَخْرَجَا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَسْتَخْرِجْ لَا تَسْتَخْرِجَا الخ۔
مجہول لَا تُسْتَخْرَجْ لَا تُسْتَخْرَجَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا یَسْتَخْرِجْ لَا یَسْتَخْرِجَا الخ۔
مجہول لَا یُسْتَخْرَجْ لَا یُسْتَخْرَجَا الخ بدانکہ در ماضی این باب سہ حرف زائدہ است الف و سین و تا و در اِسْتَطَاعَ یَسْتَطِیْعُ ۔ جائز است کہ تا استفعال حذف کردہ اِسْتَطَاعَ یَسْتَطِیْعُ جائز است کہ استفعال حذف کردہ اِسْتَاعَ یَسْتِیْعُ گویند چنانچہ در افصح الکلام وارد شدہ فَمَا اسْطَاعُوْا وَمَا لَمْ یَسْطِعْ پس این اوزان را از باب افعال تصور کردن مذہب مرجوح است و چون از بیان ابواب ثلاثی مزید فیہ فارغ شدیم در ابواب رباعی مجرد و مزید فیہ شروع می کنیم پس بدانکہ رباعی مجرد آن فعلے را گویند کہ در ماضی وے چہار حرف اصلی باشند و آن را یک باب است۔

باب اوّل رباعی مجرّد

فَعْلَلَةٌ چون اَلدَّحْرَجَةُ وَالدِّحْرَاجُ غلطانیدن سنگ وغیرہ بر زمین صرف صغیر فعل رباعی مجرّد از باب فَعْلَلَةٌ دَحْرَجَ یُدَحْرِجُ دَحْرَجَةً وَدِحْرَاجًا فَهُوَ مُدَحْرِجٌ وَدُحْرِجَ یُدَحْرَجُ دَحْرَجَةً وَدِحْرَاجًا فَذَاكَ مُدَحْرَجٌ لَمْ یُدَحْرِجْ

لَمْ یُدْحَرَجْ لَا یُدَحْرِجُ لَا یُدَحْرَجُ لَنْ یُّدَحْرِجَ لَنْ یُّدَحْرَجَ الامر منه دَحْرِجْ
لِتُدَحْرَجْ لِیُدَحْرِجْ لِیُدَحْرَجْ والنهی عنه لَا تُدَحْرِجْ لَا تُدَحْرَجْ لَا یُدَحْرِجْ
لَا یُدَحْرَجْ الظرف منه مُدَحْرَجٌ مُدَحْرَجَانِ الخ۔
صرف کبیر فعل ماضی معلوم رباعی مجرد دَحْرَجَ دَحْرَجَا دَحْرَجُوْا
دَحْرَجَتْ الخ۔
مجہول دُحْرِجَ دُحْرِجَا دُحْرِجُوْا دُحْرِجَتْ الخ۔
مضارع معلوم یُدَحْرِجُ یُدَحْرِجَانِ یُدَحْرِجُوْنَ الخ۔
مجہول یُدَحْرَجُ یُدَحْرَجَانِ یُدَحْرَجُوْنَ الخ۔
اسم فاعل مُدَحْرِجٌ مُدَحْرِجَانِ مُدَحْرِجُوْنَ الخ۔
اسم مفعول مُدَحْرَجٌ مُدَحْرَجَانِ مُدَحْرَجُوْنَ مُدَحْرَجَةٌ الخ
تصغیر از صیغہ اسم فاعل مذکر دُحَیْرِجٌ و اسم فاعل مونث دُحَیْرِجَةٌ و ہمبرین قیاس
باید کرد تصغیر اسم مفعول را
صرف کبیر نفی جحد رباعی مجرد از باب فَعْلَلَةٌ لَمْ یُدَحْرِجْ
لَمْ یُدَحْرِجَا لَمْ یُدَحْرِجُوْا الخ۔
مجہول لَمْ یُدَحْرَجْ لَمْ یُدَحْرَجَا الخ۔
نفی معلوم لَا یُدَحْرِجُ لَا یُدَحْرِجَانِ لَا یُدَحْرِجُوْنَ الخ۔
مجہول لَا یُدَحْرَجُ لَا یُدَحْرَجَانِ الخ۔
نفی مؤکد معلوم لَنْ یُّدَحْرِجَ لَنْ یُّدَحْرِجَا لَنْ یُّدَحْرِجُوْا الخ۔
مجہول لَنْ یُّدَحْرَجَ لَنْ یُّدَحْرَجَا لَنْ یُّدَحْرَجُوْا الخ۔
امر حاضر معلوم دَحْرِجْ دَحْرِجَا دَحْرِجُوْا الخ۔
مجہول لِتُدَحْرَجْ لِتُدَحْرَجَا الخ۔
امر غائب معلوم لِیُدَحْرِجْ لِیُدَحْرِجَا الخ۔
مجہول لِیُدَحْرَجْ لِیُدَحْرَجَا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَاتُدَحْرِجْ لَاتُدَحْرِجَا الخ۔
نہی حاضر مجہول لَاتُدَحْرَجْ لَاتُدَحْرَجَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَایُدَحْرِجْ لَایُدَحْرِجَا الخ۔
نہی غائب مجہول لَایُدَحْرَجْ لَایُدَحْرَجَا الخ۔ بدانکہ علامت مضارع دین باب ہم در معروف مضموم باشد وضابطۂ کلیہ در حرکت علامت مضارع آن بود کہ اگر ماضی آن چہار حرفی باشد وہمہ حروف اصلی یا بعضے اصلی و بعضی زاید علامت مضارع آن در معروف نیز مضموم باشد چون یُکْرِمُ یُصَرِّفُ یُقَاتِلُ یُبَعْثِرُ واگر در ماضی آن اقل از چہار حرف یا اکثر از آن باشد علامت مضارع آن مفتوح چون یَنْصُرُ یَجْتَنِبُ یَتَبَاعَدُ وملحق بباب فَعْلَلَةٌ ہفت باب اند اول تکرار لام نحو شَمْلَلَ باب دوم بزیادت نون مَبْیَنَ الْعَیْنِ وَاللَّامِ چون قَلَنْسَ باب سوم جَهْوَرَ چہارم سَرْوَلَ پنجم بَیْطَرَ ششم شَرْیَفَ ہفتم قَلْسَی وہ رباعی مزید فیہ سہ باب است یک بی ہمزۂ وصل علامت آن زیادت تاء ست قبل چار حرف اصلی ودو بے ہمزۂ وصل۔

باب اوّل از رباعی مزید فیہ

چون اَلتَّدَحْرُجُ سنگ غلطانیدن وگردیدن صرف صغیر فعل رباعی مزید فیہ از باب تَفَعْلُلٌ تَدَحْرَجَ یَتَدَحْرَجُ تَدَحْرُجًا فھو مُتَدَحْرِجٌ وتُدُحْرِجَ یُتَدَحْرَجُ تَدَحْرُجًا فذاک مُتَدَحْرَجٌ لَمْ یَتَدَحْرَجْ لَمْ یُتَدَحْرَجْ لَایَتَدَحْرَجُ لَایُتَدَحْرَجُ لَنْ یَتَدَحْرَجَ لَنْ یُتَدَحْرَجَ الامر منہ تَدَحْرَجْ لِتُتَدَحْرَجْ لِیُتَدَحْرَجْ والنہی عنہ لَاتَتَدَحْرَجْ لَاتُتَدَحْرَجْ لَایَتَدَحْرَجْ لَایُتَدَحْرَجْ الظرف منہ مُتَدَحْرَجٌ مُتَدَحْرَجَانِ مُتَدَحْرَجَاتٌ الخ۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم از باب تَفَعْلُلٌ تَدَحْرَجَ تَدَحْرَجَا تَدَحْرَجُوا الخ۔

ماضی مجہول تُدُحْرِجَ تُدُحْرِجَا تُدُحْرِجُوا الخ۔

مضارع معلوم یَتَدَحْرَجُ یَتَدَحْرَجَانِ یَتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
مجهول یُتَدَحْرَجُ یُتَدَحْرَجَانِ یُتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
اسم فاعل مُتَدَحْرِجٌ مُتَدَحْرِجَانِ مُتَدَحْرِجُوْنَ الخ۔
اسم مفعول مُتَدَحْرَجٌ مُتَدَحْرَجَانِ مُتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
نفی جحد معلوم لَمْ یَتَدَحْرَجْ لَمْ یَتَدَحْرَجَا لَمْ یَتَدَحْرَجُوْا الخ
مجهول لَمْ یُتَدَحْرَجْ لَمْ یُتَدَحْرَجَا لَمْ یُتَدَحْرَجُوْا الخ۔
نفی معلوم لَا یَتَدَحْرَجُ لَا یَتَدَحْرَجَانِ لَا یَتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
مجهول لَا یُتَدَحْرَجُ لَا یُتَدَحْرَجَانِ لَا یُتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
نفی مؤکد معلوم بالن ناصبہ لَنْ یَتَدَحْرَجَ لَنْ یَتَدَحْرَجَا
لَنْ یَتَدَحْرَجُوْا الخ۔
مجهول لَنْ یُتَدَحْرَجَ لَنْ یُتَدَحْرَجَا لَنْ یُتَدَحْرَجُوا الخ۔
امر حاضر معلوم تَدَحْرَجْ تَدَحْرَجَا تَدَحْرَجُوْا الخ۔
امر حاضر مجهول لِتُتَدَحْرَجْ لِتُتَدَحْرَجَا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَتَدَحْرَجْ لِیَتَدَحْرَجَا لِیَتَدَحْرَجُوْا الخ۔
مجهول لِیُتَدَحْرَجْ لِیُتَدَحْرَجَا الخ۔
نهی حاضر معلوم لَا تَتَدَحْرَجْ لَا تَتَدَحْرَجَا الخ۔
مجهول لَا تُتَدَحْرَجْ لَا تُتَدَحْرَجَا الخ۔
نهی غائب معلوم لَا یَتَدَحْرَجْ لَا یَتَدَحْرَجَا لَا یَتَدَحْرَجُوا الخ۔
نهی غائب مجهول لَا یُتَدَحْرَجْ لَا یُتَدَحْرَجَا الخ۔ بدانکہ
در ماضی این باب یک حرف زائدہ است و ملحق بہ تَدَحْرَجَ ۔ ہفت باب اند اوّل
چون تَجَلْبُبَ دوم تَقَلْنُسَ سوم تَمَسْكُنَ چهارم تَجَوْرَبَ پنجم تَسَرْبَلَ
ششم تَشَيْطُنَ ہفتم تَقَلْسِي تصغیر اسم فاعل از مُتَدَحْرِجٌ دُحَيْرِجٌ واز
مُتَدَحْرِجَةٌ دُحَيْرِجَةٌ مے آید۔

باب دوم از رباعی مزید فیہ

اِلاِحْرِنْجَامُ انبوہ شدن و درخشیدن ستارگان بر آسمان صرف صغیر فعل رباعی مزید فیہ از باب اِفْعِنْلَالٌ اِحْرَنْجَمَ یَحْرَنْجِمُ اِحْرِنْجَامًا فَهُوَ مُحْرَنْجِمٌ وَاُحْرُنْجِمَ یُحْرَنْجَمُ اِحْرِنْجَامًا فَذَاكَ مُحْرَنْجَمٌ لَمْ یَحْرَنْجِمْ لَمْ یُحْرَنْجَمْ لَا یَحْرَنْجِمُ لَا یُحْرَنْجَمُ لَنْ یَحْرَنْجِمَ لَنْ یُحْرَنْجَمَ الامر منه اِحْرَنْجِمْ لِتُحْرَنْجَمْ لِیَحْرَنْجِمْ لِیُحْرَنْجَمْ وَالنهی عنه لَا تَحْرَنْجِمْ لَا تُحْرَنْجَمْ لَا یَحْرَنْجِمْ لَا یُحْرَنْجَمْ الظرف منه مُحْرَنْجَمٌ مُحْرَنْجَمَانِ مُحْرَنْجَمَاتٌ۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف اِحْرَنْجَمَ اِحْرَنْجَمَا اِحْرَنْجَمُوْا اِحْرَنْجَمَتْ اِحْرَنْجَمَتَا اِحْرَنْجَمْنَ الخ۔

ماضی مجهول اُحْرُنْجِمَ اُحْرُنْجِمَا اُحْرُنْجِمُوْا الخ۔

مضارع معلوم یَحْرَنْجِمُ یَحْرَنْجِمَانِ یَحْرَنْجِمُوْنَ الخ۔

مجهول یُحْرَنْجَمُ یُحْرَنْجَمَانِ یُحْرَنْجَمُوْنَ الخ۔

اسم فاعل مُحْرَنْجِمٌ مُحْرَنْجِمَانِ مُحْرَنْجِمُوْنَ الخ۔

اسم مفعول مُحْرَنْجَمٌ مُحْرَنْجَمَانِ مُحْرَنْجَمُوْنَ الخ۔

نفی جحد معلوم لَمْ یَحْرَنْجِمْ لَمْ یَحْرَنْجِمَا الخ۔

مجهول لَمْ یُحْرَنْجَمْ لَمْ یُحْرَنْجَمَا الخ۔

نفی معلوم لَا یَحْرَنْجِمُ لَا یَحْرَنْجِمَانِ الخ۔

مجهول لَا یُحْرَنْجَمُ لَا یُحْرَنْجَمَانِ الخ۔

نفی مؤکد معلوم لَنْ یَحْرَنْجِمَ لَنْ یَحْرَنْجِمَا لَنْ یَحْرَنْجِمُوْا الخ۔

مجهول لَنْ یُحْرَنْجَمَ لَنْ یُحْرَنْجَمَا لَنْ یُحْرَنْجَمُوْا الخ۔

امر حاضر معلوم اِحْرَنْجِمْ اِحْرَنْجِمَا اِحْرَنْجِمُوْا الخ۔

مجهول لِتُحْرَنْجَمْ لِتُحْرَنْجَمَا لِتُحْرَنْجَمُوْا الخ۔

امر غائب معلوم لِیَحْرَنْجِمْ لِیَحْرَنْجِمَا لِیَحْرَنْجِمُوْا الخ۔

مجهول لیُحْرَنْجَمْ لیُحْرَنْجَمَا لیُحْرَنْجِمُوا الخ -
نهی حاضر معلوم لَا تَحْرَنْجِمْ لَا تَحْرَنْجِمَا الخ -
نهی حاضر مجهول لَا تُحْرَنْجَمْ لَا تُحْرَنْجَمَا الخ
نهی غائب معروف لَا یَحْرَنْجِمْ لَا یَحْرَنْجِمَا الخ -
مجهول لَا یُحْرَنْجَمْ لَا یُحْرَنْجَمَا الخ بدانکه این باب مزید فیه رباعی است
که درو همزه وصل می آید ودو حرف درماضی وے زائدست وَاِحْرَنْجَمَ را از تَحْرَنْجِمُ
بنا کردند تا که علامت استقبال است از اول مضارع حذف کردند ما بعد حذف ساکن
ماند همزهٔ وصل مکسور دراولش درآوردند امر همان باشد بسکون آخر آخرش را
وقف کردند علامت وقفی سقوط حرکت شد وچون تا اینجا بست باب صحیح تمام شد
حالا دربیان ابواب مضاعف پرداخته می شوید- باید دانست که مضاعف از سه
باب اصول آمده است (۱) فَعَلَ یَفْعُلُ چون مَدَّ یَمُدُّ (۲) فَعِلَ یَفْعَلُ چون
بَرَّ یَبَرُّ (۳) فَعَلَ یَفْعِلُ چون فَرَّ یَفِرُّ -

باب اوّل از مضاعف

چون اَلْفِرَارُ گریختن صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مضاعف -

از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ فَرَّ یَفِرُّ فِرَارًا فَهُوَ فَارٌّ وَفُرَّ یُفَرُّ فِرَارًا فَذَاكَ مَفْرُوْرٌ
لَمْ یَفِرَّ لَمْ یَفِرِّ لَمْ یَفْرِرْ لَمْ یُفَرَّ لَمْ یُفَرِّ لَمْ یُفْرَرْ لَا یَفِرُّ لَا یُفَرُّ لَنْ یَفِرَّ لَنْ یُفَرَّ
الامر منه فِرَّ فِرِّ اِفْرِرْ لِتُفَرَّ لِتُفَرِّ لِتُفْرَرْ لِیَفِرَّ لِیَفِرِّ لِیَفْرِرْ لِیُفَرَّ لِیُفَرِّ لِیُفْرَرْ
وَالنهی عنه لَا تَفِرَّ لَا تَفِرِّ لَا تَفْرِرْ لَا تُفَرَّ لَا تُفَرِّ لَا تُفْرَرْ لَا یَفِرَّ لَا یَفِرِّ لَا یَفْرِرْ
لَا یُفَرَّ لَا یُفَرِّ لَا یُفْرَرْ الظرف منه مَفَرٌّ مَفَرَّانِ مَفَارُّ وَمُفَیْرٌ والاٰلة منه
مِفَرٌّ مِفَرَّانِ مَفَارُّ وَمُفَیْرٌ مِفَرَّةٌ مِفَرَّتَانِ مَفَارُّ وَمُفَیْرَةٌ مِفْرَارٌ
مِفْرَارَانِ مَفَارِیْرُ مُفَیْرِرٌ وَمُفَیْرِیْرَةٌ اَفْعَلُ التفضیل منه اَفَرُّ اَفَرَّانِ
اَفَرُّوْنَ اَفَارُّ وَاُفَیْرِرُ والمؤنث منه فُرّٰی فُرَّیَانِ فُرَّیَاتٌ فُرَرٌ فُرَیْرِی فَرَّ
دراصل فَرَرَ بود چون اجتماع دو حرف از یک جنس ثقیل بود اول را ساکن کرده در

دوم ادغام کردند تَفِرُّ شد یَفِرُّ در اصل یَفْرِرُ بود حرکت رائے اول را نقل کرده بما قبل دادند و اوّل را در دوم ادغام کردند یَفِرُّ شد و در یَفْرِرْنَ ادغام نکردند چنانکه در فَرَرْنَ زیرا که رائے دوم ساکن لازم بود و از شرائط ادغام است که ثانی متحرک باشد و در امر حاضر مفرد این باب سه وجه جائز است فِرَّ فِرِّ اِفْرِرْ و وجهش سابقاً گذشت فَلَمْ تُعِنْ هَا فَارٌ در اصل فَارِرٌ بود حرکت رائے اول را حذف کرده در دوم ادغام کردند مَفَارٌّ جمع تکسیر مَفَرٌّ است که در اصل مَفَارِرُ بوده ۲ فَارٌّ جمع تکسیر ۲ فَرٌّ و ۲ فَرٌّ صیغه مفرد اسم تفضیل فُرّٰی صیغه واحد مؤنث اسم تفضیل که در اصل فُرْرٰی بود فُرَيْرٰی تصغیر فُرّٰی است۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف مضاعف از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ

فَرَّ فَرَّا فَرُّوْا فَرَّتْ فَرَّتَا فَرَرْنَ فَرَرْتَ فَرَرْتُمَا فَرَرْتُمْ فَرَرْتِ فَرَرْتُمَا فَرَرْتُنَّ فَرَرْتُ فَرَرْنَا از فَرَرْنَ تا آخر ادغام ممکن نشد زیرا که حرف ثانی متحرک نیست بلکه سکونش لازم است و هر جا که حرف دوم را سکون لازم بود ادغام ممتنع باشد۔

ماضی مجہول فُرَّ فُرَّا فُرُّوْا فُرَّتْ فُرَّتَا فُرِرْنَ فُرِرْتَ الخ۔

مضارع معروف یَفِرُّ یَفِرَّانِ یَفِرُّوْنَ تَفِرُّ تَفِرَّانِ یَفْرِرْنَ تَفِرُّ تَفِرَّانِ تَفِرُّوْنَ تَفِرِّیْنَ تَفِرَّانِ تَفْرِرْنَ اَفِرُّ نَفِرُّ۔

مضارع مجہول یُفَرُّ یُفَرَّانِ یُفَرُّوْنَ الخ۔

اسم فاعل فَارٌّ فَارَّانِ فَارُّوْنَ فَرَّةٌ فُرَّارٌ فُرَّرٌ فُرَّاءٌ فُرَّانٌ فِرَارٌ فُرَارٌ فُرَرٌ فُرُوْرٌ فُوَیْرٌّ فَارَّةٌ فَارَّتَانِ فَارَّاتٌ فِرَارٌ فُرَّرٌ فُوَیْرَّةٌ فَرَّاءٌ وَفُرَّارٌ تا فُرُوْرٌ صیغ جمع تکسیر از فَارٌّ است و فُوَیْرٌّ تصغیر فَارٌّ و فُوَیْرَّةٌ تصغیر فَارَّةٌ است فِرَارٌ و فُرَّرٌ جمع تکسیر فَارَّةٌ۔

صرف کبیر اسم مفعول مضاعف از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ

مَفْرُوْرٌ مَفْرُوْرَانِ مَفْرُوْرُوْنَ مَفْرُوْرَةٌ مَفْرُوْرَتَانِ مَفْرُوْرَاتٌ الخ۔

نفی جحد معروف لَمْ یَفِرَّ لَمْ یَفِرِّ لَمْ یَفْرِرْ لَمْ یَفِرَّا لَمْ یَفِرُّوْا لَمْ تَفِرَّ

لَمْ تَفِرَّ لَمْ تَفِرَّا لَمْ يَفْرِرْنَ الخ در واحد مذکر غائب فعل مضارع مجزوم وامثالہ وی ازین باب سہ وجہ جائز است چنانکہ سابقاً گذشت۔

نفی جحد مجهول لَمْ يُفَرَّ لَمْ يُفَرَّ لَمْ يُفْرَرْ الخ۔

نفی فعل مضارع معروف لَا يَفِرُّ لَا يَفِرَّانِ لَا يَفِرُّوْنَ الخ۔

مجهول لَا يُفَرُّ لَا يُفَرَّانِ الخ۔

نفی مؤکد معلوم لَنْ يَفِرَّ لَنْ يَفِرَّا لَنْ يَفِرُّوا الخ۔

مجهول لَنْ يُفَرَّ لَنْ يُفَرَّا لَنْ يُفَرُّوا الخ۔

امر حاضر معلوم فِرَّ فِرِّ اِفْرِرْ فِرَّا فِرُّوا الخ۔

با نون تاکید ثقیلہ فِرَّنَّ فِرَّانِّ فِرُّنَّ الخ۔

مجهول لِتُفَرَّ لِتُفَرِّ لِتُفْرَرْ الخ۔

امر غائب معلوم لِيَفِرَّ لِيَفِرِّ لِيَفْرِرْ الخ۔

مجهول لِيُفَرَّ لِيُفَرِّ لِيُفْرَرْ الخ۔

نهی حاضر معلوم لَا تَفِرَّ لَا تَفِرِّ لَا تَفْرِرْ الخ۔

مجهول لَا تُفَرَّ لَا تُفَرِّ لَا تُفْرَرْ الخ۔

نهی غائب معلوم لَا يَفِرَّ لَا يَفِرِّ لَا يَفْرِرْ الخ۔

مجهول لَا يُفَرَّ لَا يُفَرِّ لَا يُفْرَرْ الخ اکنون چند اصول مضاعف بیان کرده می شود تَسْهِيلًا لِّلْمُبْتَدِئ۔

(۱) چون از دو حرف متجانس یا متقارب حرف اول ساکن باشد در دوم ادغام سازند خواه در یک کلمہ باشند چون فَرَّ و مَدَّ و عَبَدْتُّمْ خواه در دو کلمہ چون وَمَاتُوْا وَهُمْ كَافِرُوْنَ وَعَاتَوا وَيُحِبُّوْنَ مگر آنکہ اول مده باشد چون فِي يَوْمٍ کہ دریجا ادغام نمایند۔

(۲) اگر ہر دو متحرک باشند دریک کلمہ و ماقبل اوّل متحرک حرف اول را ساکن کرده در دوم ادغام نمایند چون فَرَّ و مَدَّ مگر آنکہ اسم متحرک العین نباشد چون

تَمُرُّ وَضَرَرٌ۔

(۳) اگر ما قبل اول ساکن باشد غیر مدہ حرکت اول بما قبل دادہ ادغام کنند چون یَمُدُّ یَفِرُّ یَبَرُّ مگر شرط اینست کہ ملحق نباشد لہذا در جلبب این قاعدہ جاری نشود۔

(۴) اگر ما قبل حرف مدہ باشد بے نقل حرکت اول را ساکن کردہ در دوم ادغام سازند چون مَادٌّ وَحَاجٌّ

(۵) ہر جا کہ دو حرف صحیح از یک جنس در اول کلمہ بہم آیند و ہر دو متحرک باشند یا ہر دو متقارب المخرج بود ادغام ممتنع باشد چون دَدَنٌ وَتَتَرٌ مگر در باب تَفَعُّلٌ و تَفَاعُلٌ اگر فا کلمہ قریب مخرج تا باشد روا است کہ تاء تَفَعُّلٌ وَتَفَاعُلٌ را بحرفے کہ بجائے فا کلمہ واقع باشد بدل کنند بعدہ ادغام نمایند و ہمزہ وصل در اولش در آرند تا ابتداء بسکون لازم نیاید چون اِدَّثَّرَ یَدَّثَّرُ اِدَّثُّرًا وَاِذَّکَّرَ یَذَّکَّرُ اِذَّکُّرًا۔

باب دوم از ابواب مضاعف

اَلْمَدُّ کشیدن صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مضاعف از باب نَصَرَ یَنْصُرُ مَدَّ یَمُدُّ مَدًّا فَهُوَ مَادٌّ وَمُدَّ یُمَدُّ مَدًّا فَذَاكَ مَمْدُوْدٌ لَمْ یَمُدَّ لَمْ یَمُدِّ لَمْ یَمُدُّ لَمْ یَمْدُدْ لَمْ یُمَدَّ لَمْ یُمَدِّ لَمْ یُمَدُّ لَمْ یُمْدَدْ لَا یَمُدُّ لَا یُمَدُّ لَنْ یَمُدَّ لَنْ یُمَدَّ الامر منه مُدَّ مُدِّ مُدُّ اُمْدُدْ لِتُمَدَّ لِتُمَدِّ لِتُمَدُّ لِتُمْدَدْ لِیُمَدَّ لِیُمَدِّ لِیُمَدُّ لِیُمْدَدْ لِیَمُدَّ لِیَمُدِّ لِیَمُدُّ لِیَمْدُدْ والنهی عنه لَا تَمُدَّ لَا تَمُدِّ لَا تَمُدُّ لَا تَمْدُدْ لَا تُمَدَّ لَا تُمَدِّ لَا تُمَدُّ لَا تُمْدَدْ لَا یُمَدَّ لَا یُمَدِّ لَا یُمَدُّ لَا یُمْدَدْ لَا یَمُدَّ لَا یَمُدِّ لَا یَمُدُّ لَا یَمْدُدْ الظرف منه مَمَدٌّ مَمَدَّانِ مَمَادٌّ وَمُمَیْدٌ والآلة منه مِمَدٌّ مِمَدَّانِ مَمَادُّ وَمُمَیْدٌ مِمَدَّةٌ مِمَدَّتَانِ مَمَادُّ وَمُمَیْدَةٌ مِمْدَادٌ مِمْدَادَانِ مَمَادِیْدُ وَمُمَیْدِیْدٌ افعل التفضیل منه اَمَدُّ اَمَدَّانِ اَمَدُّوْنَ اَمَادُّ وَاُمَیْدُّ والمؤنث منه مُدّٰی مُدَّیَانِ مُدَّیَاتٌ مُدٌّ مُدَدٌ یُدٰی

مَمَدٌّ صیغۂ واحد ظرف است کہ در اصل مَمْدَدٌ بروزن مَنْصَرٌ بود بعد ادغام مَمَدٌّ شد مَمَادٌّ جمع ظرف کہ در اصل مَمَادِدُ علٰی وزن مَنَاصِرُ بود و مُمَیْدٌ تصغیر مَمَدٌّ

وَمُدٌّ است وَمُمَیْدٌ تصغیر مَدَّةٌ وَمَمَادٌ و مُدٌّ جمع تکسیر مُدٌّ ی مونث افعل التفضیل وَمُدَّیاتٌ جمع وے است۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد مضاعف

از باب نَصَرَ یَنْصُرُ مَدَّ مَدَّا مَدُّوا مَدَّتْ مَدَّتَا مَدَدْنَ مَدَدْتَ الخ در مَدَّ ادغام شد چنانکہ در فَرَّ و در مَدَدْنَ ادغام ممکن نشد چنانچہ در فَرَرْنَ گفتہ شد۔

ماضی مجہول مُدَّ مُدَّا مُدُّوا الخ

فعل مضارع معروف یَمُدُّ یَمُدَّانِ یَمُدُّوْنَ تَمُدُّ تَمُدَّانِ یَمْدُدْنَ الخ یَمُدُّ۔ در اصل یَمْدُدُ بود حرکت حرف اول را نقل کردہ بما قبل دادند بعدہٗ ادغام کردند و در یَمْدُدْنَ ادغام نشد زیرا کہ در مَدَدْنَ نشد۔

مضارع مجہول یُمَدُّ یُمَدَّانِ یُمَدُّوْنَ الخ

اسم فاعل مَادٌّ مَادَّانِ مَادُّوْنَ الخ

اسم مفعول مَمْدُوْدٌ مَمْدُوْدَانِ مَمْدُوْدُوْنَ الخ۔

نفی جحد معلوم لَمْ یَمُدَّ لَمْ یَمُدِّ لَمْ یَمُدُّ لَمْ یَمْدُدْ لَمْ یَمُدَّا لَمْ یَمُدُّوْا لَمْ تَمُدَّ لَمْ تَمُدِّ لَمْ تَمُدُّ لَمْ تَمْدُدْ لَمْ تَمُدَّا لَمْ تَمُدُّوْا لَمْ یَمْدُدْنَ الخ۔

نفی جحد مجہول لَمْ یُمَدَّ لَمْ یُمَدِّ لَمْ یُمَدُّ لَمْ یُمْدَدْ لَمْ یُمَدَّا لَمْ یُمَدُّوْا الخ۔

نفی فعل مضارع معروف لَا یَمُدُّ لَا یَمُدَّانِ لَا یَمُدُّوْنَ الخ۔

نفی فعل مضارع مجہول لَا یُمَدُّ لَا یُمَدَّانِ لَا یُمَدُّوْنَ الخ۔

نفی تاکید بلن معروف بالن ناصبہ لَنْ یَمُدَّ لَنْ یَمُدَّا لَنْ یَمُدُّوْا الخ۔

نفی تاکید مجہول لَنْ یُمَدَّ لَنْ یُمَدَّا لَنْ یُمَدُّوْا الخ۔

امر حاضر معروف مُدَّ مُدِّ مُدُّ اُمْدُدْ مُدَّا اُمْدُدَا مُدُّوْا اُمْدُدُوْا مُدِّیْ مُدَّا اُمْدُدْنَ مُدَّ در اصل اُمْدُدْ بود دو حرف اصلی از یک جنس در یک جا بہم آمدند ما قبل آنہا حرف صحیح ساکن حرکت حرف اولی نقل کردہ بما قبل دادند و چوں حاجت

ہمزہ نماند او را حذف کردند۔ سکون حرف ثانی عارضی بود آنرا حرکت فتحہ دادند لِاَنَّ الْفَتْحَةَ اَخَفُّ الْحَرَكَاتِ مُدِّ شدہ ترا جائز بود کہ حرف ثانی را کسرہ دہی لِاَنَّ السَّاكِنَ اِذَا حُرِّكَ حُرِّكَ بِالْكَسْرِ مُدِّ گوئی و جائز است کہ برائے مناسبت عین حرف ثانی را ضمہ دہ و مُدُّ خوانی و روا است کہ فک ادغام کنی و اُمْدُدْ خوانی و در اُمْدُدْنَ ادغام ممکن نشد زیرا کہ حرف دوم ساکن است۔

امر حاضر مجہول لِتُمَدَّ لِتُمَدَّا لِتُمَدُّوْا لِتُمَدِّیْ لِتُمْدَدْنَ الخ۔

امر غائب معلوم لِيَمُدَّ لِيَمُدَّا لِيَمُدُّوْا لِتَمُدَّ لِتَمُدَّا لِيَمْدُدْنَ الخ

مجہول لِيُمَدَّ لِيُمَدَّا لِيُمَدُّوْا لِتُمَدَّ لِتُمَدَّا لِيُمْدَدْنَ الخ

نہی حاضر معلوم لَا تَمُدَّ لَا تَمُدَّا لَا تَمُدُّوْا لَا تَمُدِّیْ لَا تَمُدَّا لَا تَمْدُدْنَ لَا تَمُدَّنَّ لَا تَمُدَّانِّ لَا تَمُدُّنَّ لَا تَمُدِّنَّ لَا تَمُدَّانِّ لَا تَمْدُدْنَانِّ۔

نہی حاضر مجہول لَا تُمَدَّ لَا تُمَدَّا لَا تُمَدُّوْا لَا تُمَدِّیْ لَا تُمَدَّا لَا تُمْدَدْنَ الخ

نہی غائب معلوم لَا يَمُدَّ لَا يَمُدَّا لَا يَمُدُّوْا لَا تَمُدَّ لَا تَمُدَّا لَا يَمْدُدْنَ الخ

نہی غائب مجہول لَا يُمَدَّ لَا يُمَدَّا لَا يُمَدُّوْا لَا تُمَدَّ لَا تُمَدَّا لَا يُمْدَدْنَ الخ تعلیلات صیغ امر غائب معروف و مجہول و نہی حاضر معروف و مجہول را بر امر حاضر معروف قیاس باید کرد۔

امر حاضر معروف با نون ثقیلہ مُدَّنَّ مُدَّانِّ مُدُّنَّ مُدِّنَّ مُدَّانِّ اُمْدُدْنَانِّ۔

با نون خفیفہ مُدَّنْ مُدُّنْ مُدِّنْ۔

باب سوم از مضاعف

اَلْبِرُّ وفاداری کردن نیکوکاری نمودن صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مضاعف از باب عَلِمَ يَعْلَمُ بَرَّ يَبَرُّ بِرًّا فَهُوَ بَارٌّ وَبُرَّ يُبَرُّ بِرًّا فَذَاكَ مَبْرُوْرٌ لَمْ يَبَرَّ لَمْ يَبَرِّ لَمْ يَبَرُّ لَمْ يَبْرَرْ لَمْ يُبَرَّ لَمْ يُبَرِّ لَمْ يُبَرُّ لَمْ يُبْرَرْ لَا يَبَرُّ لَا يُبَرُّ لَنْ يَبَرَّ لَنْ يُبَرَّ الامر منہ بَرَّ بَرِّ اِبْرَرْ لِتُبَرَّ لِتُبَرِّ لِتُبْرَرْ لِيَبَرَّ لِيَبَرِّ

لیبرز لیبرز لیبرز لیبرز والنہی عنہ لا تبر لا تبرّ لا تبرر لا تبرر لا تبرّ لا تبرِ لا تبرر لا یبرّ لا یبرِّ لا یبرر لا یبرّ لا یبرِّ لا یبرر الظرف منہ مَبَرٌّ مَبَرَّانِ مَبَارٌّ وَمُبَیْرٌ والاٰلۃ منہ مِبَرٌّ مِبَرَّانِ مَبَارٌّ مُبَیْرٌ مِبَرَّۃٌ مِبَرَّتَانِ مَبَارٌّ وَمُبَیْرَۃٌ مِبْرَارٌ مِبْرَارَانِ مَبَارِیْرُ وَمُبَیْرِیْرٌ وَمُبَیْرِیْرَۃٌ افعل التفضیل منہ اَبَرُّ اَبَرَّانِ اَبَرُّوْنَ اَبَارٌّ وَاُبَیْرٌ والمؤنث منہ بُرّٰی بُرَّیَانِ بُرَّیَاتٌ بُرٌّ وَبُرَیْرٰی بدانکہ مَبَرٌّ صیغہ واحد اسم ظرف دراصل مَبْرَرٌ بود دو حرف یک جنس دریک کلمہ آمدند وہر دو متحرک حرکت حرف اول را نقل کردہ بما قبل دادند واول را در دوم ادغام کردند مَبَرٌّ شد مَبَارٌّ صیغہ جمع اسم ظرف است وَمُبَیْرٌ تصغیر مَبَرٌّ وہمچنین تصغیر مِبَرٌّ صیغہ واحد اسم آلہ است وَمُبَیْرَۃٌ تصغیر مِبَرَّۃٌ وَمَبَارِیْرُ صیغہ جمع تکسیر اسم آلہ است اَبَرُّ صیغہ واحد مذکر اسم تفضیل دراصل اَبْرَرُ بود حرکت حرف اول را نقل کردہ بما قبل دادند بعدہ اول را در دوم ادغام کردند اَبَرُّ شد اُبَیْرٌ تصغیر اَبَرُّ است بُرّٰی مؤنث اَبَرُّ کہ دراصل بُرْرٰی بروزن عُلْیٰ بود ادغام بُرّٰی ماند بُرَّیَاتٌ وبُرٌّ جمع تکسیر از آن بُرّٰی است وبُرَیْرٰی تصغیر بُرّٰی ست۔

صرف کبیر ماضی معلوم مضاعف از باب عَلِمَ یَعْلَمُ بَرَّ بَرَّا بَرُّوْا بَرَّتْ بَرَّتَا بَرِرْنَ بَرِرْتَ بَرِرْتُمَا بَرِرْتُمْ الخ۔

ماضی مجہول بُرَّ بُرَّا بُرُّوْا بُرَّتْ بُرَّتَا بُرِرْنَ بُرِرْتَ بُرِرْتُمَا بُرِرْتُمْ الخ

مضارع معروف یَبَرُّ یَبَرَّانِ یَبَرُّوْنَ تَبَرُّ تَبَرَّانِ یَبْرَرْنَ الخ۔

مضارع مجہول یُبَرُّ یُبَرَّانِ یُبَرُّوْنَ تُبَرُّ تُبَرَّانِ یُبْرَرْنَ الخ یَبَرُّ دراصل یَبْرَرُ بروزن یَسْمَعُ بود دو حرف اصلی یک جنس دریک جا جمع آمدند ما قبل آنہا ساکن بود حرکت حرف اوّل نقل کردہ بما قبل دادند بعدہ اول را در دوم ادغام کردند یَبَرُّ شد۔

اسم فاعل بَارٌّ بَارَّانِ بَارُّوْنَ الخ۔

اسم مفعول۔ مَبْرُوْرٌ مَبْرُوْرَانِ مَبْرُوْرُوْنَ الخ۔
نفی جحد معلوم لَمْ یَبَرَّ لَمْ یَبَرِّ لَمْ یَبْرُرْ لَمْ یَبَرَّا لَمْ یَبَرُّوْا لَمْ تَبَرَّ
لَمْ تَبَرِّ لَمْ تَبْرُرْ لَمْ تَبَرَّا لَمْ یَبْرُرْنَ الخ۔
مجہول لَمْ یُبَرَّ لَمْ یُبَرِّ لَمْ یُبْرَرْ لَمْ یُبَرَّا لَمْ یُبَرُّوْا الخ۔
نفی معلوم لَا یَبَرُّ لَا یَبَرَّانِ لَا یَبَرُّوْنَ لَا تَبَرُّ لَا تَبَرَّانِ الخ
نفی مجہول لَا یُبَرُّ لَا یُبَرَّانِ لَا یُبَرُّوْنَ الخ۔
نفی تاکید بالن ناصبہ لَنْ یَبَرَّ لَنْ یَبَرَّا لَنْ یَبَرُّوْا الخ۔
مجہول لَنْ یُبَرَّ لَنْ یُبَرَّا لَنْ یُبَرُّوْا الخ۔
امر حاضر معلوم بَرَّ بَرِّ اِبْرُرْ بَرَّا بَرُّوْا بَرِّیْ بَرَّا اِبْرُرْنَ۔
امر حاضر مجہول لِتُبَرَّ لِتُبَرِّ لِتُبْرَرْ لِتُبَرَّا لِتُبَرُّوْا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَبَرَّ لِیَبَرِّ لِیَبْرُرْ لِیَبَرَّا لِیَبَرُّوْا الخ۔
امر غائب مجہول لِیُبَرَّ لِیُبَرِّ لِیُبْرَرْ لِیُبَرَّا لِیُبَرُّوْا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَبَرَّ لَا تَبَرِّ لَا تَبْرُرْ لَا تَبَرَّا لَا تَبَرُّوْا الخ۔
مجہول لَا تُبَرَّ لَا تُبَرِّ لَا تُبْرَرْ لَا تُبَرَّا لَا تُبَرُّوْا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا یَبَرَّ لَا یَبَرِّ لَا یَبْرُرْ لَا یَبَرَّا لَا یَبَرُّوْا الخ۔
مجہول لَا یُبَرَّ لَا یُبَرِّ لَا یُبْرَرْ الخ بدانکہ در امر واخوات باب نَرَّ
یَفِرُّ وبَرَّ یَبَرُّ سہ وجہ جائز است زیراکہ ضمہ باب مَدَّ یَمُدُّ برائے موافقت
عین مستقبل بود وچون دین دو باب عین مستقبل مفتوح یا مکسور بود لہذا ضمہ ساقط
شد مضاعف ازین سہ باب اصول آمدہ از باب مَنَعَ یَمْنَعُ وحَسِبَ
یَحْسِبُ مطلقاً نیامدہ واز باب شَرُفَ یَشْرُفُ ہم نیامدہ گر دو لفظ حَبَّ یَحُبُّ
وَلَبَّ یَلُبُّ لبًّا فہو لَبِیْبٌ واین ہر دو مانند مَدَّ یَمُدُّ خواندہ میشود پس حاجت
نوشتن آنہا نیست مضاعف از سیزدہ الواب آمدہ موقوف بر آن در استعمال اہل
زبان نشنیدہ چنانچہ درینجا ذکر کردہ آید۔

باب إفعال از مضاعف

چون الامداد مدد کردن صرف صغیر فعل ثلاثی مزید مضاعف از باب افعال أَمَدَّ يُمِدُّ إِمْدَادًا فهو مُمِدٌّ وأُمِدَّ يُمَدُّ إِمْدَادًا فذاك مُمَدٌّ لَمْ يُمِدَّ لَمْ يُمِدِّ لَمْ يُمْدِدْ لَمْ يُمَدَّ لَمْ يُمَدِّ لَمْ يُمْدَدْ لَا يُمِدُّ لَا يُمَدُّ لَنْ يُمِدَّ لَنْ يُمَدَّ الامر منه أَمِدَّ أَمِدِّ أَمْدِدْ لِتُمَدَّ لِتُمَدِّ لِتُمْدَدْ لِيُمِدَّ لِيُمِدِّ لِيُمْدِدْ لِيُمَدَّ لِيُمَدِّ لِيُمْدَدْ والنهی عنه لَا تُمِدَّ لَا تُمِدِّ لَا تُمْدِدْ لَا تُمَدَّ لَا تُمَدِّ لَا تُمْدَدْ لَا يُمِدَّ لَا يُمِدِّ لَا يُمْدِدْ لَا يُمَدَّ لَا يُمَدِّ لَا يُمْدَدْ الظرف منه مُمَدٌّ الخ تعلیل سائر صیغ بر قیاس مَدَّ يَمُدُّ باید فهمید۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف مضاعف از باب افعال أَمَدَّ أَمَدَّا أَمَدُّوا أَمَدَّتْ أَمَدَّتَا أَمْدَدْنَ أَمْدَدْتَ أَمْدَدْتُمَا أَمْدَدْتُمْ أَمْدَدْتِ أَمْدَدْتُمَا أَمْدَدْتُنَّ أَمْدَدْتُ أَمْدَدْنَا صرف کبیر سائر تصریفات ہا بر قیاس مسطور توان خواند۔

باب دوم از ثلاثی مزید فیہ از مضاعف

باب تَفْعِیْل چون التَّقْلِیْلُ اندک اندک ساختن صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیہ مضاعف قَلَّلَ يُقَلِّلُ تَقْلِيْلًا فَهُوَ مُقَلِّلٌ الامر منه قَلِّلْ والنهی عنه لَا تُقَلِّلْ درین باب ادغام ممتنع است زیرا کہ یک ادغام در اصل این باب است پس ادغام دیگر ممتنع باشد و ہمچنین در باب تَفَعُّل وَافْعِلَال وَافْعِيْلَال ادغام ممتنع است این ہمہ بابہا صحیح بر اصل خود اند۔

باب سوم از ثلاثی مزید فیہ مضاعف

از باب مُفَاعَلَة چون المُحَابَّةُ والحِبَابُ بایکدیگر دوستی کردن صرف صغیر از باب مُفَاعَلَة حَابَّ يُحَابُّ مُحَابَّةً وَحِبَابًا فَهُوَ مُحَابٌّ وَحُوبَّ يُحَابُّ مُحَابَّةً وَحِبَابًا فَذَاكَ مُحَابٌّ لَمْ يُحَابَّ لَمْ يُحَابِّ لَمْ يُحَابِبْ

لم یُحَابّ لم یُحَابّ لم یُحَابِبْ لا یُحَابُّ لا یُحَابُّ لن یُحَابَّ لن یُحَابَّ الامر منه حَابَّ حَابِّ حَابِبْ لِتُحَابَّ لِتُحَابِّ لِتُحَابِبْ لِیُحَابَّ لِیُحَابِّ لِیُحَابِبْ لِیُحَابَّ لِیُحَابِّ لِیُحَابِبْ والنهی عنه لا تُحَابَّ لا تُحَابِّ لا تُحَابِبْ لا تُحَابَّ لا تُحَابِّ لا تُحَابِبْ لا یُحَابَّ لا یُحَابِّ لا یُحَابِبْ لا یُحَابَّ لا یُحَابِّ لا یُحَابِبْ الظرف منه مُحَابٌّ الخ حَابَّ صیغه واحد مذکر غائب دراصل حَابَبَ بود دو حرف اصلی از یک جنس دریک کلمه بهم آمدند حرف اول را ساکن کرده در دوم ادغام نمودند حَابَّ شد درین باب صیغها ے واحد مذکر وتثنیه وجمع غائب وامر واحد مذکر وتثنیه وجمع حاضر بیک صورت واقعشده لیکن دراصل مختلف اند وهمچنین فاعل ومفعول وظرف بیک صورت واقعشده مگر اصل فاعل بکسر عین است چون مُحَابِبٌ واصل مفعول وظرف بفتح عین چون مُحَابَبٌ وثبوت اصل آنها از اوزان باب آن میشود ودر جمیع این باب ماقبل حرف اول تضعیف مده واقع است لهذا اول را بدون نقل حرکت ساکن کرده در دوم ادغام کردند معروف ومجهول این باب بظاهر هم یکسان است اما دراصل فرقے دارد وحُوْبِبَ ماضی مجهول دراصل حُوْبِبَ بروزن قُوْتِلَ بود دو متجانس دریک کلمه بهم آمدند هر دو متحرک وماقبل آن مده اول را ساکن کرده در دوم ادغام نمودند حُوْبَّ شد۔

باب چهارم از ثلاثی مزید فیه مضاعف

از باب تَفَعُّل چون اَلتَّمَدُّدُ دراز شدن صرف کبیر این باب برقیاس مسطور باید خواند صرف صغیر از باب تفعّل تَمَدَّدَ یَتَمَدَّدُ تَمَدُّدًا فهو مُتَمَدِّدٌ وتُمُدِّدَ یُتَمَدَّدُ تَمَدُّدًا فذاک مُتَمَدَّدٌ الخ این باب هم مانند صحیح براصل خود آید وجهش بالا گذشت۔

باب پنجم از ثلاثی مزید فیه مضاعف

از باب تَفَاعُلٌ چون اَلتَّحَابُّ یکدیگر را دوست داشتن صرف صغیر از باب تَفَاعُل تَحَابَّ یَتَحَابُّ تَحَابًّا فهو مُتَحَابٌّ وتُحُوبَّ یُتَحَابُّ تَحَابًّا فذاك مُتَحَابٌّ لم یَتَحَابَّ لم یَتَحَابَّ لم یَتَحَابِّ لم یَتَحَابَبْ لم یُتَحَابَّ لم یُتَحَابِّ لم یُتَحَابَبْ لا یَتَحَابُّ لا یُتَحَابُّ لن یَتَحَابَّ لن یُتَحَابَّ الامر منه تَحَابَّ تَحَابِّ تَحَابَبْ لِتُتَحَابَّ لِتُتَحَابِّ لِتُتَحَابَبْ لِیَتَحَابَّ لِیَتَحَابِّ لِیَتَحَابَبْ لِتُتَحَابَّ لِیُتَحَابِّ لِیُتَحَابَبْ والنهی عنه لا تَتَحَابَّ لا تَتَحَابِّ لا تَتَحَابَبْ لا تُتَحَابَّ لا تُتَحَابِّ لا تُتَحَابَبْ لا یَتَحَابَّ لا یَتَحَابِّ لا یَتَحَابَبْ لا یُتَحَابَّ لا یُتَحَابِّ لا یُتَحَابَبْ الظرف منه مُتَحَابٌّ الخ وادغام صیغ این باب بر باب مُفَاعَلَةٌ قیاس باید کرد۔

باب ششم از ثلاثی مزید فیه مضاعف

از باب اِفْتِعَال چون اَلْاِمْتِدَادُ دراز شدن صرف صغیر از باب افتعال اِمْتَدَّ یَمْتَدُّ اِمْتِدَادًا فهو مُمْتَدٌّ واُمْتُدَّ یُمْتَدُّ اِمْتِدَادًا فذاك مُمْتَدٌّ لم یَمْتَدَّ لم یَمْتَدِّ لم یَمْتَدِدْ لم یُمْتَدَّ لم یُمْتَدِّ لم یُمْتَدَدْ لا یَمْتَدُّ لا یُمْتَدُّ لن یَمْتَدَّ لن یُمْتَدَّ الامر منه اِمْتَدَّ اِمْتَدِّ اِمْتَدِدْ لِتُمْتَدَّ لِتُمْتَدِّ لِتُمْتَدَدْ لِیُمْتَدَّ لِیُمْتَدِّ لِیَمْتَدِدْ لِیُمْتَدَّ لِیُمْتَدِّ لِیُمْتَدَدْ والنهی عنه لا تَمْتَدَّ لا تَمْتَدِّ لا تَمْتَدِدْ لا تُمْتَدَّ لا تُمْتَدِّ لا تُمْتَدَدْ لا یَمْتَدَّ لا یَمْتَدِّ لا یَمْتَدِدْ لا یُمْتَدَّ لا یُمْتَدِّ لا یُمْتَدَدْ الظرف منه مُمْتَدٌّ الخ اسم فاعل ومفعول وظرف این باب ہم بیک صورت اقتند ولیکن در اصل اسم فاعل بکسر ما قبل آخر ومفعول وظرف بفتح ما قبل آخر وہمچنین صیغہ واحد مذکر وتثنیہ وجمع مذکر غائب با امر حاضر مشابہ شدہ وطریق ادغام در جمیع این باب بر یک منوال است کہ دو حرف متجانسین دریک کلمہ بہم آمدند وہر دو متحرک اول را ساکن کردہ در دوم ادغام نمودند۔

باب ہفتم از ثلاثی مزید فیه مضاعف

از باب انفعال چون الانسداد بند شدن **صرف صغیر** از باب انفعال انسَدَّ یَنسَدُّ انسِدَادًا فهو مُنسَدٌّ و اُنسُدَّ یُنسَدُّ انسِدَادًا فذاک مُنسَدٌّ لم ینسَدَّ لم ینسَدِّ لم ینسَدِدْ لم یُنسَدَّ لم یُنسَدِّ لم یُنسَدَدْ لا ینسَدُّ لا یُنسَدُّ لن ینسَدَّ لن یُنسَدَّ الامر منه انسَدَّ انسَدِّ انسَدِدْ لتُنسَدَّ لتُنسَدِّ لتُنسَدَدْ لِیَنسَدَّ لِیَنسَدِّ لِیَنسَدِدْ لِیُنسَدَّ لِیُنسَدِّ لِیُنسَدَدْ والنهی عنه لا تنسَدَّ لا تنسَدِّ لا تنسَدِدْ لا تُنسَدَّ لا تُنسَدِّ لا تُنسَدَدْ لا ینسَدَّ لا ینسَدِّ لا ینسَدِدْ لا یُنسَدَّ لا یُنسَدِّ لا یُنسَدَدْ الظرف منه مُنسَدٌّ الخ ادغام این باب را برابواب ماسبق قیاس باید کرد۔

باب هشتم از ثلاثی مزید فیه مضاعف

از باب استفعال چون الاستمداد مدد خواستن **صرف صغیر** از باب استفعال استَمَدَّ یستَمِدُّ استِمدَادًا فهو مُستَمِدٌّ و اُستُمِدَّ یُستَمَدُّ استِمدَادًا فذاک مُستَمَدٌّ لم یستَمِدَّ لم یستَمِدِّ لم یستَمدِدْ لم یُستَمَدَّ لم یُستَمَدِّ لم یُستَمدَدْ لا یستَمِدُّ لا یُستَمَدُّ لن یستَمِدَّ لن یُستَمَدَّ الامر منه استَمِدَّ استَمِدِّ استَمدِدْ لتُستَمَدَّ لتُستَمَدِّ لتُستَمدَدْ لِیستَمِدَّ لِیستَمِدِّ لِیستَمدِدْ لِیُستَمَدَّ لِیُستَمَدِّ لِیُستَمدَدْ والنهی عنه لا تستَمِدَّ لا تستَمِدِّ لا تستَمدِدْ لا تُستَمَدَّ لا تُستَمَدِّ لا تُستَمدَدْ لا یستَمِدَّ لا یستَمِدِّ لا یستَمدِدْ لا یُستَمَدَّ لا یُستَمَدِّ لا یُستَمدَدْ الظرف منه مُستَمَدٌّ الخ۔

باب نهم از رباعی مجرد مضاعف

چون الزَّلزَلَةُ والزِّلزَالُ سخت جنبانیدن زَلزَلَ یُزَلزِلُ زَلزَلَةً و زِلزَالًا فهو مُزَلزِلٌ الخ این باب درعدم ادغام بهمه وجوه مثل صحیح است۔

باب دهم از رباعی مجرد مضاعف

چون التَّزَلزُلُ جنبیدن تَزَلزَلَ یَتَزَلزَلُ تَزَلزُلًا فهو مُتَزَلزِلٌ الخ

صیغ این ہر دو باب بر نہج ابواب ماسبق است پس مضاعف از ہمین سیزدہ ابواب آمدہ و چون از بیان ابواب صحیحہ فارغ شدیم حالا بابواب غیر صحیحہ مے پردازیم لہٰذا سابق دانستی کہ ہر اسم و فعل بر دو قسم ست صحیح کہ در حروف اصول وے حرف علت و ہمزہ و دو حرف اصلی از یک جنس نباشد و غیر صحیح بعکس آن اما غیر صحیح بر چند قسم است مہموز کہ در وے ہمزہ باشد پس اگر ہمزہ بجائے فا کلمہ باشد آنرا مہموز الفا میخوانند چون أَمَرَ يَأْمُرُ و اگر بجائے عین کلمہ باشد مہموز العین چون ذَءَرَ يَذْءَرُ و اگر بجائے لام کلمہ باشد مہموز اللام گویند چون قَرَءَ يَقْرَءُ ہرچہ در وے دو حرف اصول وے از یک جنس باشد آنرا مضاعف خوانند چون مَدَّ يَمُدُّ۔ و ہرچہ در وے حرف علت باشد آنرا مُعْتَلّ گویند پس اگر حرف علت بجائے فا کلمہ بود مُعْتَلُّ الفَاءِ و مِثَال نامند چون يَسَرَ يَيْسِرُ و اگر بجائے عین کلمہ باشد مُعْتَلُّ العَيْنِ و اَجْوَفْ گویند چون بَاعَ يَبِيعُ و اگر بجائے لام کلمہ باشد مُعْتَلُّ اللَّامِ و ناقص خوانند چون رَمٰى يَرْمِي و چون معتل دو حرف علت را شامل باشد آنرا لفیف نامند پس اگر حرف علت بجائے فا و لام کلمہ بود آنرا لفیف مفروق گویند چون وَقٰى يَقِي و اگر در مقابلہ عین و لام باشد لفیف مقرون خوانند چون طَوٰى يَطْوِي پس جملہ اسماء و افعال بر ہفت گونہ است و احوال ہر یکے از ینہا درین واضح تر میگردد اکنون در بیان مہموز شروع میکنیم۔

باب اوّل از مہموز

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مہموز الفاء از باب نَصَرَ يَنْصُرُ

چون الْأَمْرُ فرمودن أَمَرَ يَأْمُرُ أَمْرًا فَهُوَ آمِرٌ وَأُمِرَ يُؤْمَرُ أَمْرًا فَذَاكَ مَأْمُورٌ لَمْ يَأْمُرْ لَمْ يُؤْمَرْ لَا يَأْمُرُ لَا يُؤْمَرُ لَنْ يَأْمُرَ لَنْ يُؤْمَرَ الامر منه أُؤْمُرْ لِيُؤْمَرْ لِيَأْمُرْ لِيُؤْمَرْ والنہی عنہ لَا تَأْمُرْ لَا تُؤْمَرْ لَا يَأْمُرْ لَا يُؤْمَرْ الظرف منه مَأْمَرٌ مَأْمَرَانِ مَآمِرُ وَمُؤَيْمِرٌ وَ الآلۃ عنه مِئْمَرٌ مِئْمَرَانِ مَآمِرُ وَمُؤَيْمِرٌ مِئْمَرَةٌ مِئْمَرَتَانِ مَآمِرُ وَمُؤَيْمِرَةٌ مِئْمَارٌ مِئْمَارَانِ مَآمِيرُ وَمُؤَيْمِيرٌ افعل

التفضیل منہ اَمَرُ اَمَرانِ اَمَرُونَ اَمَرُوا اُوَمَرُو المؤنث منہ اُمْرٰی
اُمْرَیَانِ اُمْرَیَاتٌ اُمَرًا مَیْرٰی بدانکہ یَأمُرُ دراصل یَأْمُرُ بود ہمزہ منفردہ
ساکنہ بالف بدل شد زیراکہ ہر ہمزہ منفردہ کہ ساکن بود رواست کہ بدل کردہ شود
بروفق حرکت ما قبل وے بحرف علت اگر ما قبل وے ضمہ باشد بواو بدل کنند چون
یُوْخَذُ واگر کسرہ بود بیا بدل نمایند چون شِیْتُ واگر فتحہ بود بالف بدل کنند
چون یَاخُذُوا اُوْ مُرُ صیغہ واحد مذکر حاضر امر حذف ہمزتین والقائے ہر دو ہم جائز است
مُرُوا اُوْمُرُ ہر دو آمدہ لیکن حذف افصح واشہرست از اثبات آن اگر در اول کلمہ واقع
شود چنانچہ اَفْصَحُ الْقَائِلِیْنَ میفرماید مُرُوْا صِبْیَانَکُمْ بِالصَّلٰوۃِ
واگر در درج کلام واقع شود درین صورت القاء ہمزہ اکثر است از حذف زیراکہ
علت حذف اجتماع ہمزتین بودہ در درج کلام ہمزہ وصل بدلیل قولہ تعالٰے
وَاْمُرْ اَهْلَكَ وَمَامُوْرٌ اسم مفعول وَمَامَرٌ اسم ظرف دراصل مَاْمُوْرٌ
وَمَأمَرٌ بودہ ہمزہ بقاعدۂ مذکور الف گشت وَمِیْمَرٌ صیغہ اسم آلہ را مِئْمَرٌ بقاعدۂ
مذکورہ بیا خواندن ہم رواست مُؤَیْمِرٌ تصغیر مَامُوْرٌ وَمِیْمَرٌ است اٰمَرُ صیغہ اسم
تفضیل دراصل اَءْمَرُ بود دو ہمزہ دریک کلمہ جمع آمدند اول مفتوح ثانی ساکن ثانی
ہمزہ بالف بدل شد زیراکہ ہر ہمزہ ساکنہ کے بعد ہمزہ متحرک واقع شود وفق حرکت
ما قبل خود بدل شود وجوبًا چون اٰمَنَ کہ دراصل اَءْمَنَ بود اُوْمِنُ کہ دراصل
اُءْمِنُ وَاِیْمَانًا کہ دراصل اِءْمَانًا بود اَوَامِرُ صیغہ جمع تفضیل دراصل اَءَامِرُ بود
دو ہمزہ متحرک بہم آمدند ہر دو مفتوح ثانی را بواو بدل کردند اَوَامِرُ شد زیراکہ ہر جائیکہ
دو ہمزہ متحرکہ واقع شود اگر یکے مکسور باشد ثانی یا شود وجوبًا چون جَاءٍ وَاَئِمَّةٌ
ورنہ واو چون اَوَادِمُ وَاُوَیْدِمٌ اُوَیْمِرٌ تصغیر اٰمَرُ ست وَاُمَیْرٰی تصغیر
اُمْرٰی است قاعدہ کہ ہر ہمزہ منفردہ مفتوحہ کہ بعد ضمہ واقع شود واو گردد
وبعد کسرہ یاء جوازًا چون جُوَنٌ وَمِیَرٌ کہ دراصل جُؤَنٌ وَمِئَرٌ بودہ است۔
قاعدہ ہر ہمزہ کہ منفردہ مفتوحہ باشد وما قبل او در واو مدہ زائدہ بود جائز است

کہ او را بواو بدل کنند دوا و را در واو ادغام کنند چون مَقْرُوَّةٌ کہ دراصل مَقْرُوْءَةٌ بودہ ہمزہ را بواو بدل کردہ در واو ادغام کردند مَقْرُوَّةٌ شد وہمچنین اگر ما قبل ہمزہ منفردہ یائے مدہ زائدہ ویائے تصغیر واقع شود جنس ما قبل گفتہ در آن ادغام یا بد جوازاً چون خَطِیَّةٌ واُفَیِّسٌ کہ دراصل خَطِیْئَةٌ وتُفَیْئِسٌ بودہ قاعدہ ہر ہمزہ متحرک بعد ساکن غیر مدہ ویائے تصغیر واقع شود بعد نقل حرکت او بما قبل انداختہ شود جوازاً چون یَسَلُ وقَدْ اَفْلَحَ وَیَرْمِیَ اَخَاہُ بودہ است وباقی قواعد اعلال وتخفیف از کتب مطولہ این فن باید خواند وصرف کبیر این باب بر قیاس نَصَرَ یَنْصُرُ باید فہمید

باب دوم از مہموز

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مہموز الفاء از باب ضَرَبَ

یَضْرِبُ چون اَلْاَزْرُ راشیدن اَزَرَ یَأْزِرُ اَزْرًا فَھُوَ اٰزِرٌ وَاُزِرَ یُؤْزَرُ اَزْرًا فَذَاکَ مَأْزُوْرٌ لَمْ یَأْزِرْ لَمْ یُؤْزَرْ لَا یَأْزِرُ لَا یُؤْزَرُ لَنْ یَأْزِرَ لَنْ یُؤْزَرَ الامر منہ اِیْزِرْ لِتُؤْزَرْ لِیَأْزِرْ لِیُؤْزَرْ والنھی عنہ لَا تَأْزِرْ لَا تُؤْزَرْ لَا یَأْزِرْ لَا یُؤْزَرْ الظرف منہ مَأْزِرٌ مَأْزِرَانِ مَاٰزِرُ ومُوَیْزِرٌ والاٰلۃ منہ مِئْزَرٌ مِئْزَرَانِ مَاٰزِرُ ومُوَیْزِرٌ مِئْزَرَةٌ مِئْزَرَتَانِ مَاٰزِرُ ومُوَیْزِرَةٌ مِئْزَارٌ مِئْزَارَانِ مَاٰزِیْرُ ومُوَیْزِیْرٌ افعل التفضیل منہ اٰزَرُ اٰزَرَانِ اٰزَرُوْنَ اَوَازِرُ واُوَیْزِرٌ والمؤنث منہ اُزْرٰی اُزْرَیَانِ اُزْرَیَاتٌ اُزَرٌ واُزَیْرٰی۔ اِیْزِرْ صیغہ واحد مذکر حاضر امر دراصل اِءْزِرْ بود دو ہمزہ بہم آمدند اول مکسور ثانی ساکن ثانی را بیا بدل کردند باقی تعلیلات صیغ بقیاس باب اَمَرَ یَأْمُرُ باید فہمید وصرف کبیر این باب بر قیاس ضَرَبَ یَضْرِبُ است۔

باب سوم مہموز الفاء

از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلْاَمْنُ بیخوف شدن صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مہموز الفاء از باب عَلِمَ یَعْلَمُ اَمِنَ یَأْمَنُ اَمْنًا فَھُوَ اٰمِنٌ وَاُمِنَ یُؤْمَنُ اَمْنًا فَذَاکَ مَأْمُوْنٌ لَمْ یَأْمَنْ لَمْ یُؤْمَنْ لَا یَأْمَنُ لَا یُؤْمَنُ لَنْ یَأْمَنَ لَنْ یُؤْمَنَ

الامر منه اِءْمَنْ لِتُؤْمَنْ لِيَامَنْ لِيُؤْمَنْ والنهى عنه لَاتَامَنْ لَاتُؤْمَنْ لَايَامَنْ لَايُؤْمَنْ الظرف منهما مَامَنٌ مَامَنَانِ مَامِنُ وَمُؤْمِنٌ والآلة منه مِئْمَنٌ مِئْمَنَانِ مَامِنُ وَمُؤَيْمِنٌ مِئْمَنَةٌ مِئْمَنَتَانِ مَامِنُ وَمُؤَيْمِنَةٌ مِئْمَانٌ مِئْمَانَانِ مَامِينُ وَمُؤَيْمِينٌ افعل التفضيل منه اَمَنُ اَمَنَانِ اَمَنُوْنَ اَوَامِنُ اُوَيْمِنٌ والمؤنث منه اُمْنٰى اُمْنَيَانِ اُمْنَيَاتٌ اُمَنٌ وَاُمَيْنٰى تعلیلات صیغ این باب بقیاس باب اَزَرَ يَازِرُ باید فہمید و صرف کبیر بر قیاس باب عَلِمَ يَعْلَمُ

باب چہارم مہموز الفاء

از باب مَنَعَ يَمْنَعُ اَرَخَ يَارَخُ اَرْخًا فهو آرِخٌ وَاُرِخَ يُؤْرَخُ اَرْخًا فذاك مَارُوْخٌ الخ صرف کبیر و صغیر این باب بر قیاس مَنَعَ يَمْنَعُ باید خواند۔

باب پنجم ثلاثی مجرد مہموز الفاء

از باب شَرُفَ يَشْرُفُ چون الادب آموختن اَدُبَ يَادُبُ اَدَبًا فهو اَدِيْبٌ وَاُدِبَ بِهٖ يُؤْدَبُ بِهٖ اَدَبًا فذاك مَادُوْبٌ بِهٖ لَمْ يَادُبْ لَمْ يُؤْدَبْ بِهٖ لَا يَادُبُ لَا يُؤْدَبُ بِهٖ لَنْ يَادُبَ لَنْ يُؤْدَبَ بِهٖ الامر منه اُؤْدُبْ لِتُؤْدَبْ بِكَ لِيَادُبْ لِيُؤْدَبْ بِهٖ والنهى عنه لَاتَادُبْ لَاتُؤْدَبْ بِكَ لَايَادُبْ لَايُؤْدَبْ بِهٖ الظرف منه مَادَبٌ مَادَبَانِ مَادِبُ وَمُؤَيْدِبٌ والآلة منه مِئْدَبٌ مِئْدَبَانِ مَادِبُ وَمُؤَيْدِبٌ مِئْدَبَةٌ مِئْدَبَتَانِ مَادِبُ وَمُؤَيْدِبَةٌ مِئْدَابٌ مِئْدَابَانِ مَادِيْبُ وَمُؤَيْدِيْبٌ وَمُؤَيْدِيْبَةٌ افعل التفضيل منه اَدَبُ اَدَبَانِ اَدَبُوْنَ اَوَادِبُ وَاُوَيْدِبٌ والمؤنث منه اُدْبٰى اُدْبَيَانِ اُدْبَيَاتٌ اُدَبٌ وَاُدَيْبٰى صرف کبیر این باب مانند شَرُفَ يَشْرُفُ وتعليلات مانند اَمَرَ يَامُرُ باید فہمید۔

باب افعال از مہموز الفاء

چون الایمان گرویدن وایمن گردانیدن اٰمَنَ يُؤْمِنُ اِيْمَانًا فهو مُؤْمِنٌ وَاُوْمِنَ يُؤْمَنُ اِيْمَانًا فذاك مُؤْمَنٌ لَمْ يُؤْمِنْ لَمْ يُؤْمَنْ لَا يُؤْمِنُ لَا يُؤْمَنُ

لَنْ تُؤْمِنَ لَنْ یُؤْمَنَ الامر منه اِمَنْ لِتُؤْمَنْ لِیُؤْمَنْ لِیُؤْمَنْ والنهی عنه لَا تُؤْمِنْ لَا تُؤْمَنْ لَا یُؤْمِنْ لَا یُؤْمَنْ الظرف منه مُؤْمَنٌ الخ اٰمَنْ در اصل اُءْمَنَ بود دو ہمزہ بہم آمدند اول مفتوح ثانی ساکن واجب شد قلب دوم بالف اٰمَنَ شد و در اِیْمَانًا ہمزہ ثانی بیا بدل شد زیرا کہ در یک جا دو ہمزہ جمع شدند اول مکسور ثانی ساکن پس لازم آمد ثانی را بیا بدل کردن ضابطہ اش سابقا گذشت و در یُؤْمِنُ و مُؤْمِنٌ قلب ہمزہ بواو جائز است نہ واجب اُوْمِنَ در اصل اُءْمِنَ بود دو ہمزہ جمع شدند اول مضموم ثانی ساکن ثانی را بواو بدل نمودند اُوْمِنَ شد۔

باب تفعیل از مهموز الفاء

اَلتَّادِیْبُ ادب آموختن و تعزیر کردن اَدَّبَ یُؤَدِّبُ تَادِیْبًا فَهُوَ مُؤَدِّبٌ وَ اُدِّبَ یُؤَدَّبُ تَادِیْبًا فَذَاکَ مُؤَدَّبٌ این باب در عدم اعلال مانند صحیح است۔

باب مفاعلة از مهموز الفاء

اَلْمُوَاخَذَةُ گرفتار شدن اٰخَذَ یُؤَاخِذُ مُؤَاخَذَةً فَهُوَ مُؤَاخِذٌ وَ اُوْخِذَ یُؤَاخَذُ مُؤَاخَذَةً فَذَاکَ مُؤَاخَذٌ الخ۔

باب تفعُّل از مهموز الفاء

اَلتَّاَدُّبُ با ادب شدن تَاَدَّبَ یَتَاَدَّبُ تَاَدُّبًا فَهُوَ مُتَاَدِّبٌ الخ۔

باب تفاعُل از مهموز الفاء

اَلتَّاَنُسُ انس گرفتن تَاَنَسَ یَتَاَنَسُ تَاَنُسًا فَهُوَ مُتَاَنِسٌ الخ۔

باب افتعال از مهموز الفاء

اَلْاِیْتِمَانُ امین شدن و امانت کسی گرفتن اِئْتَمَنَ یَاْتَمِنُ اِیْتِمَانًا فَهُوَ مُؤْتَمِنٌ وَ اُؤْتُمِنَ یُؤْتَمَنُ اِیْتِمَانًا فَذَاکَ مُؤْتَمَنٌ در ماضی و امر حاضر و مصدر این باب قاعدہ اِیْمَانٌ جاری شد یعنی اصل اِیْتَمَنَ اِئْتَمَنَ و اصل اِیْتَمِنْ اِئْتَمِنْ و اصل اِیْتِمَانًا اِئْتِمَانًا بود دو ہمزہ جمع شدند اول مکسور ثانی ساکن ثانی را بیا بدل کردند وجوبًا و در ماضی مجہول قاعدہ اُوْتُمِنَ یَاْتَمِنُ در اصل یَاْتَمِنُ بود ہمزہ منفردہ ساکنہ را بالف بدل کردند جوازًا و

ہمزہ مضارع مجہول واسم فاعل ومفعول وظرف بواو بدل شد چنانچہ قاعدۂ یُؤْمِنُ مذکور شد

باب استفعال از مہموز الفاء

اَلْاِسْتِیْمَانُ امام جستن اِسْتَامَنَ یَسْتَامِنُ اِسْتِیْمَا صیغ این باب بقیاس صیغ سابقہ باید خواند وبرآوردن تعلیلات آن بر مبتدی دشوار نیست وباب انفعال وافعلال ابواب رباعی از مہموز الفاء نیامدہ۔

مہموز العین

از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلسَّآمَۃُ ملال گرفتن سَئِمَ یَسْأَمُ سَآمَۃً فَهُوَ سَائِمٌ وَسُئِمَ یُسْأَمُ سَآمَۃً فَذَاکَ مَسْئُوْمٌ الخ این باب بروزن حَسِبَ یَحْسِبُ نیز آمدہ یَسِمُ یَسْئِمُ الخ بدانکہ مہموز العین ثانی مجرد از پنج باب می آید نَصَرَ وضَرَبَ وفَتَحَ وسَمِعَ وکَرُمَ چنانچہ تفصیلش ہمی آید قاعدہ ہر ہمزہ متحرک کہ بعد متحرک واقع شود در آن بَیْنَ بَیْنَ قریب یعنی خواندن ہمزہ میان مخرج خود ومخرج حرف علتی کہ مطابق حرکتش باشد وبَیْنَ بَیْنَ بعید یعنی خواندن ہمزہ میان مخرج او ومخرج حرف علت وفق حرکت ما قبل ہر دو جائز است پس در مہموز العین از ثانی مجرد بصیغ ماضی قاعدہ بین بین جاریست ودر مضارع وامر قاعدۂ یَسَلُ

مہموز العین

از باب مَنَعَ یَمْنَعُ بسیار آمدہ چون سَأَلَ یَسْأَلُ سُؤَالًا فَهُوَ سَائِلٌ وَسُئِلَ یُسْأَلُ سُؤَالًا فَذَاکَ مَسْئُوْلٌ واز باب نَصَرَ یَنْصُرُ نیز آمدہ چون اَللُّؤْمُ ناکس شدن لَؤُمَ یَلْؤُمُ لُؤْمًا فَهُوَ لَئِیْمٌ وَلُئِمَ یُلَامُ لُؤْمًا فَذَاکَ مَلْئُوْمٌ الخ واز باب ضَرَبَ یَضْرِبُ اندک آمدہ چون اَلزَّئِیْرُ بانگ کردن شیر زَأَرَ یَزْئِرُ زَئِیْرًا فَهُوَ زَائِرٌ وَزُئِرَ یُزْأَرُ زَئِیْرًا فَذَاکَ مَزْئُوْرٌ الخ در امر این ابواب بوقت اجرای قاعدہ یَسَالُ ہمزہ وصل را ساقط کردن جائز است پس در اِزْئِرْ زِرْ ودر اِسْأَلْ سَلْ ودر اِسْأَمْ سَمْ ودر اُلْؤُمْ لُمْ گفتہ شود گردانہائے این صیغ باین وضع ضبط باید کرد زِرْ زِرَا زِرُوْا زِرِیْ زِرَا زِرْنَ وَسَلْ سَلَا سَلُوْا سَلِیْ سَلَا سَلْنَ وَلُمْ لُمَا لُمُوْا لُمِیْ لُمَا لُمْنَ در مہموز العین از ابواب ثلاثی مزید ہمبرین قیاس قواعد جاری باید کرد۔

و مهموز العین

از باب نَصَرَ یَنصُرُ نیز اندک می آید چون رَءَفَ یَرْءُفُ رَافَةً فَهُوَ رَءُوْفٌ الخ الرَّأفَةُ رحمت کردن و در رافت سه لغت دیگر آمده رَأَفَ یَرْءَفُ چون ضَرَبَ یَضْرِبُ وَ رَأَفَ یَرْأَفُ چون مَنَعَ یَمْنَعُ وَرَءُفَ یَرْءُفُ چون شَرُفَ یَشْرُفُ۔

مهموز العین

از باب اِفْعَالٌ چون الْاِشْاَمُ بشام رفتن اَشْاَمَ یُشْئِمُ اِشْاَمًا الخ۔

باب تفعیل از مهموز العین

چون التَّسْئِیْلُ سَاَلَ یُسَاِّلُ تَسْئِیْلًا الخ وَالتَّسْئِیْلُ سوال کنانیدن

باب مفاعلۃ از مهموز العین

چون الْمُسَائَلَةُ یکدیگر را سوال کردن سَاءَلَ یُسَاءِلُ مُسَاءَلَةً الخ۔

باب تفاعل از مهموز العین

چون التَّسَاؤُلُ یکدیگر را سوال کردن تَسَاءَلَ یَتَسَاءَلُ تَسَاؤُلًا فَهُوَ مُتَسَائِلٌ الخ

باب افتعال از مهموز العین

چون الْاِیْتِزَارُ ازار پوشیدن اِیْتَزَرَ یَاتَزِرُ اِیْتِزَارًا فَهُوَ مُؤتَزِرٌ الخ۔

باب استفعال از مهموز العین

چون الْاِسْتِرْءَافُ طلب رحمت کردن اِسْتَرْءَفَ یَسْتَرْءِفُ اِسْتِرْءَافًا الخ

باب فَعْلَلَةٌ رباعی مجرد از مهموز العین

چون الطَّاْمَنَةُ سرنگون کردن و آرامیدن طَاْمَنَ یُطَاْمِنُ طَاْمَنَةً الخ۔

باب اِفْعِلَّال رباعی مزید فیہ از مهموز العین

اَلْاِطْمِیْنَانُ آرام کردن اِطْمَاَنَّ یَطْمَئِنُّ اِطْمِیْنَانًا فَهُوَ مُطْمَئِنٌّ مانند اِقْشَعَرَّ الخ علاوہ ازین دیگر از مهموز العین نیامدہ اما مهموز اللام ثلاثی مجرد از پنج باب آمدہ از ضَرَبَ وَسَمِعَ وَفَتَحَ وَکَرُمَ وَ نَصَرَ لیکن از ضرب و نصر کم مے آید۔

مهموز اللام

از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلْهَنَأُ گوارا و ہضم شدن هَنَأَ یَهْنِئُ فَهُوَ هَانِئٌ وَهُنِئَ یُهْنَأُ هَنْأً فَذَاكَ مَهْنُوْءٌ الخ۔ درین باب چهار لغت آمده دیگر آمده یکے نَصَرَ یَنْصُرُ دوم مَنَعَ یَمْنَعُ سوم عَلِمَ یَعْلَمُ چهارم شَرُفَ یَشْرُفُ بدانکه در مهموز اللام در اکثر صیغ قاعده بین بین جارلیست دود واحد ماضی مجهول چون قُرِئَ قاعده میز و در امر و سایر صیغ مضارع مجزوم قاعده ہمزه منفرده ساکنه و استخراج تعلیلات بر ذمه مبتدی است۔

مهموز اللام

از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلصَّدْءُ زنگ کردن صَدِئَ یَصْدَأُ صَدْءً فَهُوَ صَادِئٌ وَصُدِئَ یُصْدَأُ صَدْءً فَذَاكَ مَصْدُوْءٌ الخ۔

مهموز اللام

از باب مَنَعَ یَمْنَعُ چون اَلْقِرَأَةُ وَالْقِرَاءَةُ خواندن قَرَأَ یَقْرَأُ قِرَاءَةً وَقِرَاءَةً فَهُوَ قَارِئٌ وَقُرِئَ یُقْرَأُ قِرَاءَةً وَقِرَاءَةً فَذَاكَ مَقْرُوْءٌ الخ۔

مهموز اللام

از باب شَرُفَ یَشْرُفُ چون اَلْجُرْأَةُ دلیر شدن جَرُؤَ یَجْرُؤُ جُرْأَةً فَهُوَ جَرِیْءٌ وَجَرِیٌّ الخ

مهموز اللام

از باب نَصَرَ یَنْصُرُ چون عَبَأَ یَعْبَأُ لیکن مهموز اللام از باب حَسِبَ یَحْسِبُ یافته نشده باب فعال از باب مهموز اللام چون اَلْاِبْرَاءُ بری ساختن اَبْرَأَ یُبْرِئُ اِبْرَاءً فَهُوَ مُبْرِئٌ باب مفاعلة از مهموز اللام چون اَلْمُبَارَأَةُ بایکدیگرے شدن بَارَأَ یُبَارِئُ مُبَارَأَةً فَهُوَ مُبَارِئٌ باب تفعیل از مهموز اللام چون اَلتَّبْرِئَةُ بری کردن بَرَّأَ یُبَرِّئُ تَبْرِئَةً فَهُوَ مُبَرِّئٌ باب تَفَعُّلٌ از مهموز اللام چون اَلتَّبَرُّءُ بری شدن تَبَرَّأَ یَتَبَرَّأُ تَبَرُّءً فَهُوَ مُتَبَرِّئٌ الخ باب تفاعُلٌ از مهموز اللام چون اَلتَّبَارُأُ جدا گردیدن اَلتَّبَارَأَ یَتَبَارَأُ تَبَارُؤًا الخ باب افتعال از مهموز اللام چون اَلْاِجْتِرَاءُ دلیری کردن اِجْتَرَأَ یَجْتَرِئُ اِجْتِرَاءً الخ۔

باب اِسْتِفْعَال از مهموز اللام چون اَلْاِسْتِبْرَاءُ برائت خواستن اِسْتَبْرَأَ يَسْتَبْرِئُ اِسْتِبْرَاءً و مانند این دیگر باب از مهموز اللام یافته نشده وَاللّٰهُ اَعْلَمُ۔

اَبْوَابُ الْمُعْتَلِّ

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مثال واوی از باب فَعَلَ يَفْعِلُ چون اَلْوَعْدُ وَالْعِدَةُ وعده کردن وَعَدَ يَعِدُ وَعْدًا وَعِدَةً فَهُوَ وَاعِدٌ وَوُعِدَ يُوْعَدُ وَعْدًا وَعِدَةً فَذَاكَ مَوْعُوْدٌ لَمْ يَعِدْ لَمْ يُوْعَدْ لَا يَعِدُ لَا يُوْعَدُ لَنْ يَعِدَ لَنْ يُوْعَدَ الامر منه عِدْ لِتُوْعَدْ لِيَعِدْ لِيُوْعَدْ والنهی عنه لَا تَعِدْ لَا تُوْعَدْ لَا يَعِدْ لَا يُوْعَدْ الظرف منه مَوْعِدٌ مَوْعِدَانِ مَوَاعِدُ وَمُوَيْعِدٌ والآلة منه مِيْعَدٌ وَمِيْعَدَانِ مَوَاعِدُ وَمُوَيْعِدٌ مِيْعَدَةٌ مِيْعَدَتَانِ مَوَاعِدُ وَمُوَيْعِدَةٌ مِيْعَادٌ مِيْعَادَانِ مَوَاعِيْدُ وَمُوَيْعِيْدٌ وَمُوَيْعِيْدَةٌ افعل التفضیل منه اَوْعَدُ اَوْعَدَانِ اَوْعَدُوْنَ اَوَاعِدُ اُوَيْعِدٌ والمؤنث منه وُعْدٰى وُعْدَيَانِ وُعْدَيَاتٌ وُعَدٌ وَوُعَيْدٰى بدانکہ معتل الفاء از باب نَصَرَ يَنْصُرُ نیامده است۔

صرف کبیر ماضی معلوم از مثال واوی وَعَدَ وَعَدَا وَعَدُوْا تا آخر چنانکہ در صحیح دانستہ شد ازین جہت او را مثال گویند یعنی مانند صحیح است در حق احتمال حرکات و سکنات و صرف **ماضی مجهول** وُعِدَ وُعِدَا وُعِدُوْا الخ۔

صرف کبیر مستقبل معلوم يَعِدُ يَعِدَانِ يَعِدُوْنَ تَعِدُ تَعِدَانِ يَعِدْنَ تَعِدُ تَعِدَانِ تَعِدُوْنَ تَعِدِيْنَ تَعِدَانِ تَعِدْنَ اَعِدُ نَعِدُ اصل يَعِدُ يَوْعِدُ بود واو واقع شد میان یائے مفتوح و کسرۂ لازم واو را برائے ثقالت حذف نمودند يَعِدُ شد زیرا کہ ہر واوے کہ در فعل مستقبل میان یائے مفتوح و کسرۂ لازم باشد واجب است کہ آن واو را حذف کنند اگرچہ کوفیہ و بصریہ را در ضابطۂ مذکورہ اختلاف است و تفصیلش در کتب مطولہ این فن است پس در يَعِدُ و يَجِبُ کہ در اصل يَوْعِدُ و يَوْجِبُ بوده است ہمین قاعده را استعمال کردند لیکن در تَعِدُ

وَاَعِدُ وَنَعِدُ کہ دراصل تَوْعِدُ وَاَوْعِدُ وَنَوْعِدُ بود واو را حذف کردند برائے
موافقت باب اگرچہ واو میان یا و کسرہ نیست۔

مستقبل مجہول یُوْعَدُ یُوْعَدَانِ یُوْعَدُوْنَ تُوْعَدُ تُوْعَدَانِ
یُوْعَدْنَ الخ در یُوْعَدُ مجہول واو را حذف نکردند زیرا کہ کسرہ بیفتاد و در مٰلِكِ
یَوْمِ الدِّیْنِ نیز واو بیفتاد زیرا کہ یَوْمِ الدِّیْنِ فعل نیست یا آنکہ این کسرہ
عارضی است و در حذف کسرہ اصلی شرط است۔

اِسم فاعل وَاعِدٌ وَاعِدَانِ وَاعِدُوْنَ وَاعِدَةٌ وَاعِدَتَانِ وَاعِدَاتٌ مانند صحیح است
اسم مفعول مَوْعُوْدٌ مَوْعُوْدَانِ مَوْعُوْدُوْنَ مَوْعُوْدَةٌ مَوْعُوْدَتَانِ مَوْعُوْدَاتٌ

نفی جحد معلوم لَمْ یَعِدْ لَمْ یَعِدَا لَمْ یَعِدُوْا لَمْ تَعِدْ لَمْ تَعِدَا لَمْ یَعِدْنَ لَمْ تَعِدْ
لَمْ تَعِدَا لَمْ تَعِدُوْا لَمْ تَعِدِیْ لَمْ تَعِدَا لَمْ تَعِدْنَ لَمْ اَعِدْ لَمْ نَعِدْ لَمْ یَعِدْ
دراصل لَمْ یَوْعِدْ بود واو واقع شد درمیان یائے مفتوحہ و کسرۂ لازم واو را حذف
کردند و حال لَمْ و اِنْ شرطیہ چنان است کہ در صحیح دانستہ شد۔

نفی جحد مجہول لَمْ یُوْعَدْ لَمْ یُوْعَدَا لَمْ یُوْعَدُوْا الخ بر اصل خود است
نفی معلوم لَا یَعِدُ لَا یَعِدَانِ لَا یَعِدُوْنَ لَا تَعِدُ لَا تَعِدَانِ لَا یَعِدْنَ
الخ اعلال این صیغ را بر مثبت مضارع معروف قیاس باید کرد۔

فعل نفی مجہول لَا یُوْعَدُ لَا یُوْعَدَانِ لَا یُوْعَدُوْنَ الخ۔
فعل نفی مؤکد معلوم لَنْ یَّعِدَ لَنْ یَّعِدَا لَنْ یَّعِدُوْا الخ۔
فعل نفی مؤکد مجہول لَنْ یُّوْعَدَ لَنْ یُّوْعَدَا لَنْ یُّوْعَدُوْا الخ۔

فعل امر حاضر معلوم عِدْ عِدَا عِدُوْا عِدِیْ عِدَا عِدْنَ عِدْ
دراصل اِوْعِدْ بود واو را از جہت موافقت مضارع کردند بعد از آن ہمزہ را کہ
برائے تعذر ابتدا بسکون آوردہ بودند چون ابتدا بسکون نماند ہمزہ را نیز حذف
نمودند عِدْ شد بدانکہ در اِوْعِدْ قیاس از روئے نظر بسوی لفظ مقتضی آن
[است] کہ واو واقع بعد کسرہ یا شود چون اِیْجَلْ اما چون امر فرع فعل مضارع است لہذا

تعلیل مضارع باو دادند و تعلیل کرد نفس او میرسد گذاشتند لِحُصُولِ الْمُوَافَقَةِ۔
با نون تاکید ثقیلہ عِدَنَّ عِدَانِّ عِدُنَّ عِدِنَّ عِدْنَانِّ
با نون تاکید خفیفہ عِدَنْ عِدُنْ عِدِنْ۔
امر حاضر مجہول لِتُوْعَدْ لِتُوْعَدَا لِتُوْعَدُوْا الخ برا صل خود است۔
امر غائب معلوم لِيَعِدْ لِيَعِدَا لِيَعِدُوْا الخ۔
با نون تاکید ثقیلہ لِيَعِدَنَّ لِيَعِدَانِّ لِيَعِدُنَّ لِتَعِدَنَّ لِتَعِدَانِّ لِاَعِدَنَّ لِنَعِدَنَّ با نون تاکید خفیفہ لِيَعِدَنْ لِيَعِدُنْ لِتَعِدَنْ لِاَعِدَنْ لِنَعِدَنْ امر غائب مجہول لِيُوْعَدْ لِيُوْعَدَا الخ برا صل خود است۔
نہی حاضر معلوم لَا تَعِدْ لَا تَعِدَا لَا تَعِدُوْا لَا تَعِدِيْ لَا تَعِدَا لَا تَعِدْنَ لَا اَعِدْ در اصل لَا تَوْعِدْ بود واو برائے موافقت باب بیفتاد۔
با نون تاکید ثقیلہ لَا تَعِدَنَّ لَا تَعِدَانِّ الخ۔
نہی حاضر مجہول لَا تُوْعَدْ واو باز پس آمد زیرا کہ کسرہ نماند۔
نہی غائب معلوم لَا يَعِدْ لَا يَعِدَا لَا يَعِدُوْا لَا تَعِدْ لَا تَعِدَا لَا يَعِدْنَ لَا اَعِدْ لَا نَعِدْ۔ با نون تاکید ثقیلہ لَا يَعِدَنَّ لَا يَعِدَانِّ الخ۔
نہی غائب مجہول لَا يُوْعَدْ لَا يُوْعَدَا الخ۔
مثال واوی از باب عَلِمَ يَعْلَمُ اَلْوَجَلُ ترسیدن وَجِلَ يَوْجَلُ وَجَلًا فَهُوَ وَاجِلٌ وَوُجِلَ يُوْجَلُ وَجَلًا فَذَاكَ مَوْجُوْلٌ لَمْ يَوْجَلْ لَمْ يُوْجَلْ لَا يَوْجَلُ لَا يُوْجَلُ لَنْ يَوْجَلَ لَنْ يُوْجَلَ الامر منه اِيْجَلْ لِتُوْجَلْ لِيَوْجَلْ لِيُوْجَلْ والنهى عنه لَا تَوْجَلْ لَا تُوْجَلْ لَا يَوْجَلْ لَا يُوْجَلْ الظرف منه مَوْجَلٌ مَوْجَلَانِ مَوَاجِلُ وَمُوَيْجِلٌ والآلة منه مِيْجَلٌ مِيْجَلَانِ مَوَاجِلُ وَمُوَيْجِلٌ وَمُوَيْجِلَةٌ مِيْجَلَتَانِ مَوَاجِلُ وَمُوَيْجِلَةٌ مِيْجَالٌ مِيْجَالَانِ مَوَاجِيْلُ وَمُوَيْجِيْلٌ وَمُوَيْجِيْلَةٌ افعل التفضيل منه اَوْجَلُ اَوْجَلَانِ اَوْجَلُوْنَ اَوَاجِلُ وَاُوَيْجِلُ والمؤنث منه وَجْلٰى وَجْلَيَانِ وَجْلَيَاتٌ وَجَلٌ وَوُجَيْلٰى

پس نکہ ایجَلْ در اصل اِوْجَلْ بود واو ساکن ماقبل آن مکسور واو را یا گردانیدند وہمچنین در مِیْجَلٌ واو باشد زیراکہ واو ساکن غیر مدغم بعد کسرہ یا شود ویائے ساکن غیر مدغم بعد ضمہ واو شود وَاَوَجِلُ صیغہ جمع مذکر اسم تفضیل در اصل وَوَاجِلُ بود دو واو متحرک در اول کلمہ ہم آمدند واو اول ہمزہ شد زیراکہ ہر جاکہ دو واو متحرک در اول کلمہ جمع آیند اول وجوبا ہمزہ گردد چون اَوَاصِلُ وَاُوَیْصِلُ کہ در وَوَاصِلُ جمع وَاصِلَۃٌ وَ وُوَیْصِلُ تصغیر وَاصِلٌ بود و در وُجِلَ وَوَجَلَ بقاعدہ وُجُوْہٌ ہمزہ شدن جائز است و درین باب ہیچ تعلیل دیگر نشدہ و صرف کبیر این باب را بقیاس باب عَلِمَ یَعْلَمُ باید فہمید

مثال واوی از باب مَنَعَ یَمْنَعُ چون اَلْوَضْعُ نہادن وَضَعَ یَضَعُ وَضْعًا فَهُوَ وَاضِعٌ وَوُضِعَ یُوْضَعُ وَضْعًا فَذَاكَ مَوْضُوْعٌ لَمْ یَضَعْ لَمْ یُوْضَعْ لَا یَضَعُ لَا یُوْضَعُ لَنْ یَضَعَ لَنْ یُوْضَعَ الامر منہ ضَعْ لِتُوْضَعْ لِیَضَعْ لِیُوْضَعْ والنہی عنہ لَا تَضَعْ لَا تُوْضَعْ لَا یَضَعْ لَا یُوْضَعْ الظرف منہ مَوْضَعٌ مَوْضَعَانِ مَوَاضِعُ وَمُوَیْضِعٌ والآلۃ منہ مِیْضَعٌ مِیْضَعَانِ مَوَاضِعُ وَمُوَیْضِعٌ مِیْضَعَۃٌ مِیْضَعَتَانِ مَوَاضِعُ وَمُوَیْضِعَۃٌ مِیْضَاعٌ مِیْضَاعَانِ مَوَاضِیْعُ وَمُوَیْضِیْعٌ وَمُوَیْضِیْعَۃٌ افعل التفضیل منہ اَوْضَعُ اَوْضَعَانِ اَوْضَعُوْنَ اَوَاضِعُ وَاُوَیْضِعٌ والمؤنث منہ وُضْعٰی وُضْعَیَانِ وُضْعَیَاتٌ وُضَعٌ وَوُضَیْعٰی۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم مثال واوی از باب مَنَعَ یَمْنَعُ وَضَعَ وَضَعَا وَضَعُوْا وَضَعَتْ الخ ماضی مجہول وُضِعَ وُضِعَا وُضِعُوْا الخ فعل ماضی معلوم ومجہول بر اصل خود است چنانکہ مَنَعَ یَمْنَعُ صرف کبیر فعل مضارع معلوم یَضَعُ یَضَعَانِ یَضَعُوْنَ تَضَعُ تَضَعَانِ یَضَعْنَ تَضَعُ تَضَعَانِ تَضَعُوْنَ تَضَعِیْنَ تَضَعَانِ تَضَعْنَ اَضَعُ نَضَعُ یَضَعُ در اصل یُوْضَعُ بود واو واقع شد درمیان یائے مفتوح وکسرہ تقدیری او را انداختند زیراکہ ہر واوے کہ درمیان یائے مفتوح وکسرہ تقدیری واقع بود اہل صرف آنرا ثقیل میدانند بعدہ کسرہ ضاد را بفتحہ بدل کردند بجہت رعایت حرف حلق یَضَعُ شد ودر بعد و اخوات او

رعایت حرف حلق نکردند زیراکہ فتحہ برائے حرف حلق قیاسی نیست بلکہ سماعی است
واعلامات دیگر صیغ بقیاس صیغ وَعَدَ یَعِدُ بودہ است امر حاضر معلوم
ضَعْ ضَعَا ضَعُوْا ضَعِیْ ضَعَا ضَعْنَ ضَعْ دراصل اِوْضَعْ بود واو را برائے
موافقت باب حذف کردند وہمزہ کہ بجہت تعذر ابتدا بسکون آوردہ بودند چون ابتدا
بسکون نماند اورا نیز حذف ساختند ضَعْ شد۔

بانون تاکید ثقیلہ ضَعَنَّ ضَعَانِّ ضَعُنَّ ضَعِنَّ ضَعَانِّ ضَعْنَانِّ
بانون تاکید خفیفہ ضَعَنْ ضَعُنْ ضَعِنْ۔
امر حاضر مجہول لِتُوْضَعْ لِتُوْضَعَا بر اصل خود است۔

مثال واوی از باب حَسِبَ یَحْسِبُ چون اَلْوَرَمُ آماسیدن وَرِمَ یَرِمُ وَرَمًا
فَهُوَ وَارِمٌ وَوُرِمَ یُوْرَمُ وَرَمًا فَذَاكَ مَوْرُوْمٌ لَمْ یَرِمْ لَمْ یُوْرَمْ لَا یَرِمُ لَا یُوْرَمُ لَنْ یَرِمَ
لَنْ یُوْرَمَ الامر منہ رِمْ لِتُوْرَمْ لِیَرِمْ لِیُوْرَمْ والنہی عنہ لَا تَرِمْ لَا تُوْرَمْ لَا یَرِمْ
لَا یُوْرَمْ الظرف منہ مَوْرِمٌ مَوْرِمَانِ مَوَارِمُ وَمُوَیْرِمٌ والالة منہ مِیْرَمٌ
مِیْرَمَانِ مَوَارِمُ وَمُوَیْرِمٌ مُوَیْرِیْمٌ مِیْرَمَةٌ مِیْرَمَتَانِ مَوَارِمُ وَمُوَیْرِمَةٌ مِیْرَامٌ
مِیْرَامَانِ مَوَارِیْمُ وَمُوَیْرِیْمٌ وَمُوَیْرِیْمَةٌ افعل التفضیل منہ اَوْرَمُ
اَوْرَمَانِ اَوْرَمُوْنَ اَوَارِمُ وَاُوَیْرِمُ والمؤنث منہ وُرْمٰی وُرْمَیَانِ وُرْمَیَاتٌ
وُرَمٌ وَوُرَیْمٰی اصل صیغ این باب بعینہ مثل صیغ باب وَعَدَ یَعِدُ است مِیْرَمٌ صیغہ
واحد آلہ دراصل مِوْرَمٌ بود واو بقاعدہ اِیْجَلْ یاشد ہمین قیاس کن مِیْرَمَانِ مِیْرَمَةٌ
مِیْرَمَتَانِ وغیرہا مثال واوی از باب شَرُفَ یَشْرُفُ چون اَلْوَسْمُ
وَالْوَسَامَةُ حسن دار شدن وَسُمَ یَوْسُمُ وَسْمًا وَوَسَامَةً فَهُوَ وَسِیْمٌ وَوُسِمَ بِهٖ
یُوْسَمُ بِهٖ وَسْمًا وَوَسَامَةً فَذَاكَ مَوْسُوْمٌ بِهٖ لَمْ یَوْسُمْ لَمْ یُوْسَمْ بِهٖ لَا یَوْسُمُ
لَا یُوْسَمُ بِهٖ لَنْ یَوْسُمَ لَنْ یُوْسَمَ بِهٖ الامر منہ اُوْسُمْ لِتُوْسَمْ بِكَ لِیَوْسُمْ بِهٖ
والنہی عنہ لَا تَوْسُمْ لَا تُوْسَمْ بِكَ لَا یَوْسُمْ لَا یُوْسَمْ بِهٖ الظرف منہ مَوْسَمٌ
مَوْسِمَانِ مَوَاسِمُ وَمُوَیْسِمٌ والالة منہ مِیْسَمٌ مِیْسَمَانِ مَوَاسِمُ مُوَیْسِمٌ مِیْسَمَةٌ

ومبسمتانِ مواسمُ وموسمةٌ میسامٌ میساطانِ مواسیمُ ومُوَیسِیمٌ وموَیسمةٌ
افعل التفضیل منه اَوسَمُ اَوسَمانِ اَوسَمونَ اَواسِمُ وَاُوَیسِمٌ والمؤنث منه
وُسمیٰ وُسمَیانِ وُسمَیاتٌ وُسَمٌ وَسُیَمیٰ مثل صحیح است۔ بدانکه در صرف کبیر ان ابواب
جز تغیراتی که بیان کردیم دیگر هیچ تغیر واقع نشود همه ابواب بر صرف کبیر ابواب پیشین سے
باید گردانید مثال واوی از باب افعال چون الایعاد ترسانیدن
اَوعَدَ یُوعِدُ اِیعادًا فهو مُوعِدٌ وَاُوعِدَ یُوعَدُ اِیعادًا فذاک مُوعَدٌ لم
یُوعِدْ لم یُوعَدْ لا یُوعِدُ لا یُوعَدُ لن یُوعِدَ لن یُوعَدَ الامر منه اَوعِدْ
لِتُوعَدْ لِیُوعِدْ لِیُوعَدْ والنهی عنه لا تُوعِدْ لا تُوعَدْ لا یُوعِدْ لا یُوعَدْ
الظرف منه مُوعَدٌ الخ اِیعادٌ مصدر در اصل اِوعادٌ بود واو ساکن را بجهت
کسرهٔ ماقبل بیا کردند ایعاد گشت و باقی صیغ را بر باب صحیح قیاس باید کرد۔
مثال واوی از باب تفعیل چون التوکیل وکیل ساختن وَکَّلَ یُوَکِّلُ
توکیلاً فهو مُوَکِّلٌ الخ مانند صحیح بر اصل خود است مثال واوی از باب مفاعلة
المواظبة همیشگی کردن واظَبَ یُواظِبُ مواظبةً فهو مُواظِبٌ وَوُوظِبَ الخ
مانند صحیح بر اصل خود است مثال واوی از باب تفعّل چون التوکّل تکیه و اعتماد
کردن تَوَکَّلَ یَتَوَکَّلُ تَوَکُّلاً الخ مثال واوی۔ از باب تفاعل چون التوافق
بیکدیگر موافق شدن تَوافَقَ یَتَوافَقُ تَوافُقًا فهو مُتَوافِقٌ الخ مثال واوی از
باب افتعال چون الاتقاد افروخته شدن آتش اِتَّقَدَ یَتَّقِدُ اِتِّقادًا فهو مُتَّقِدٌ
وَاُتُّقِدَ یُتَّقَدُ اِتِّقادًا فذاک مُتَّقَدٌ لم یَتَّقِدْ لم یُتَّقَدْ لا یَتَّقِدُ لا یُتَّقَدُ لن یَتَّقِدَ
لن یُتَّقَدَ الامر منه اِتَّقِدْ لِتُتَّقَدْ لِیَتَّقِدْ لِیُتَّقَدْ والنهی عنه لا تَتَّقِدْ لا تُتَّقَدْ لا
یَتَّقِدْ لا یُتَّقَدْ الظرف منه مُتَّقَدٌ الخ اِتِّقادٌ مصدر در اصل اِوتِقادٌ بود واو
موضع فاء افتعال واقع شد واو را تا کرده در تا ادغام نمودند زیرا که واو و یاء اصلی که
فاء افتعال باشد تا شده در تا ادغام یابد۔
ماضی معلوم اِتَّقَدَ اِتَّقَدا اِتَّقَدُوا اِتَّقَدَتْ اِتَّقَدَتا اِتَّقَدْنَ اِتَّقَدْتَ

اِتَّقَدْ تُمَا اِتَّقَدْ تُمْ اِتَّقَدْتِ اِتَّقَدْ تُمَا اِتَّقَدْ تُنَّ اِتَّقَدْتُ اِتَّقَدْنَا اِتَّقَدَ درا صل اِوْتَقَدَ بود واؤ را تا کردہ در تا ادغام نمودند اِتَّقَدَ شد در اِتَّقَدَ بقواعد سابقہ عمل نمودہ واؤ را بیا بدل نکردند زیرا کہ اگر در اِتَّقَدَ معروف و اُتُّقِدَ مجہول بقواعد سابقہ عمل کردہ واؤ را بیا بدل میکردند در معروف اِیْتَقَدَ و در مجہول اُوْتُقِدَ نگشت و این موجب اختلاف تصریفات میباشد لہذا اختلاف باب را مکروہ داشتہ ادغام متعین گردانیدند در ہمہ صیغ باب ہمچنین تعلیل نمودہ۔ ماضی مجہول اُتُّقِدَ اُتُّقِدَا اُتُّقِدُوْا الخ اُتُّقِدَ در اصل اُوْتُقِدَ بروزن اُجْتُنِبَ بود واؤ را بتا بدل کردہ در تا ادغام نمودند اُتُّقِدَ شد مضارع معلوم یَتَّقِدُ یَتَّقِدَانِ یَتَّقِدُوْنَ تَتَّقِدُ تَتَّقِدَانِ الخ یَتَّقِدُ در اصل یَوْتَقِدُ بود واؤ را بقاعدہ سابقہ بتا بدل کردہ در تا ادغام نمودند یَتَّقِدُ شد۔

مضارع مجہول یُتَّقَدُ یُتَّقَدَانِ یُتَّقَدُوْنَ الخ۔

اسم فاعل مُتَّقِدٌ مُتَّقِدَانِ مُتَّقِدُوْنَ مُتَّقِدَۃٌ مُتَّقِدَتَانِ مُتَّقِدَاتٌ

امر حاضر معلوم اِتَّقِدْ اِتَّقِدَا اِتَّقِدُوْا اِتَّقِدِیْ اِتَّقِدَا اِتَّقِدْنَ

امر حاضر مجہول لِتُتَّقَدْ لِتُتَّقَدَا لِتُتَّقَدُوْا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَتَّقِدْ لَا تَتَّقِدَا لَا تَتَّقِدُوْا الخ۔

مثال واوی از باب استفعال چون الاستیجاب سزاوار شدن اِسْتَوْجَبَ یَسْتَوْجِبُ اِسْتِیْجَابًا فَھُوَ مُسْتَوْجِبٌ وَ اُسْتُوْجِبَ یُسْتَوْجَبُ اِسْتِیْجَابًا فَذَاكَ مُسْتَوْجَبٌ لَمْ یَسْتَوْجِبْ لَمْ یُسْتَوْجَبْ لَا یَسْتَوْجِبُ لَا یُسْتَوْجَبُ لَنْ یَسْتَوْجِبَ لَنْ یُسْتَوْجَبَ الامر منہ اِسْتَوْجِبْ لِتُسْتَوْجَبْ لِیَسْتَوْجِبْ لِیُسْتَوْجَبْ وَ النہی عنہ لَا تَسْتَوْجِبْ لَا تُسْتَوْجَبْ لَا یَسْتَوْجِبْ لَا یُسْتَوْجَبْ الظرف منہ مُسْتَوْجَبٌ الخ اِسْتِیْجَابًا مصدر در اصل اِسْتِوْجَابًا بود واؤ ساکن ما قبلش مکسور آن واؤ را بیا بدل کردند اِسْتِیْجَابًا شد صرف کبیر این باب را بر ابواب سابقہ قیاس باید کرد و صیغہائے این باب بر اصل خود اند۔

مثال یائی از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلْمَیْسِرُ قمار باختن یَسَرَ یَیْسِرُ مَیْسِرًا فَهُوَ یَاسِرٌ وَیُسِرَ یُوْسَرُ مَیْسِرًا فَذَاکَ مَیْسُوْرٌ لَمْ یَیْسِرْ لَمْ یُوْسَرْ لَا یَیْسِرُ لَا یُوْسَرُ لَنْ یَیْسِرَ لَنْ یُوْسَرَ الامر منه اِیْسِرْ لِتُوْسَرْ لِیَیْسِرْ لِیُوْسَرْ والنهی عنه لَا تَیْسِرْ لَا تُوْسَرْ لَا یَیْسِرْ لَا یُوْسَرْ الظرف منه مَیْسِرٌ مَیْسِرَانِ مَیَاسِرُ وَ مُیَیْسِرٌ والآلة منه مِیْسَرٌ مِیْسَرَانِ مَیَاسِرُ وَمُیَیْسِرٌ مِیْسَرَةٌ مِیْسَرَتَانِ مَیَاسِرُ وَ مُیَیْسِرَةٌ مِیْسَارٌ مِیْسَارَانِ مَیَاسِیْرُ وَ مُیَیْسِیْرٌ۔۔۔ وَ مُیَیْسِیْرَةٌ افعل التفضیل منه اَیْسَرُ اَیْسَرَانِ اَیْسَرُوْنَ اَیَاسِرُ وَ اُیَیْسِرٌ وَالمؤنث منه یُسْرٰی یُسْرَیَانِ یُسْرَیَاتٌ یُسَرٌ وَیُسَیْرٰی صرف کبیر مانند صحیح است مگر در مضارع مجہول کہ یُوْسَرُ یُوْسَرَانِ یُوْسَرُوْنَ الخ ست یُوْسَرُ در اصل یُیْسَرُ بود یا ساکن ما قبلش مضموم آن یا را واو شد زیرا کہ ہر یا ساکن غیر مدغم کہ بعد ضمہ واقع شود واو گردد و این قاعدہ در اجوف ہم مے آید چنانکہ در فُعْلٰی چون عین کلمہ یا شود واو گردد چون طُوْبٰی وَکُوْسٰی کہ در اصل طُیْبٰی وَ کُیْسٰی بود بخلاف آن فُعْلٰی کہ صفت باشد یای او را مبدل نشود البتہ ضمہ ما قبل یا را بکسرہ بدل کنند تا یا سلامت بماند چون مِشْیَةٌ حِیْکٰی وَقِسْمَةٌ ضِیْزٰی کہ در اصل حُیْکٰی وَضُیْزٰی بود و ہمچنین در اَن فُعْلٌ کہ جمع اَفْعَلُ است یائی او را سلامت و اسعد و ضمہ ما قبل را بکسرہ بدل کنند تا یا بسلامت ماند چون بِیْضٌ وَعِیْنٌ جمع اَبْیَضُ وَ اَعْیَنُ کہ در اصل بُیْضٌ وَعُیْنٌ بود۔

مثال یائی از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلْیَاسُ ناامید شدن یَئِسَ یَیْئَسُ یَاْسًا فَهُوَ یَائِسٌ وَیُئِسَ یُوْءَسُ یَاْسًا فَذَاکَ مَیْئُوْسٌ لَمْ یَیْئَسْ لَمْ یُوْءَسْ لَا یَیْئَسُ لَا یُوْءَسُ لَنْ یَیْئَسَ لَنْ یُوْءَسَ الامر منه اِیْئَسْ لِتُوْءَسْ لِیَیْئَسْ لِیُوْءَسْ والنهی عنه لَا تَیْئَسْ لَا تُوْءَسْ ۔۔۔ لَا یَیْئَسْ لَا یُوْءَسْ الظرف منه مَیْئَسٌ مَیْئَسَانِ مَیَائِسُ وَمُیَیْئِسٌ والآلة منه مِیْئَسٌ مِیْئَسَانِ مَیَائِسُ وَمُیَیْئِسٌ مِیْئَسَةٌ مِیْئَسَتَانِ

مَيَائِسُ وَمُيَيْئِسَةٌ مِيْئَاسٌ مِيْئَسَانِ مَيَائِيْسُ مُيَيْئِيْسٌ مُيَيْئِسَةٌ افعل التفضيل منه اَيْئَسُ اَيْئَسَانِ اَيْئَسُوْنَ اَيَائِسُ وَاُيَيْئِسٌ والمؤنث منه يُوْسٰى يُوْسَيَانِ يُوْسَيَاتٌ يُبَّسٌ يُبَيْسٰى **مثال يائى** ازباب حَسِبَ يَحْسَبُ چون اَلْيَتِيْمُ بى پدر شدن يَتِمَ يَيْتَمُ يُتْمًا فهو يَتِيْمٌ وَيُتِمَ يُوْتَمُ يُتْمًا فذاك مَيْتُوْمٌ لَمْ يَيْتَمْ لَمْ يُوْتَمْ لَا يَيْتَمُ لَا يُوْتَمُ لَنْ يَيْتَمَ لَنْ يُوْتَمَ الامر منه اِيْتَمْ لِتُوْتَمْ لِيَيْتَمْ لِيُوْتَمْ والنهى عنه لَا تَيْتَمْ لَا تُوْتَمْ لَا يَيْتَمْ لَا يُوْتَمْ الظرف منه مَيْتَمٌ مَيْتَمَانِ الخ صرف كبير اين باب مانند صحيح است اگر در مضارع مجهول كه يُوْتَمُ يُوْتَمَانِ يُوْتَمُوْنَ الخ است يُوْتَمُ كه در اصل يُيْتَمُ بود يا ساكن ما قبلش مضموم آن يا را بواو بدل كردند يُوْتَمُ شد **مثال يائى** ازباب شَرُفَ يَشْرُفُ چون اَلْيُمْنُ بابركت شدن يَمُنَ يَيْمُنُ يُمْنًا فهو يَمِيْنٌ وَيُمِنَ يُوْمَنُ يُمْنًا فذاك مَيْمُوْنٌ لَمْ يَيْمُنْ لَمْ يُوْمَنْ لَا يَيْمُنُ لَا يُوْمَنُ لَنْ يَيْمُنَ لَنْ يُوْمَنَ الامر منه اُيْمُنْ لِتُوْمَنْ لِيَيْمُنْ لِيُوْمَنْ والنهى عنه لَا يَيْمُنْ الخ يُوْمَنُ صيغه واحد مذكر غائب مجهول در اصل يُيْمَنُ بود يا ساكن ما قبلش مضموم آن را بواو بدل كردند يُوْمَنُ شد وهمچنين در امر وباقى صيغ مجهول بايد دانست.

مثال يائى ازباب اِفْعَال چون اَلْاِيْقَانُ يقين كردن اَيْقَنَ يُوْقِنُ اِيْقَانًا فهو مُوْقِنٌ وَاُوْقِنَ يُوْقَنُ اِيْقَانًا فذاك مُوْقَنٌ الخ يُوْقِنُ در اصل يُيْقِنُ بود ياء ساكنه بقاعده سابقه واو شد وهمچنين در مُوْقِنٌ بايد فهميد **مثال يائى** ازباب تَفْعِيْل چون اَلتَّيْسِيْرُ آسان كردن يَسَّرَ يُيَسِّرُ تَيْسِيْرًا الخ **مثال يائى** ازباب مُفَاعَلَة چون اَلْمُيَاسَرَةُ بايكديگر قمار باختن يَاسَرَ يُيَاسِرُ مُيَاسَرَةً فهو مُيَاسِرٌ وَيُوْسِرَ يُيَاسَرُ مُيَاسَرَةً الخ -

مثال يائى ازباب تَفَعُّل چون اَلتَّيَسُّرُ آسان شدن تَيَسَّرَ يَتَيَسَّرُ تَيَسُّرًا فهو مُتَيَسِّرٌ الخ **مثال يائى** ازباب تَفَاعُل چون اَلتَّيَامُنُ ازجانب راست خانه شدن تَيَامَنَ يَتَيَامَنُ تَيَامُنًا الخ **مثال يائى** ازباب اِفْتِعَال چون اَلْاِتِّسَارُ آسان شدن اِتَّسَرَ يَتَّسِرُ اِتِّسَارًا فهو مُتَّسِرٌ وَاُتُّسِرَ يُتَّسَرُ اِتِّسَارًا فذاك مُتَّسَرٌ برقياس اِتَّقَدَ يَتَّقِدُ اِتِّقَادًا فهو مُتَّقِدٌ الخ **مثال يائى** ازباب اِسْتِفْعَال چون اَلْاِسْتِيْسَارُ ميسر شدن وطلب يسر كردن اِسْتَيْسَرَ يَسْتَيْسِرُ اِسْتِيْسَارًا فهو مُسْتَيْسِرٌ وَاُسْتُوْسِرَ يُسْتَيْسَرُ

اِسْتِیْسَارًا فَذَاکَ مُسْتَیْسَرٌ لَمْ یَسْتَیْسِرْ لَمْ یُسْتَیْسَرْ لَا یَسْتَیْسِرُ لَا یُسْتَیْسَرُ لَنْ یَسْتَیْسِرَ لَنْ یُسْتَیْسَرَ الامر منه اِسْتَیْسِرْ لِتُسْتَیْسَرْ لِیَسْتَیْسِرْ لِیُسْتَیْسَرْ والنہی عنه لَا تَسْتَیْسِرْ لَا تُسْتَیْسَرْ لَا یَسْتَیْسِرْ لَا یُسْتَیْسَرْ الظرف منه مُسْتَیْسَرٌ الخ

ابواب مُعْتَلُّ الْعَیْن

اجوف واوی از باب نَصَرَ یَنْصُرُ اَلْقَوْلُ گفتن قَالَ یَقُوْلُ قَوْلًا فَهُوَ قَائِلٌ وَقِیْلَ یُقَالُ قَوْلًا فَذَاکَ مَقُوْلٌ لَمْ یَقُلْ لَمْ یُقَلْ لَا یَقُوْلُ لَا یُقَالُ لَنْ یَّقُوْلَ لَنْ یُّقَالَ الامر منه قُلْ لِتُقَلْ لِیَقُلْ لِیُقَلْ والنہی عنه لَا تَقُلْ لَا تُقَلْ لَا یَقُلْ لَا یُقَلْ الظرف منه مَقَالٌ مَقَالَانِ مَقَاوِلُ وَمُقَیِّلٌ والآلة منه مِقْوَلٌ مِقْوَلَانِ مَقَاوِلُ وَمُقَیِّلٌ مِقْوَلَةٌ مِقْوَلَتَانِ مَقَاوِلُ وَمُقَیِّلَةٌ مِقْوَالٌ مِقْوَالَانِ مَقَاوِیْلُ وَمُقَیِّیْلٌ وَمُقَیِّلَةٌ افعل التفضیل منه اَقْوَلُ اَقْوَلَانِ اَقْوَلُوْنَ اَقَاوِلُ اُقَیِّلٌ والمؤنث منه قُوْلٰی قُوْلَیَانِ قُوْلَیَاتٌ قُوَلٌ وَقُوَیْلٰی بدانکہ اجوف واوی از سہ باب آمدہ اند نَصَرَ وَضَرَبَ وَسَمِعَ چنانکہ بیاید مَقَالٌ صیغہ واحد مذکر اسم ظرف در اصل مَقْوَلٌ بود واو متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واو را نقل کردہ بما قبل وادند واو در اصل متحرک بود اکنون ماقبلش مفتوح گشت آن واو را بالف کردند مَقَالٌ شد مَقَاوِلُ جمع تکسیر مَقَالٌ است مَقَالٌ اسم واحد بود چون خواستند کہ اسم واحد را جمع تکسیر کنند رد کردند بسوی اصلش کہ مَقْوَلٌ بود حرف اول مفتوح بود ثانی را نیز فتح دادند سوم جا الف جمع تکسیر درآوردند حرفیکہ مابعد الف جمع تکسیر بود آن را کسرہ دادند مَقَاوِلُ شد مُقَیِّلٌ تصغیر مَقَالٌ است مَقَالٌ اسم مکبر او چون خواستند کہ اسم مکبر را مصغر کنند رد نمودند باصلش کہ مَقْوَلٌ بود حرف اول را ضم کردند وثانی را فتح و سوم جا یای تصغیر درآوردند حرفیکہ مابعد یای تصغیر بود آن را کسرہ دادند بعد ادغام مُقَیِّلٌ شد مُقَیِّلَةٌ تصغیر مِقْوَلَةٌ صیغہ واحد مؤنث اسم آلہ است وَمَقَاوِیْلُ جمع تکسیر آن وَاَقَاوِلُ جمع تکسیر اَقْوَلُ صیغہ واحد مذکر اسم تفضیل و اُقَیِّلٌ تصغیر آن ودر مِقْوَلٌ ومِقْوَلَةٌ کہ اسم آلہ است اگرچہ واو متحرک ماقبلش ساکن و بقاعدہ مَقْوَلٌ حرکت واو را بما قبل دادن سزاوار بود لیکن این چنین نکردند

زیراکہ ہر دو در اصل مَقْوَالٌ بودند الف را حذف نمودند مَقْوَلٌ شد وبعد حذف الف تا در آخر
افزودند مِقْوَلَةٌ گشت ومِقْوَالٌ بسبب مانع کہ وقوع الف بعد واؤ است نقل حرکت
نکردند پس مدین ہر دو کہ فرع آن ہستند ہم نقل حرکت نمودند۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم قَالَ قَالَا قَالُوْا قَالَتْ قَالَتَا قُلْنَ قُلْتَ قُلْتُمَا قُلْتُمْ قُلْتِ قُلْتُمَا قُلْتُنَّ قُلْتُ قُلْنَا قَالَ در اصل قَوَلَ بود واؤ متحرک ما قبلش مفتوح واؤ بالف بدل شد زیراکہ ہر واوی ویای متحرک کہ بعد فتحہ واقع شود الف گردد بشروط چند (۱) آن واؤ ویا فا کلمہ نباشد چون عَوَدَ (۲) عین لفیف نباشد چون حَیِیَ (۳) قبل از الف تثنیہ نباشد چون دَعَوَا (۴) قبل مدہ زائدہ واقع نگردد چون طَوِیْلٌ (۵) قبل یائے مشدد و نون تاکید نباشد چون اِخْشَیَنَّ (۶) بمعنی لون وعیب نباشد چون عَوِدَ (۷) بروزن فَعَلَانٌ نباشد چون جَوَلَانٌ ہر جاکہ این شروط متحقق شوند آن واؤ ویا بالف بدل کردہ شوند وَالَّا فلا قُلْنَ در اصل قَوَلْنَ بود چون واؤ الف شد الف بالتقائے ساکنین بیفتاد قَلْنَ شد فتحہ قاف را بضمہ بدل کردند تا بران دلالت کند کہ ازینجا عین فعل کہ افتادہ است واؤ بود نہ یا۔

فعل ماضی مجہول قِیْلَ قِیْلَا قِیْلُوْا قِیْلَتْ قِیْلَتَا قُلْنَ قُلْتَ قُلْتُمَا قُلْتُمْ قُلْتِ قُلْتُمَا قُلْتُنَّ قُلْتُ قُلْنَا قِیْلَ در اصل قُوِلَ بود کسرہ بر واؤ ثقیل بود زیراکہ واؤ اخت ضمہ است آن کسرہ را نقل کردہ بقاف دادند بعد سلب حرکت ما قبل قِوْلَ شد واؤ ساکن ما قبلش مکسور واؤ را بیا بدل کردند واؤ از قُلْنَ تا آخر بالتقائے ساکنین بیفتاد ضمہ اصل قاف باشاند صورت معروف ومجہول واحد یکے شد لیکن در اصل مختلف اصل قُلْنَ ماضی معروف قَوَلْنَ است واصل قُلْنَ مجہول قُوِلْنَ واصل قُلْنَ امر اُقْوُلْنَ۔

فعل مضارع معلوم یَقُوْلُ یَقُوْلَانِ یَقُوْلُوْنَ تَقُوْلُ تَقُوْلَانِ یَقُلْنَ تَقُوْلُ تَقُوْلَانِ تَقُوْلُوْنَ تَقُوْلِیْنَ تَقُوْلَانِ تَقُلْنَ اَقُوْلُ نَقُوْلُ یَقُوْلُ در اصل یَقْوُلُ بود ضمہ بر واؤ ثقیل بود نقل کردہ بما قبل دادند یَقُوْلُ شد زیراکہ حرکت واؤ ویا ما قبل آن کہ ساکن باشد نقل کنند علی الاطلاق مگر آن حرکت فتحہ باشد واؤ ویا را الف سازند بشروط مذکورہ بالا ودر یَقُلْنَ وتَقُلْنَ واؤ التقائے ساکنین بیفتاد **فعل مضارع مجہول** یُقَالُ یُقَالَانِ یُقَالُوْنَ تُقَالُ تُقَالَانِ

يُقَلْنَ تُقَالُ تُقَالَانِ تُقَالُونَ تُقَالِيْنَ تُقَالَانِ تُقَلْنَ اُقَالُ نُقَالُ يُقَالُ دراصل يُقْوَلُ بود واؤ متحرک ماقبلش حرف صحیح ساکن حرکت واؤ نقل کرده بماقبل دادند واؤ دراصل متحرک بود اکنون ماقبل وے مفتوح گشت آن واؤ بالف بدل شد يُقَالُ گردید وهمچنین در دیگر صیغ اعلال جاری بایدکرد ودر يُقَلْنَ وتُقَلْنَ الف بالتقاء ساکنین بیفتاد اسم فاعل قَائِلٌ قَائِلَانِ قَائِلُونَ قَالَةٌ قُوَّالٌ قُوَّلٌ قُوَّلٌ قُوَلَاءُ قُوَلَاتٌ قِوَالٌ قُوُوْلٌ قُوَيْلٌ قَائِلَةٌ قَائِلَتَانِ قَائِلَاتٌ قَوَائِلُ قُوَّلٌ قُوَيْلٌ قُوَيْلَةٌ قَائِلٌ دراصل قَاوِلٌ بود چون واؤرا درفعل ماضی بالف بدل کردند دراسم فاعل نیز بدل کردند والف را حرکت کسره دادند قَائِلٌ شد زیراکه واؤ ویا که عین فعل باشد ودرفعل تعلیل شده باشد همزه شود در دیگر صیغ را برین قاعده قیاس کنند قَالَةٌ جمع تکسیر قَائِلٌ است وقُوَّالٌ وقُوَّلٌ الخ نیز صیغ جمع تکسیراند وقُوَيْلٌ تصغیر قَائِلٌ و قُوَيْلَةٌ تصغیر قَائِلَةٌ ۔ اسم مفعول مَقُولٌ مَقُولَانِ مَقُولُونَ مَقُولَةٌ مَقُولَتَانِ مَقُولَاتٌ مَقَاوِيْلُ ومُقَيِّلٌ ومُقَيِّلَةٌ مَقُولٌ دراصل مَقْوُوْلٌ بود ضمه بر واؤ ثقیل بود نقل کرده بماقبل دادند یک واؤ بیفتاد مَقُولٌ شد نزد بعض صرفیان واؤ اصلی بیفتاد بروزن مَفُوْلٌ شد ونزد بعضی واؤ زائده ساقط شد بروزن مَفُعْلٌ شد وترا واضح تر میکنم که صرفیان را اختلاف است که درهمچو این موقع واؤ اوّل حذف میشود یا واؤ دوم بعضی میگویند که واؤ دوم حذف کرده میشود زیراکه زائد است وَالزَّائِدَةُ اَوْلٰى بِالْحَذْفِ بعضی میگویند که واؤ اوّل زیراکه واؤ دوم علامت است وَالْعَلَامَةُ لَا تُحْذَفُ بهرازین بعض صرفیان حذف اوّل را ترجیح داده اند وبیشتر صرفیان حذف دوم را وتفصیل آن از کتب مطوله این فن باید جست نفی جحد معلوم لَمْ يَقُلْ لَمْ يَقُولَا لَمْ يَقُولُوْا لَمْ تَقُلْ لَمْ تَقُولَا لَمْ يَقُلْنَ لَمْ تَقُلْ لَمْ تَقُولَا لَمْ تَقُولُوا لَمْ تَقُولِيْ لَمْ تَقُولَا لَمْ تَقُلْنَ لَمْ اَقُلْ لَمْ نَقُلْ لَمْ يَقُلْ دراصل لَمْ يَقْوُلْ بود ضمه بر واؤ ثقیل بود نقل کرده بماقبل دادند بعد نقل حرکت اجتماع ساکنین شد میان واؤ ولام بیفتاد لَمْ يَقُلْ شد وهمچنین در ساقطات که واؤ بیفتاد نفی جحد مجهول لَمْ يُقَلْ لَمْ يُقَالَا لَمْ يُقَالُوْا لَمْ تُقَلْ لَمْ تُقَالَا لَمْ يُقَلْنَ لَمْ تُقَلْ لَمْ تُقَالَا لَمْ تُقَالُوْا لَمْ تُقَالِيْ لَمْ تُقَالَا لَمْ تُقَلْنَ لَمْ اُقَلْ لَمْ نُقَلْ لَمْ يُقَلْ دراصل لَمْ يُقْوَلْ

بود واو متحرک ماقبلش حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کرده بماقبل واو دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ماقبل او مفتوح گشت آن واو را بالف بدل کردند والف بالتقائے ساکنین بیفتاد وہمچنین در اخوت وے قیاس باید کرد۔

مضارع منفی معلوم لَا یَقُوْلُ لَا یَقُوْلَانِ لَا یَقُوْلُوْنَ لَا تَقُوْلُ لَا تَقُوْلَانِ لَا یَقُلْنَ لَا تَقُوْلُ لَا تَقُوْلَانِ لَا تَقُوْلُوْنَ لَا تَقُوْلِیْنَ لَا تَقُوْلَانِ لَا تَقُلْنَ لَا اَقُوْلُ لَا نَقُوْلُ در جمیع این صیغ کہ در اصل بسکون قاف وضم عین بودند بقاعدہ سابق ضمہ او نقل کردہ بماقبل دادند

مضارع منفی مجہول لَا یُقَالُ لَا یُقَالَانِ لَا یُقَالُوْنَ الخ درین بحث فتحہ واو بقاف دادہ واو را بالف بدل کردند نفی موکد معلوم لَنْ یَّقُوْلَ لَنْ یَّقُوْلَا لَنْ یَّقُوْلُوْا لَنْ تُقَالَ لَنْ تَقُوْلَا لَنْ یَّقُلْنَ الخ درین صیغ ہمان تغیر واقعشدہ است کہ درمضارع معروف واقعشدہ نفی موکد مجہول لَنْ یُّقَالَ لَنْ یُّقَالَا لَنْ یُّقَالُوْا لَنْ تُقَالَ لَنْ تُقَالَا لَنْ یُّقَلْنَ الخ درین بحث جز تغیرے کہ درمضارع مجہول واقعشدہ دیگر ہیچ تغیر نیفتادہ۔

امر حاضر معلوم قُلْ قُوْلَا قُوْلُوْا قُوْلِیْ قُوْلَا قُلْنَ قُلْ در اصل اُقْوُلْ بود از تَقُوْلُ ضمہ بر واو ثقیل بود نقل کردہ بماقبل وادند واو را بالتقائے ساکنین حذف نمودند اُقُلْ شد بحرکت قاف از ہمزہ وصل مستغنی شدند آنرا نیز انداختہ قُلْ شد وترا میرسد کہ گوئی قُلْ از تَقُوْلُ ماخوذ است چون علامت مضارع کہ تا است انداختہ شد ولام بوقفی ساکن گشت واو باجتماع ساکنین بیفتاد وقُلْ شد ودر مثل قُلِ الْحَقَّ باوجود عدم اجتماع ساکنین واو را حذف کردند زیراکہ حرکت لام عارضی است پس درحکم سکون خواہد بود بخلاف کہ حرکت درو از الف فاصل حاصل است کہ آن بمنزلہ جزو کلمہ است وبہمین نہج دیگر صیغ امر را باید فہمید صیغہائے امر بالام وصیغہائے نہی مانند صیغ نفی جحد بلم است کہ در آنہا در محل جزم واو الف افتادہ است وبس

بانون تاکید ثقیلہ قُوْلَنَّ قُوْلَانِّ قُوْلُنَّ قُوْلِنَّ قُوْلَانِّ قُلْنَانِّ قُوْلَنَّ در اصل اُقْوُلْ بود ضمہ او نقل کردہ بماقبل دادند اجتماع ساکنین شد میان لام و واو بیفتاد وہمزہ وصل نیز بسبب عدم احتیاج انداختہ شد وچون لام کلمہ بسبب اتصال نون ثقیلہ متحرک شد پس واو باز آمد قُوْلَنَّ شد بانون تاکید خفیفہ قُوْلَنْ قُوْلُنْ

قولہٗ : اعلالات این بحث بقیاس نون ثقیلہ باید فہمید۔ امر حاضر مجہول لِتُقَلْ لِتُقَالَا لِتُقَالُوْا لِتُقَالِیْ لِتُقَالَا لِتُقَلْنَ اعلال این صیغ سابقا بگذشت۔
بانون تاکید ثقیلہ لِتُقَالَنَّ لِتُقَالَانِّ لِتُقَالُنَّ لِتُقَالِنَّ لِتُقَالَانِّ لِتُقَلْنَانِّ
بانون تاکید خفیفہ لِتُقَالَنْ لِتُقَالُنْ لِتُقَالِنْ۔
امر غائب معلوم لِیَقُلْ لِیَقُوْلَا لِیَقُوْلُوْا لِتَقُلْ لِتَقُوْلَا لِیَقُلْنَ لِاَقُلْ لِنَقُلْ۔ تعلیلات این بحث را بر نفی جحد قیاس باید کرد۔
امر غائب مجہول لِیُقَلْ لِیُقَالَا لِیُقَالُوْا لِتُقَلْ لِتُقَالَا لِیُقَلْنَ لِاُقَلْ لِنُقَلْ
نہی حاضر معلوم لَا تَقُلْ لَا تَقُوْلَا لَا تَقُوْلُوْا لَا تَقُوْلِیْ لَا تَقُوْلَا لَا تَقُلْنَ لَا تَقُلْ در اصل لَا تَقْوُلْ بود ضمہ بر واو ثقیل داشتہ بما قبل دادند اجتماع ساکنین شد میان واو و لام واو را حذف کردند لَا تَقُلْ شد مجہول لَا تُقَلْ لَا تُقَالَا لَا تُقَالُوْا لَا تُقَالِیْ لَا تُقَالَا لَا تُقَلْنَ لَا تُقَلْ در اصل لَا تُقْوَلْ بود واو متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت او نقل کردہ بقاف دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ما قبلش مفتوح گشت آنرا بالف بدل کردند لَا تُقَالْ شد الف بالتقائے ساکنین بیفتاد و لَا تُقَلْ شد نہی غائب معلوم لَا یَقُلْ لَا یَقُوْلَا لَا یَقُوْلُوْا لَا تَقُلْ لَا تَقُوْلَا لَا یَقُلْنَ لَا اَقُلْ لَا نَقُلْ مجہول لَا یُقَلْ لَا یُقَالَا لَا یُقَالُوْا لَا تُقَلْ لَا تُقَالَا لَا یُقَلْنَ لَا اُقَلْ لَا نُقَلْ اجوف واوی از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلْخَوْفُ وَالْمَخَافَۃُ ترسیدن خَافَ یَخَافُ خَوْفًا فَهُوَ خَائِفٌ وَخِیْفَ یُخَافُ خَوْفًا فَذَاكَ مَخُوْفٌ لَمْ یَخَفْ لَمْ یُخَفْ لَا یَخَافُ لَا یُخَافُ لَنْ یَخَافَ لَنْ یُخَافَ الامر منه خَفْ لِتُخَفْ لِیَخَفْ لِیُخَفْ والنهی عنه لَا تَخَفْ لَا تُخَفْ لَا یَخَفْ لَا یُخَفْ الظرف منه مَخَافٌ مَخَافَانِ مَخَاوِفُ وَمُخَیِّفٌ والاٰلة منه مِخْوَفٌ مِخْوَفَانِ مَخَاوِفُ وَمُخَیِّفٌ مِخْوَفَةٌ مِخْوَفَتَانِ مَخَاوِفُ وَمُخَیِّفَةٌ مِخْوَافٌ مِخْوَافَانِ مَخَاوِیْفُ وَمُخَیِّیْفٌ وَمُخَیِّفَةٌ افعل التفضیل منه اَخْوَفُ اَخْوَفَانِ اَخْوَفُوْنَ اَخَاوِفُ وَاُخَیِّفٌ وللمؤنث منه خُوْفٰی خُوْفَیَانِ خُوَفٌ خُوْفَیَاتٌ خُوَیْفٰی بدانکہ مَخَاوِفُ صیغہ جمع تکسیر از آن مَخُوْفٌ صیغہ واحد اسم ظرف است و نیز مِخْوَفٌ کہ صیغہ آلہ است مُخَیِّفٌ تصغیر مِخْوَفٌ است وَمُخَیِّفَةٌ تصغیر مِخْوَفَہ۔

فعل ماضی معلوم خَافَ خَافَا خَافُوْا خَافَتْ خَافَتَا خِفْنَ خِفْتَ خِفْتُمَا خِفْتُمْ خِفْتِ خِفْتُمَا خِفْتُنَّ خِفْتُ خِفْنَا۔ خَافَ دراصل خَوِفَ بود واو متحرک ما قبلش مفتوح واو را بالف بدل کردند خَافَ شد خِفْنَ دراصل خَوِفْنَ بود کسرہ بر واو ثقیل داشتہ نجا دادند بعد نقل حرکت واو بالتقای ساکنین بیفتاد خِفْنَ شد و دریجا حرف خا را ضمہ نداد ند اگرچہ الست آن بود کہ ضمہ دادندے زیراکہ درین موضع بیان باب را رعایت کردند کہ دراصل فَعِلَ بودے دلالت بر محذوف از خِفْنَ تا آخر فا کلمہ را بعد حذف عین کسرہ دادند باقی اعلال صیغ را القواعد کہ در قَالَ گفتہ ایم استخراج باید کرد **فعل ماضی مجہول** خِيفَ خِيفَا خِيفُوْا خِيفَتْ خِفْنَ الخ بر قیاس قِيلَ قِيلَا الخ **فعل مضارع معلوم** يَخَافُ يَخَافَانِ يَخَافُوْنَ تَخَافُ تَخَافَانِ يَخَفْنَ الخ۔ **مضارع مجہول** يُخَافُ يُخَافَانِ يُخَافُوْنَ الخ اعلال این ہر دو بحث مثل اعلال يَقَالُ باید فہمید **اسم فاعل** خَائِفٌ خَائِفَانِ خَائِفُوْنَ خَائِفَةٌ خَوَّافٌ خُوَّفٌ خُوَّفٌ خُوَفَاءُ خُوفَانٌ خِوَافٌ خُوُوفٌ خُوَيْفٌ خَائِفَةٌ خَائِفَتَانِ خَائِفَاتٌ خَوَائِفُ خُوَّفٌ خُوَيْفَةٌ تعلیل خَائِفٌ بر قیاس قَائِلٌ است وَخَافَةٌ صیغہ جمع تکسیر از آن خَائِفٌ است خُوَيْفٌ تصغیر خَائِفٌ وَخُوَيْفَةٌ تصغیر خَائِفَةٌ **اسم مفعول** مَخُوْفٌ مَخُوْفَانِ مَخُوْفُوْنَ مَخُوْفَةٌ مَخُوْفَتَانِ مَخُوْفَاتٌ الخ مَخُوْفٌ دراصل مَخْوُوْفٌ بود یکے از دو واو حذف شد چنانکہ در مَقُوْلٌ گفتہ شد۔

امر حاضر معلوم خَفْ خَافَا خَافُوْا خَافِيْ خَافَا خَفْنَ خَفْ دراصل اِخْوَفْ بود واو متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت او نقل کردہ بما قبل دادند واو را بالف بدل کردند التقائے ساکنین شد میان الف و فا الف را حذف نمودند و ہمزہ را از جہت استغنا نیز حذف کردند خَفْ شد خَافَا دراصل اِخْوَفَا بود فتحہ واو را نقل کردہ بما قبل دادند واو را الف گردانید و ہمزہ وصل را بجہت عدم احتیاج حذف کردند خَافَا شد صیغہ تثنیہ امر حاضر و جمع مذکر آن با صیغہ تثنیہ مذکر غائب ماضی و جمع آن ملتبس شدہ و ہمچنین التباس و اتحاد مضائقہ ندارد زیراکہ فرق این صیغ از مقام عبارت و قرائن معلوم میشود۔

بانون تاکید ثقیلہ خَافَنَّ خَافَانِّ خَافُنَّ خَافِنَّ خَافَانِّ خَفْنَانِّ از

خَافَنَّ تا آخر الف باز پس آمد زیرا کہ اجتماع ساکنین نماند۔ **بانون تاکید خفیفہ** خَافَنْ خَافُنْ خَافِنْ **امر حاضر مجہول** لِتُخَفْ لِتُخَافَا لِتُخَافُوْا لِتُخَافِیْ لِتُخَافَا لِتُخَفْنَ **امر غائب معلوم** لِیَخَفْ لِیَخَافَا لِیَخَافُوْا لِتَخَفْ لِتَخَافَا لِیَخَفْنَ لِاَخَفْ لِنَخَفْ **بانون تاکید ثقیلہ** لِیَخَافَنَّ لِیَخَافَانِّ لِیَخَافُنَّ الخ۔

امر غائب مجہول لِیُخَفْ لِیُخَافَا لِیُخَافُوْا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَاتَخَفْ لَاتَخَافَا لَاتَخَافُوْا الخ

بانون تاکید ثقیلہ لَاتَخَافَنَّ لَاتَخَافَانِّ الخ

نہی حاضر مجہول لَاتُخَفْ لَاتُخَافَا لَاتُخَافُوْا لَاتُخَافِیْ لَاتُخَافَا لَاتُخَفْنَ۔

نہی غائب معلوم لَایَخَفْ لَایَخَافَا الخ۔

بانون تاکید ثقیلہ لَایَخَافَنَّ الخ۔

نہی غائب مجہول لَایُخَفْ لَایُخَافَا الخ۔ اعلال صیغ امر غائب معروف و مجہول بانون تاکید ثقیلہ و خفیفہ و صیغ نہی را بقواعدے کہ سابقاً نوشتہ ایم تقریر باید باید کرد و باقی ابواب از اجوف واوی بیاید۔

اجوف واوی از باب اِفْعَال چون اَلْاِقَامَةُ قیام کردن اَقَامَ یُقِیْمُ اِقَامَةً فَهُوَ مُقِیْمٌ وَاُقِیْمَ یُقَامُ اِقَامَةً فَذَاكَ مُقَامٌ لَمْ یُقِمْ لَمْ یُقَمْ لَایُقِیْمُ لَایُقَامُ لَنْ یُقِیْمَ لَنْ یُقَامَ الامر منه اَقِمْ لِتُقَمْ لِیُقِمْ لِیُقَمْ والنہی عنه لَاتُقِمْ لَاتُقَمْ لَایُقِمْ لَایُقَمْ الظرف منه مُقَامٌ الخ۔ اِقَامَةً در اصل اِقْوَامًا بود واو متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کردہ بقاف دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ما قبل مفتوح گشت آنرا بالف بدل کردند میان ہر دو الف اجتماع ساکنین شد الف اولیٰ را حذف کردند و عوض آن تا در آخر در آوردند اِقَامَةً شد۔

فعل ماضی معلوم اَقَامَ اَقَامَا اَقَامُوْا اَقَامَتْ اَقَامَتَا اَقَمْنَ اَقَمْتَ اَقَمْتُمَا اَقَمْتُمْ اَقَمْتِ اَقَمْتُمَا اَقَمْتُنَّ اَقَمْتُ اَقَمْنَا اَقَامَ در اصل اَقْوَمَ بود واو متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن فتحہ واو را نقل کردہ بقاف دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ما قبل وے مفتوح گشت

واو را بالف بدل کردند اَقَامَ شد و در اَقَمْنَ تا آخر الف باجتماع ساکنین بیفتاد۔
ماضی مجہول اُقِیْمَ اُقِیْمَا اُقِیْمُوْا الخ اصل اُقِیْمَ اُقْوِمَ بود کسرۂ واو را نقل کردہ
بقاف دادند اُقُوِمَ شد واو ساکن ما قبل او مکسور آنرا بیا بدل کردند اُقِیْمَ شد۔
مضارع معلوم یُقِیْمُ یُقِیْمَانِ یُقِیْمُوْنَ تُقِیْمُ تُقِیْمَانِ یُقِمْنَ الخ اصل یُقِیْمُ یُقْوِمُ
بود کسرہ بر واو ثقیل بود نقل کردہ بما قبل دادند پس بجہت کسرہ بیا بدل شد یُقِیْمُ شد و در یُقِمْنَ
و تُقِمْنَ یا بالتقاے ساکنین بیفتاد۔ مضارع مجہول یُقَامُ یُقَامَانِ یُقَامُوْنَ
الخ اعلال این بحث برقیاس یُقَالُ است۔
اسم فاعل مُقِیْمٌ مُقِیْمَانِ مُقِیْمُوْنَ مُقِیْمَةٌ مُقِیْمَتَانِ مُقِیْمَاتٌ برقیاس یُقِیْمُ یُقِیْمَانِ الخ
اسم مفعول مُقَامٌ مُقَامَانِ مُقَامُوْنَ الخ برقیاس یُقَامُ یُقَامَانِ۔
نفی جحد معلوم لَمْ یُقِمْ لَمْ یُقِیْمَا لَمْ یُقِیْمُوْا لَمْ تُقِمْ لَمْ تُقِیْمَا لَمْ یُقِمْنَ لَمْ یُقِمْ
در اصل لَمْ یُقْوِمْ بود واو یا شدہ یا بالتقای ساکنین بیفتاد نفی جحد مجہول لَمْ یُقَمْ
لَمْ یُقَامَا لَمْ یُقَامُوْا الخ لَمْ یُقَمْ در اصل لَمْ یُقْوَمْ واو الف شد الف باجتماع ساکنین حذف شد
فعل مضارع نفی معلوم لَا یُقِیْمُ لَا یُقِیْمَانِ الخ۔
نفی مجہول لَا یُقَامُ لَا یُقَامَانِ الخ۔
نفی مؤکد معلوم لَنْ یُقِیْمَ لَنْ یُقِیْمَا الخ۔
نفی مؤکد مجہول لَنْ یُقَامَ لَنْ یُقَامَا الخ۔
امر حاضر معلوم اَقِمْ اَقِیْمَا اَقِیْمُوْا الخ۔ در اصل اَقْوِمْ بود واو مکسور
ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کردہ بقاف دادند واو را بجہت کسرۂ ما قبل بیا
بدل کردند اجتماع ساکنین شد میان یا و میم یا را حذف کردند اَقِمْ شد۔
امر حاضر مجہول لِتُقَمْ لِتُقَامَا الخ۔
فعل امر غائب معلوم لِیُقِمْ الخ
مجہول لِیُقَمْ لِیُقَامَا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تُقِمْ لَا تُقِیْمَا لَا تُقِیْمُوْا الخ۔

نہی حاضر مجہول لَا تُقَمْ لَا تُقَامَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا يَقِمْ لَا يُقِيمَا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا يُقَمْ لَا يُقَامَا الخ اعلال این صیغ مثل اعلال سابق است
اجوف واوی ازباب تفعیل چون التَّحْوِيْل گردانیدن حَوَّلَ يُحَوِّلُ تَحْوِيْلاً
این باب براصل خود است وہمچنین باب مُفَاعَلَة براصل خود است قَاوَمَ يُقَاوِمُ مُقَاوَمَةً فَهُوَ
مُقَاوِمٌ وہمچنین باب تفعّل تَحَوَّلَ يَتَحَوَّلُ تَحَوُّلاً براصل خود است وہمچنین باب
تفاعُل چون التَّنَاوُلُ بایکدیگر فراگرفتن تَنَاوَلَ يَتَنَاوَلُ تَنَاوُلاً و
وہمچنین باب اِفْعِلَال و اِفْعِيْلَال چون اَلْاِسْوِدَادُ وَالْاِسْوِيْدَادُ سیاہ شدن
اِسْوَدَّ يَسْوَدُّ اِسْوِدَادًا اِسْوَادَّ يَسْوَادُّ اِسْوِيْدَادًا براصل خود اند۔
اجوف واوی ازباب افتعال چون الاِجْتِنَابُ قطع بیان کردن اِجْتَابَ
يَجْتَابُ اِجْتِيَابًا فَهُوَ مُجْتَابٌ وَاُجْتِيْبَ يُجْتَابُ اِجْتِيَابًا فَذَاكَ مُجْتَابٌ لَمْ يَجْتَبْ
لَمْ يُجْتَبْ لَا يَجْتَابُ لَا يُجْتَابُ لَنْ يَجْتَابَ لَنْ يُجْتَابَ الامر منه اِجْتَبْ لِيَجْتَبْ
لِيُجْتَبْ لِيُجْتَبْ والنہی عنه لَا تَجْتَبْ لَا تُجْتَبْ لَا يَجْتَبْ لَا يُجْتَبْ الظرف منه
مُجْتَابٌ الخ اصل اِجْتِيَابًا مصدر اِجْتِوَابًا بود واو بسبب کسرۂ ما قبل یا شد اسم
فاعل و اسم مفعول این باب بیک صورت واقعشدہ لیکن اصل اسم فاعل مُجْتَوِبٌ
واصل اسم مفعول مُجْتَوَبٌ بود وظرف نیز کہ بوزن مفعول باشد ہمبرین صورت است۔
ماضی معلوم اِجْتَابَ اِجْتَابَا اِجْتَابُوْا اِجْتَابَتْ اِجْتَابَتَا اِجْتَبْنَ الخ اِجْتَابَ
دراصل اِجْتَوَبَ بود واو بقاعدۂ قَالَ الف شد و در اِجْتَبْنَ الف باجتماع ساکنین بیفتاد۔
ماضی مجہول اُجْتِيْبَ اُجْتِيْبَا الخ اُجْتِيْبَ دراصل اُجْتُوِبَ بود کسرۂ واو را
نقل کردہ بما قبل دادند وآنرا بکسرۂ ما قبل بیا بدل کردند اُجْتِيْبَ شد۔
مضارع معلوم يَجْتَابُ يَجْتَابَانِ يَجْتَابُوْنَ الخ
مضارع مجہول يُجْتَابُ يُجْتَابَانِ الخ۔
امر حاضر معلوم اِجْتَبْ اِجْتَبَا اِجْتَبُوْا الخ اصل اِجْتَبْ اِجْتَوِبْ بود واو

متحرک ماقبلش مفتوح واو را بالف بدل کردند پس اجتماع ساکنین شد میان الف و یا الف را
حذف کردند اجتنب شد لفظ ماضی و امر و در تثنیہ و جمع مذکر باہم مشتبہ شدند لیکن در اصل تفاوت است

امر حاضر مجہول لِتُجْتَنَبْ لِتُجْتَنَبَا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَجْتَنِبْ لَا تَجْتَنِبَا الخ۔

نہی حاضر مجہول لَا تُجْتَنَبْ لَا تُجْتَنَبَا الخ۔

نہی غائب معلوم لَا یَجْتَنِبْ لَا یَجْتَنِبَا الخ بر آوردن اعلال دیگر صیغ بر مبتدی دشوار نیست اجوف واوی از باب اِنْفِعَال چون اَلْاِنْقِیَادُ گردن نہادن اِنْقَادَ یَنْقَادُ اِنْقِیَادًا فَهُوَ مُنْقَادٌ وَ اُنْقِیْدَ یُنْقَادُ اِنْقِیَادًا فَذَاكَ مُنْقَادٌ لَمْ یَنْقَدْ لَمْ یُنْقَدْ لَا یَنْقَادُ لَا یُنْقَادُ لَنْ یَنْقَادَ لَنْ یُنْقَادَ الامر منه اِنْقَدْ لِتُنْقَدْ لِیَنْقَدْ لِیُنْقَدْ والنهی عنه لَا تَنْقَدْ لَا تُنْقَدْ لَا یَنْقَدْ لَا یُنْقَدْ الظرف منه مُنْقَادٌ الخ اِنْقَادَ در اصل اِنْقَوَدَ بود واو متحرک ما قبل او مفتوح واو را بالف بدل کردند اِنْقَادَ شد یَنْقَادُ در اصل یَنْقَوِدُ بود واو بجہت انفتاح ما قبل بالف بدل شد اُنْقِیْدَ ماضی مجہول در اصل اُنْقُوِدَ بود کسرہ بر واو ثقیل بود نقل کردہ بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل واو ساکن ما قبل او مکسور آنرا بیا بدل کردند اُنْقِیْدَ شد باقی اعلال و صرف کبیر این باب بر وفق باب اِفْتِعَال اجوف واوی است۔ كَمَا مَرَّ اٰنِفًا۔

اجوف واوی از باب اِسْتِفْعَال چون اَلْاِسْتِعَانَةُ یاری خواستن اِسْتَعَانَ یَسْتَعِیْنُ اِسْتِعَانَةً فَهُوَ مُسْتَعِیْنٌ وَ اُسْتُعِیْنَ یُسْتَعَانُ اِسْتِعَانَةً فَذَالِكَ مُسْتَعَانٌ لَمْ یَسْتَعِنْ لَمْ یُسْتَعَنْ لَا یَسْتَعِیْنُ لَا یُسْتَعَانُ لَنْ یَسْتَعِیْنَ لَنْ یُسْتَعَانَ الامر منه اِسْتَعِنْ لِتُسْتَعَنْ لِیَسْتَعِنْ لِیُسْتَعَنْ والنهی عنه لَا تَسْتَعِنْ لَا تُسْتَعَنْ لَا یَسْتَعِنْ لَا یُسْتَعَنْ الظرف منه مُسْتَعَانٌ الخ بدانکہ اِسْتِعَانَةً مصدر در اصل اِسْتِعْوَانًا بود بقاعدہ اِقَامَةً تعلیل باید کرد فعل ماضی معروف اِسْتَعَانَ اِسْتَعَانَا اِسْتَعَانُوْا اِسْتَعَانَتْ اِسْتَعَانَتَا اِسْتَعَنَّ اِسْتَعَنْتَ الخ اصل اِسْتَعَانَ اِسْتَعْوَنَ بود واو متحرک ما قبل او حرف صحیح ساکن حرکت واو را نقل کردہ بما قبل دادند واو را در اصل

متحرک بود اکنون ما قبل او مفتوح گشت آن واؤ را بالف بدل کردند اِسْتَعَانَ شد ہمچنین است اِسْتَعَانَتَا اِسْتَعَنَّ در اصل اِسْتَعْوَنَّ بود واؤ متحرک ما قبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کردہ بما قبل دادند واؤ در اصل متحرک بود اکنون ما قبل او مفتوح گشت آن واؤ را بالف بدل کردند والف باجتماع ساکنین بیفتاد اِسْتَعَنَّ شد۔

ماضی مجہول اُسْتُعِیْنَ اُسْتُعِیْنَا اُسْتُعِیْنُوْا الخ اُسْتُعِیْنَ در اصل اُسْتُعْوِنَ بود واؤ متحرک ما قبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کردہ بما قبل دادند اکنون قاعدہ کہ واؤ ساکن ما قبل او مکسور آن واؤ بیا بدل شد اُسْتُعِیْنَ گشت و در اُسْتُعِنَّ کہ در اصل اُسْتُعْوِنَّا بود واؤ یا شد و یا بالتقائے ساکنین حذف گشت۔

مضارع معلوم یَسْتَعِیْنُ یَسْتَعِیْنَانِ یَسْتَعِیْنُوْنَ تَسْتَعِیْنُ تَسْتَعِیْنَانِ یَسْتَعِنَّ تَسْتَعِیْنُ الخ یَسْتَعِیْنُ در اصل یَسْتَعْوِنُ بود واؤ متحرک ما قبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کردہ بما قبل دادند بعدہٗ واؤ ساکن ما قبلش مکسور آن واؤ بیا بدل شد یَسْتَعِیْنُ گشت برین قیاس است در باقی مگر در یَسْتَعِنَّ و تَسْتَعِنَّ التقائے ساکنین شد یا حذف کردند۔

مضارع مجہول یُسْتَعَانُ یُسْتَعَانَانِ یُسْتَعَانُوْنَ الخ یُسْتَعَانُ در اصل یُسْتَعْوَنُ بود واؤ متحرک ما قبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کردہ بما قبل دادند واؤ در اصل متحرک بود اکنون ما قبلش مفتوح گشت آنرا بالف بدل کردند یُسْتَعَانُ شد برین قیاس است باقی صیغ۔

اسم فاعل مُسْتَعِیْنٌ مُسْتَعِیْنَانِ مُسْتَعِیْنُوْنَ الخ مُسْتَعِیْنٌ در اصل مُسْتَعْوِنٌ بود واؤ متحرک ما قبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کردہ بعین دادند بعدہٗ واؤ ساکن ما قبل او مکسور آن واؤ بیا بدل شد مُسْتَعِیْنٌ گشت۔

اسم مفعول مُسْتَعَانٌ مُسْتَعَانَانِ مُسْتَعَانٌ در اصل مُسْتَعْوَنٌ بود واؤ متحرک ما قبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کردہ بعین دادند واؤ در اصل متحرک بود۔ اکنون ما قبلش مفتوح گشت آنرا بالف بدل کردند مُسْتَعَانٌ شد۔

امر حاضر معلوم اِسْتَعِنْ اِسْتَعِيْنَا اِسْتَعِيْنُوا اِسْتَعِيْنِيْ سْتَعِنْ را از تَسْتَعِيْنَ بنا نمودند علامت استقبال را حذف ساختند بعد حذف ساکن ماند ہمزہ وصل مکسور در اولش در آوردند و آخر را ساکن کردند علامت وقفی سقوط حرکت شد پس التقائے ساکنین شد در میان یا و نون یا را حذف کردند اِسْتَعِنْ شد۔ امر حاضر مجہول لِتُسْتَعَنْ لِتُسْتَعَنَا الخ۔ امر غائب معلوم لِيَسْتَعِنْ لِيَسْتَعِيْنَا لِيَسْتَعِيْنُوا الخ امر غائب مجہول لِيُسْتَعَنْ لِيُسْتَعَنَا لِيُسْتَعَانُوا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَسْتَعِنْ لَا تَسْتَعِيْنَا الخ باب استفعال از اجوف واوی بر اصل خود بسیار آمده چون اِسْتَحْوَذَ و اِسْتَصْوَبَ وغیرہما۔

اجوف یائی از باب ضَرَبَ يَضْرِبُ چون اَلْبَيْعُ فروختن و خریدن بَاعَ يَبِيْعُ بَيْعًا فَهُوَ بَائِعٌ وَبِيْعَ يُبَاعُ بَيْعًا فَذَاكَ مَبِيْعٌ لَمْ يَبِعْ لَمْ يُبَعْ لَا يَبِيْعُ لَا يُبَاعُ لَنْ يَبِيْعَ لَنْ يُبَاعَ الامر منه بِعْ لِتُبَعْ لِيَبِعْ لِيُبَعْ والنهى عنه لَا تَبِعْ لَا تُبَعْ لَا يَبِعْ لَا يُبَعْ الظرف منه مَبِيْعٌ مَبِيْعَانِ مَبَائِعُ وَمُبَيِّعٌ والآلة منه مِبْيَعٌ مِبْيَعَانِ مَبَايِعُ مُبَيِّعٌ وَمِبْيَعَةٌ مِبْيَعَتَانِ مَبَايِعُ وَمُبَيِّعَةٌ مِبْيَاعٌ مِبْيَاعَانِ مَبَايِيْعُ وَمُبَيِّعٌ وَمُبَيِّعَةٌ افعل التفضيل منه اَبْيَعُ اَبْيَعَانِ اَبْيَعُوْنَ اَبَايِعُ وَاُبَيِّعٌ والمؤنث منه بُيْعٰى بُيْعَيَانِ بُيْعَيَاتٌ بُيَعٌ بُيَيْعٰى بدانکہ مَبِيْعٌ صیغہ اسم ظرف در اصل مَبْيِعٌ بود کسرہ بر یا ثقیل بود نقل کردہ بیا دادند مَبِيْعٌ شد مَبَائِعُ جمع تکسیر مَبِيْعٌ است وَمُبَيِّعٌ تصغیر مَبِيْعٌ بُيْعٰى صیغہ واحد مؤنث اسم تفضیل در اصل بُيْعٰى بروزن فُعْلٰى بود ضمہ یا را با کسرہ بدل کردند برای موافقت یا بُيْعٰى شد

ماضی معلوم بَاعَ بَاعَا بَاعُوْا بَاعَتْ بَاعَتَا بِعْنَ بِعْتَ بِعْتُمَا بِعْتُمْ بِعْتِ بِعْتُمَا بِعْتُنَّ بِعْتُ بِعْنَا بَاعَ در اصل بَيَعَ بود یا متحرک ما قبلش مفتوح آن یا با الف بدل شد بَاعَ گشت و شرطیکہ بقاعدہ قَالَ مذکور شد درینجا ہم مشروط است بِعْنَ در اصل بَيَعْنَ بود یا بجہت انفتاح ما قبل الف شد و الف باجتماع ساکنین بیفتاد فتحہ یا را بکسرہ بدل نمودند تا دلالت کند بران کہ عین فعل کہ افتادہ است یا است نہ واؤ۔

ماضی مجہول بِیْعَ بِیْعَا بِیْعُوْا الخ اصل بِیْعَ بُیِعَ بود کسرۂ یا با داوہ بعد سلب حرکت بِیْعَ شد **مستقبل معلوم** یَبِیْعُ یَبِیْعَانِ یَبِیْعُوْنَ تَبِیْعُ تَبِیْعَانِ یَبِعْنَ الخ یَبِیْعُ در اصل یَبْیِعُ بود کسرہ بر یا ثقیل بود نقل کردہ بیا دادند یَبِیْعُ شد و یا در یَبِعْنَ تَبِعْنَ بجہت اجتماع ساکنین ساقط شد **مستقبل مجہول** ۔
یُبَاعُ یُبَاعَانِ یُبَاعُوْنَ تُبَاعُ تُبَاعَانِ یُبَعْنَ الخ بر قیاس یُقَالُ ۔

اسم فاعل بَائِعٌ بَائِعَانِ بَائِعُوْنَ بَاعَةٌ بُیَّاعٌ بُیَّعٌ بِیَّعٌ بِیْعَانٌ بِیَاعٌ بُیُوْعٌ بُوَیِّعٌ بَائِعَةٌ بَائِعَتَانِ بَائِعَاتٌ بَوَائِعُ بُیَّعٌ بُوَیِّعَةٌ بَائِعٌ در اصل بَایِعٌ بود یا ہمزہ شد چنانکہ در قائل در گذشت از بَاعَةٌ تا بُیُوْعٌ صیغ جمع تکسیر بَائِعٌ است و بُوَیِّعٌ تصغیرش و بَوَائِع جمع تکسیر بائعہ و بُوَیِّعَةٌ تصغیر آن ۔

اسم مفعول مَبِیْعٌ مَبِیْعَانِ مَبِیْعُوْنَ الخ مَبِیْعٌ در اصل مَبْیُوْعٌ بود ضمہ بر یا دشوار داشتہ نقل کردہ بما قبل دادند نزد بعض صرفیان یا افتاد مَبُوْعٌ شد بعدہ واو را یا کردند و ما قبل یا مکسور نمودند تا با جوف واوی مشتبہ نشود مَبِیْعٌ بروزن مَفِیْلٌ شد و عند البعض واو زائدہ حذف نمودہ شد مَبْیُعٌ بروزن مَفْیُلٌ شد ضمہ یا بکسرہ بدل کردند مَبِیْعٌ بروزن مَفِعْلٌ شد و ہمین بنج ہمہ صیغ مفعول ست ۔

امر حاضر معلوم بِعْ بِیْعَا بِیْعُوْا بِیْعِیْ بِیْعَا بِعْنَ ہمہ قُلْ قُوْلَا اعلال باید کرد ۔
بانون تاکید ثقیلہ بِیْعَنَّ بِیْعَانِّ بِیْعُنَّ الخ ۔
امر حاضر مجہول لِتُبَعْ لِتُبَاعَا الخ ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَبِعْ لَا تَبِیْعَا الخ ۔
نہی حاضر مجہول لَا تُبَعْ لَا تُبَاعَا الخ ۔
نہی غائب معلوم لَا یَبِعْ لَا یَبِیْعَا لَا یَبِیْعُوْا الخ ۔
نہی غائب مجہول لَا یُبَعْ لَا یُبَاعَا الخ ۔

اجوف یائی از باب سَمِعَ یَسْمَعُ چون اَلْھَیْبَۃُ وَالْمَھَابَۃُ ترسیدن ھَابَ یَھَابُ ھَیْبَۃً فَھُوَ ھَائِبٌ وَھِیْبَ یُھَابُ ھَیْبَۃً فَذَاکَ مُھِیْبٌ الخ اصل ھَابَ

هَیِبَ بروزن سَمِعَ بود یا متحرک ما قبل او مفتوح آن یا را بالف کردند هاب شد و همچنین اصل یَهَابُ یَهْیَبُ بود بروزن یَسْمَعُ یا بقاعده مذکور الف شد یَهَابُ
اگر و دیگر باقی اعلالات صیغ این باب صرف کبیر بقیاس آنچه بیان کرده ایم استخراج میتوان کرد
اجوف یائی از باب اِفْعَالٌ چون اَلْاِطَارَۃُ پرانیدن اَطَارَ یُطِیْرُ اِطَارَۃً فَهُوَ مُطِیْرٌ وَ اُطِیْرَ یُطَارُ اِطَارَۃً فَذَاکَ مُطَارٌ تا آخر برقیاس اَقَامَ یُقِیْمُ اِقَامَۃً
اجوف یائی از باب تَفْعِیْل چون اَلتَّضْیِیْعُ ضائع کردن ضَیَّعَ یُضَیِّعُ تَضْیِیْعًا الخ
برصل خود است اجوف یائی از باب تَفَعُّل چون تَحَیَّرَ یَتَحَیَّرُ تَحَیُّرًا تا آخر
اجوف یائی از باب مُفَاعَلَۃٌ بَایَعَ یُبَایِعُ مُبَایَعَۃً آن نیز بر اصل خود است۔
اجوف یائی از باب تَفَاعُلٌ تَبَایَعَ یَتَبَایَعُ تَبَایُعًا تا آخر۔
اجوف یائی از باب اِفْعِلَال اِبْیَضَّ یَبْیَضُّ اِبْیِضَاضًا الخ۔
اجوف یائی از باب اِفْعِیْلَال اِبْیَاضَّ یَبْیَاضُّ اِبْیِیْضَاضًا ہمہ بر اصل خود اند
اجوف یائی از باب اِفْتِعَال اِخْتَارَ یَخْتَارُ اِخْتِیَارًا فَهُوَ مُخْتَارٌ وَ اُخْتِیْرَ یُخْتَارُ اِخْتِیَارًا فَذَاکَ مُخْتَارٌ الخ اِخْتَارَ در اصل اِخْتَیَرَ بود یا بسبب انفتاح ما قبل الف شد اُخْتِیْرَ در اصل اُخْتُیِرَ بود کسرہ بر یا ثقیل بود بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل اُخْتِیْرَ شد باقی اعلال این باب را بر اجتاب قیاس باید کرد۔
اجوف یائی از باب اِنْفِعَال اِنْهَارَ یَنْهَارُ اِنْهِیَارًا فَهُوَ مُنْهَارٌ بر قیاس اِنْقَادَ یَنْقَادُ اِنْقِیَادًا فَهُوَ مُنْقَادٌ اجوف یائی از باب اِسْتِفْعَال اِسْتَخَارَ یَسْتَخِیْرُ اِسْتِخَارَۃً برقیاس اِسْتَعَانَ یَسْتَعِیْنُ اِسْتِعَانَۃً

ابوابُ النّاقص

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد ناقص واوی از باب نَصَرَ یَنْصُرُ چون اَلدُّعَاءُ وَ الدَّعْوَۃُ خواندن دَعَا یَدْعُوْ دُعَاءً فَهُوَ دَاعٍ وَ دُعِیَ یُدْعٰی دُعَاءً فَذَاکَ مَدْعُوٌّ لَمْ یَدْعُ لَمْ یُدْعَ لَا یَدْعُوْ لَا یُدْعٰی لَنْ یَّدْعُوَ لَنْ یُّدْعٰی الامر منه اُدْعُ لِتُدْعَ لِیَدْعُ لِیُدْعَ والنهی عنه لَا تَدْعُ

لَاتَدْعُ لَایُدْعَ لَایُدْعَ الظرف منه مَدْعًی مَدْعَیَانِ مَدَاعٍ وَمُدَیْعٍ والآلة منه مِدْعًی مِدْعَیَانِ مَدَاعٍ وَمُدَیْعٍ مِدْعَاةٌ مِدْعَاتَانِ مَدَاعٍ وَمُدَیْعِیَةٌ مِدْعَاءٌ مِدْعَایَانِ مَدَاعِیُّ وَمُدَیْعِیٌّ وَمُدَیْعِیَةٌ افعل التفضیل منه اَدْعٰی اَدْعَیَانِ اَدْعَوْنَ اَدَاعٍ وَاُدَیْعٍ والمؤنث منه دُعْوٰی دُعْوَیَانِ دُعْوَیَاتٌ دُعًی دُعَیًّا ــ بدانکه ناقص واوی از پنج باب می آید نَصَرَ یَنْصُرُ وسَمِعَ یَسْمَعُ وفَتَحَ یَفْتَحُ وکَرُمَ یَکْرُمُ وضَرَبَ یَضْرِبُ لیکن از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ بر سبیل شاذ می آید واجوف یائی نیز ناقص واوی از فَتَحَ یَفْتَحُ نیامده مَدْعًی اسم ظرف ومِدْعًی اسم آله در اصل مَدْعَوٌ بفتح میم ومِدْعَوٌ بکسر میم بود واو متحرک ماقبلش مفتوح واو را الف گردانیدند التقائی ساکنین شد میان الف وتنوین الف افتاد مَدْعًی ومِدْعًی شد واگر درین هر دو صیغه از جهت الف ولام یا اضافت یا آخر تنوین نباشد الف ساقط نشود زیرا که درینصورت اجتماع ساکنین نمی ماند چون اَلْمَدْعٰی وَالْمِدْعٰی وَمَدْعَاکُمْ وَمِدْعَاکُمْ مِدْعَاءٌ در اصل مِدْعَاوٌ بود واو در طرف افتاد وبعد الف الف زائده بهمزه گشت مَدَاعٍ صیغه جمع ظرف وآداعٍ جمع مذکر اسم تفضیل در اصل مَدَاعِوُ بر وزن مَفَاعِلُ وأدَاعِوُ بر وزن أفَاعِلُ بود واو واقع شد زائد از رابع آن واو یا گشت بعد از آن یا واقع شد در وزن مَفَاعِلُ لهذا یا را دور کرده تنوین آن بعین لحق گردانید مَدَاعٍ وَاَدَاعٍ گشت مَدْعَیَانِ ومِدْعَیَانِ تثنیه ظرف وآله واَدْعَیَانِ تثنیه اسم تفضیل ومَدَاعِیُ جمع آله در اصل مَدْعَوَانِ بفتح میم ومِدْعَوَانِ بکسر میم واَدْعَوَانِ ومَدَاعِوُ بود واو در موضع چهارم افتاده لهذا واو را یا گردانیدند مَدْعَیَانِ ومِدْعَیَانِ وَاَدْعَیَانِ وَمَدَاعِیُ گردیدند دُعْیٰی مؤنث اسم تفضیل در اصل دُعْوٰی بود واو لام فُعْلٰی واقع شد آن واو یا شد دُعْیٰی ودُعْیَیَانِ ودُعْیَیَاتٌ الف باشد صرف کبیر ناقص واوی از باب نَصَرَ یَنْصُرُ دَعَا دَعَوَا دَعَوْا دَعَتْ دَعَتَا دَعَوْنَ دَعَوْتَ دَعَوْتُمَا دَعَوْتُمْ دَعَوْتِ دَعَوْتُمَا دَعَوْتُنَّ دَعَوْتُ دَعَوْنَا دَعَا در اصل دَعَوَ بود واو متحرک ما قبل آن مفتوح واو الف گردید دَعَا گشت بدانکه الفی که بدل از واو آمده است بصورت الف نوشته شود لهذا

در دَعَا الف مینویسند و ہر الفی کہ بدل از یا باشد بصورت یا نوشتہ شود چون دَعٰی در
دَعَوَا صیغہ تثنیہ واو بسبب اتصال آن بالف تثنیہ سلامت ماندہ زیرا کہ الف تثنیہ تعلیل
را منع میکند دَعَوْا در اصل دَعَوُوا بود واو بسبب انفتاح ما قبل الف گشت و الف
بالتقاءِ ساکنین بیفتاد و دَعَوْا شد ہمچنین دَعَتْ در اصل دَعَوَتْ بود واو بقاعدۂ
مذکور الف گشت و الف باجتماع ساکنین بیفتاد و الف دَعَتَا بالتقاءِ ساکنین
تقدیرے محذوف گردید و از دَعَوْنَ تا آخر ہمہ صیغہا بر اصل خود اند۔

ماضی مجہول دُعِیَ دُعِیَا دُعُوْا دُعِیَتْ دُعِیَتَا دُعِیْنَ دُعِیْتَ دُعِیْتُمَا
دُعِیْتُمْ دُعِیْتِ دُعِیْتُمَا دُعِیْتُنَّ دُعِیْتُ دُعِیْنَا دُعِیَ در اصل دُعِوَ بود واو بسبب
کسرہ ما قبل یا شد زیرا کہ ہر واو کہ در طرف یا در حکم طرف بعد کسرہ واقع شود آن را بیا بدل
کنند در اصل دُعُوْا دُعِوُوْا بود واو متحرک ما قبلش مکسور آن واو را بیا بدل کردند
دُعِیُوْا شد بعد از ان ضمہ بر یا دشوار داشتہ نقل کردہ بما قبل دادند بعد سلب حرکت
ما قبل یا باجتماع ساکنین بیفتاد دُعُوْا شد۔

مستقبل معروف یَدْعُوْ یَدْعُوَانِ یَدْعُوْنَ تَدْعُوْ تَدْعُوَانِ یَدْعُوْنَ
تَدْعُوْ تَدْعُوَانِ تَدْعُوْنَ تَدْعِیْنَ تَدْعُوَانِ تَدْعُوْنَ اَدْعُوْ
نَدْعُوْ یَدْعُوْ در اصل یَدْعُوُ بود ضمہ بر واو ثقیل بود بیفتاد و یَدْعُوْ شد و ہمین
قیاس است حال تَدْعُوْ اَدْعُوْ نَدْعُوْ یَدْعُوَانِ و تَدْعُوَانِ بر اصل خود اند
یَدْعُوْنَ جمع مذکر اصلش یَدْعُوُوْنَ بر وزن یَفْعُلُوْنَ بود ضمہ بر واو ثقیل بود
بیفتاد واو کہ لام فعل بود بسبب اجتماع ساکنین بیفتاد یَدْعُوْنَ بر وزن یَفْعَلُوْنَ
شد یَدْعُوْنَ و تَدْعُوْنَ جمع مونث بر اصل خود اند بر وزن یَفْعُلْنَ و تَفْعُلْنَ
و تَدْعِیْنَ صیغہ واحد مونث حاضر در اصل تَدْعُوِیْنَ بود کسرہ بر واو ثقیل بود نقل
کردہ بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل واو بجہت التقاءِ ساکنین بیفتاد۔
تَدْعِیْنَ بر وزن تَفْعِیْنَ مستقبل مجہول یُدْعٰی یُدْعَیَانِ یُدْعَوْنَ
تُدْعٰی تُدْعَیَانِ یُدْعَوْنَ تُدْعٰی تُدْعَیَانِ تُدْعَوْنَ تُدْعَیْنَ تُدْعَیَانِ

تَدْعَيْنَ اُدْعٰی نَدْعٰی یُدْعٰی دراصل یُدْعَوُ بود واوَ در چہارم جائے واقع شد و ماقبل او غیر مضموم واوَ را بیا بدل کردند یُدْعَیُ شد بعدہٗ یا متحرک ما قبلش مفتوح یا را بالف بدل نمودند یُدْعٰی گشت وہمچنین در تُدْعٰی وَاُدْعٰی و نُدْعٰی واوَ یا گردید و یا الف شد در یُدْعَیَانِ وَتُدْعَیَانِ واوَ را بیا بدل کردند و در یُدْعَوْنَ وَ تُدْعَوْنَ وَتُدْعَیْنَ واوَ یا شد و یا الف والف بجہت التقائے ساکنین بیفتاد و در یُدْعَیْنَ وَتُدْعَیْنَ جمع مؤنث واوَ را بیا بدل کردند صورت واحد مؤنث حاضر و جمع مؤنث حاضر متحد شدہ یعنی بعد تعلیل لیکن واحد مؤنث حاضر تَدْعَیْنَ در اصل تَدْعَوِیْنَ بود بروزن تَفْعَلِیْنَ واوَ در رابع کلمہ افتاد یا شد بعد ازآن یا متحرک وما قبل آن مفتوح یا را الف گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان الف و یائی ضمیر الف محذوف گشت تَدْعِیْنَ گردید تُدْعَیْنَ جمع مؤنث حاضر در اصل تُدْعَوْنَ بروزن تَفْعَلْنَ بود واوَ را بقاعدۂ مذکورہ یا گردانیدند تُدْعَیْنَ شد۔

اِسم فاعل دَاعٍ دَاعِیَانِ دَاعُوْنَ دُعَاۃٌ دُعَاءٌ دُعًّی دُعَوَاءُ دُعْوَانٌ دُعَاءٌ دُعًی دُوَیْعٌ دَاعِیَۃٌ دَاعِیَتَانِ دَاعِیَاتٌ دَوَاعٍ دُعًّی دُوَیْعِیَۃٌ دَاعٍ در اصل دَاعِوٌ بود واوَ در چہارم جا افتاد و ما قبل او مکسور واوَ را بیا بدل کردہ ضمہ بر یا ثقیل بود انداختند یا بالتقائے ساکنین بیفتاد دَاعٍ شد و چون الف لام در آری یا باقی ماند چون اَلدَّاعِیْ در واوَ در دَاعِیَانِ از جہت کسرۂ ما قبل یا شد و در دَاعُوْنَ کہ اصل دَاعِوُوْنَ بود واوَ یا شد ضمہ بر یا ثقیل بود بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل یا بالتقائے ساکنین بیفتاد دَاعُوْنَ بروزن فَاعُوْنَ شد دُعَاۃٌ جمع تکسیر آن دَاعٍ است دَاعٍ اسم واحد بود چون خواستند کہ آنرا جمع تکسیر کنند رد کردند بسوی اصلش کہ دَاعِوٌ بود حرف اول مفتوح است ثالث را فتحہ دادند و الف را حذف کردہ عوض او تا در آخرش در آوردند دَعَوَۃٌ شد و بسبب انفتاح ما قبل بالف بدل شد دَعَاۃٌ شد بعدہٗ فتحہ دال را بضمہ بدل کردند تا ملتبس نشود بصَلَاۃٌ وَقَنَاۃٌ کہ ایشان مفرد اند نہ جمع دُعَاۃٌ شد دُعَاءٌ جمع تکسیر آن دَاعٍ است دَاعِیَۃٌ در اصل دَاعِوَۃٌ بود واوَ در چہارم جا واقع شد و ما قبلش

مکسور واو را بیا بدل کردند داعِیَۃٌ شد و برین قیاس است داعِیَتَانِ داعِیَاتٌ دُوَیْعٍ تصغیر داعٍ و دُوَیْعِیَۃٌ تصغیر داعِیَۃٌ است اسم مفعول مَدْعُوٌّ مَدْعُوَّانِ مَدْعُوُّوْنَ مَدْعُوَّۃٌ مَدْعُوَّتَانِ مَدْعُوَّاتٌ مَدْعُوٌّ در اصل مَدْعُوْوٌ بود واو را مدرافد واو اصلی ادغام نمودند مَدْعُوٌّ شد و ہمچنین در دیگر صیغ واو مفعول در واو لام فعل ادغام یافتہ۔

نفی جحد معلوم لَمْ یَدْعُ لَمْ یَدْعُوَا لَمْ یَدْعُوْا لَمْ تَدْعُ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ یَدْعُوْنَ لَمْ تَدْعُ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ تَدْعُوْا لَمْ تَدْعِیْ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ تَدْعُوْنَ لَمْ اَدْعُ لَمْ نَدْعُ لَمْ یَدْعُ در اصل لَمْ یَدْعُوْ بود واو بجہت حرف جزم ساقط شد و ہمچنین در ہمہ مواقع جزم واو انداختہ شدہ زیراکہ حرف علت است وچون حرف جازم در فعل مستقبل در آید حرف علت از آخر ساقط گردد باقی صیغ مانند صحیح است۔

نفی جحد مجہول لَمْ یُدْعَ لَمْ یُدْعَیَا لَمْ یُدْعَوْا لَمْ تُدْعَ لَمْ تُدْعَیَا لَمْ یُدْعَیْنَ الخ درین بحث در مواقع جزم الف حذف شدہ و در باقی صیغ تغیرے بظہور نیامدہ۔

فعل نفی معلوم لَا یَدْعُوْ لَا یَدْعُوَانِ لَا یَدْعُوْنَ لَا تَدْعُوْ لَا تَدْعُوَانِ لَا یَدْعُوْنَ الخ تعلیلات این بحث مثل تعلیلات فعل مستقبل مثبت معروف است

فعل نفی مجہول لَا یُدْعٰی لَا یُدْعَیَانِ لَا یُدْعَوْنَ لَا تُدْعٰی لَا تُدْعَیَانِ لَا یُدْعَوْنَ الخ مانند یُدْعٰی فعل مستقبل مثبت مجہول۔

فعل نفی مؤکد معروف لَنْ یَدْعُوَ لَنْ یَدْعُوَا لَنْ یَدْعُوْا لَنْ تَدْعُوَ لَنْ تَدْعُوَا لَنْ یَدْعُوْنَ الخ درین بحث عمل لَنْ بطریقیکہ در صحیح جاری مے شود جاری شد و دیگر بہیچ تغیر دست نداده **فعل نفی مؤکد مجہول** لَنْ یُدْعٰی لَنْ یُدْعَیَا لَنْ یُدْعَوْا لَنْ تُدْعٰی لَنْ تُدْعَیَا لَنْ یُدْعَیْنَ الخ در یُدْعٰی و اشباہ او بجہت آنکہ در آخرش الف بود عمل لَنْ ظاہر نشد و در باقی صیغ مانند صحیح نصب لَنْ ظاہر شدہ تغیری جدید بظہور نیامدہ۔ **امر حاضر معلوم** اُدْعُ اُدْعُوَا اُدْعُوْا اُدْعِیْ اُدْعُوَا اُدْعُوْنَ اُدْعُ در اصل اُدْعُوْ بود واو بوقفی بیفتاد واو از تثنیہ و جمع مذکر و نہای مؤنثی بیفتاد ند بوقفی

چنانچه مجزومی با نون تاکید ثقیله اُدْعُوَنَّ اُدْعُوَانِّ اُدْعُنَّ اُدْعِنَّ اُدْعُوَانِّ
اُدْعُوْنَانِّ واوے کہ از اُدْعُ بوقفے حذف شده بود باز پس آمد زیراکہ حالا وقف نماند واز
اُدْعُنَّ جمع مذکر واو را بالتقائے ساکنین حذف کردند یا بجہت آنکہ چون ضمہ دال بود بر ما قبل
حاجتش نماند حذف کردند واز اُدْعِنَّ یا حذف نمودند با نون تاکید خفیفه اُدْعُوَنْ
اُدْعُنْ اُدْعِنْ امر حاضر مجہول لِتُدْعَ لِتُدْعَيَا لِتُدْعَوْا لِتُدْعَيْ لِتُدْعَيَا
لِتُدْعَيْنَ با نون تاکید ثقیله لِتُدْعَيَنَّ لِتُدْعَيَانِّ لِتُدْعَوُنَّ لِتُدْعَيِنَّ
لِتُدْعَيَانِّ لِتُدْعَيْنَانِّ صیغ این بحث بصورت مضارع مجہول با نون ثقیلہ است الّا
آنکہ لام این بحث مکسور است ولام مضارع مفتوح با نون تاکید خفیفه لِتُدْعَيَنْ
لِتُدْعَوُنْ لِتُدْعَيِنْ امر غائب معلوم لِيَدْعُ لِيَدْعُوَا لِيَدْعُوْا لِتَدْعُ
لِتَدْعُوَا لِيَدْعُوْنَ لِاَدْعُ لِنَدْعُ با نون تاکید ثقیله لِيَدْعُوَنَّ لِيَدْعُوَانِّ
لِيَدْعُنَّ لِتَدْعُوَنَّ لِتَدْعُوَانِّ لِيَدْعُوْنَانِّ لِاَدْعُوَنَّ لِنَدْعُوَنَّ با نون تاکید
خفیفه لِيَدْعُوَنْ لِيَدْعُنْ لِتَدْعُوَنْ لِاَدْعُوَنْ لِنَدْعُوَنْ ۔ امر غائب
مجہول لِيُدْعَ لِيُدْعَيَا لِيُدْعَوْا لِتُدْعَ لِتُدْعَيَا لِيُدْعَيْنَ لِاُدْعَ لِنُدْعَ مانند لَمْ يُدْعَ
لَمْ يُدْعَيَا۔ با نون تاکید ثقیله لِيُدْعَيَنَّ لِيُدْعَيَانِّ لِيُدْعَوُنَّ لِتُدْعَيَنَّ
لِتُدْعَيَانِّ لِيُدْعَيْنَانِّ لِاُدْعَيَنَّ لِنُدْعَيَنَّ در لِيُدْعَيَنَّ واخوات او بسبب انعدام
جزم یا را کہ اصل الف محذوف بود باز آوردند زیراکہ الف قابل فتحہ کہ نون ثقیلہ آنرا میخواہد نبود
با نون تاکید خفیفه لِيُدْعَيَنْ لِيُدْعَوُنْ لِتُدْعَيَنْ لِاُدْعَيَنْ لِنُدْعَيَنْ
نہی حاضر معلوم لَاتَدْعُ لَاتَدْعُوَا لَاتَدْعُوْا لَاتَدْعِيْ لَاتَدْعُوَا لَاتَدْعُوْنَ
بقیاس لَمْ يَدْعُ با نون تاکید ثقیله لَاتَدْعُوَنَّ لَاتَدْعُوَانِّ
لَاتَدْعُنَّ لَاتَدْعِنَّ لَاتَدْعُوَانِّ لَاتَدْعُوْنَانِّ بوضع اُدْعُوَنَّ اُدْعُوَانِّ الخ۔
با نون تاکید خفیفه لَاتَدْعُوَنْ لَاتَدْعُنْ لَاتَدْعِنْ الخ۔
نہی حاضر مجہول لَاتُدْعَ لَاتُدْعَيَا لَاتُدْعَوْا الخ۔
ناقص واوی از باب عَلِمَ يَعْلَمُ چون اَلرِّضَا وَالرِّضْوَانُ خوشنود شدن

شدن پسندیده شدن رَضِیَ یَرْضٰی رِضَآءً فَهُوَ رَاضٍ وَرُضِیَ یُرْضٰی رِضَآءً فَذَاكَ مَرْضِیٌّ لَمْ یَرْضَ لَمْ یُرْضَ لَا یَرْضٰی لَا یُرْضٰی لَنْ یَرْضٰی لَنْ یُرْضٰی الامر منه اِرْضَ لِتُرْضَ لِیَرْضَ لِیُرْضَ والنهی عنه لَا تَرْضَ لَا تُرْضَ لَا یَرْضَ لَا یُرْضَ الظرف منه مَرْضًی مَرْضَیَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضٍ و الالة منه مِرْضًی مِرْضَیَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضٍ مِرْضَاةٌ مِرْضَاتَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضٍ الالة منه مِرْضًی مِرْضَیَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضٍ مِرْضَاةٌ مِرْضَاتَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضِیَةٌ مِرْضَاءٌ مِرْضَاءَانِ مَرَاضِیُّ وَمُرَیْضِیٌّ وَمُرَیْضِیَّةٌ افعل التفضیل منه اَرْضٰی اَرْضَیَانِ اَرْضَوْنَ اَرَاضٍ وَاُرَیْضٍ والمونث منه رُضْیٰی رُضْیَیَاتٌ رُضْیَیَاتٌ رُضًی رُضَیِّی بدانکہ مَرْضًی اسم ظرف دراصل مَرْضَوٌ بود واؤ در کلمہ رابع گشت وما قبل آن مخالف واؤ را بیا بدل کردند بعد از آن یا متحرک ما قبل او مفتوح یارا بالف بدل کردند التقای ساکنین شد میان الف وتنوین الف را حذف کردند کردند مَرْضًی شد مَرَاضٍ جمع تکسیر مَرْضًی مُرَیْضٍ تصغیر مَرْضًی مِرْضًی اسم آلہ در اصل مِرْضَوٌ بود واؤ را بیا بدل کردند ویارا بالف والف بالتقاے ساکنین بیفتاد و اُرَیْضٍ تصغیر اَرْضٰی وَاَرْضٰی اسم تفضیل دراصل اَرْضَوُ بود واؤ با گشت یا الف رُضْیٰی مونث اسم تفضیل دراصل رُضْوٰی بود واو را بجہت موافقت باب یا کردند رُضْیٰی شد

صرف کبیر فعل ماضی معلوم رَضِیَ رَضِیَا رَضُوْا رَضِیَتْ رَضِیَتَا رَضِیْنَ رَضِیْتَ رَضِیْتُمَا رَضِیْتُمْ رَضِیْتِ رَضِیْتُمَا رَضِیْتُنَّ رَضِیْتُ رَضِیْنَا رَضِیَ دراصل رَضِوَ بود واؤ در طرف واقع بود وما قبل مکسور واؤ را بیا بدل کردند رَضِیَ شد وَرَضُوْا دراصل رَضِوُوْا بود واؤ بجہت کسرہ ما قبل یا شد بعدہ ضمہ بر یا دشوار داشتہ بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل یا بالتقاے ساکنین بیفتاد وَرَضُوْا بر وزن فَعُوْا شد ودیگر تعلیلات را نیز برین قیاس باید کرد۔

ماضی مجہول رُضِیَ رُضِیَا رُضُوْا رُضِیَتْ رُضِیَتَا رُضِیْنَ الخ۔

مضارع معروف یَرْضٰی یَرْضَیَانِ یَرْضَوْنَ تَرْضٰی تَرْضَیَانِ یَرْضَیْنَ

الخ ودر یُرْضٰی واو را یا کردند و یا را الف و همچنین تُرْضَیٰ و اُرْضٰی واو بیا یا بالف بدل شد تُرْضَیْنَ واحد مخاطبه در اصل تُرْضَیِیْنَ بر وزن تَفْعَلِیْنَ بود یا متحرک ما قبلش مفتوح یا را با الف بدل کردند اجتماع ساکنین شد در الف و یای ضمیر الف حذف کردند تُرْضَیْنَ شد و تُرْضَیْنَ جمع مخاطبات بر اصل خود است **مستقبل مجهول** یُرْضٰی یُرْضَیَانِ یُرْضَوْنَ تُرْضٰی تُرْضَیَانِ یُرْضَیْنَ در یُرْضٰی واو را بیا بدل یا را بالف بدل کردند **اسم فاعل** رَاضٍ رَاضِیَانِ الخ رَاضٍ در اصل رَاضِوٌ بود واو در رابع افتاد حرکت ما قبل مخالف بود آن واو را بیا بدل کردند و یا را با جتماع ساکنین حذف نمودند رَاضٍ شد **اسم مفعول** مَرْضِیٌّ مَرْضِیَّانِ مَرْضِیُّوْنَ اصل مَرْضِیٌّ مَرْضُوْوٌ بود واو را طَرْدًا لِلْبَابِ بیا بدل کردند مَرْضُوْیٌ شد بعد ازان واو و یا یک جا جمع آمدند اول آنها ساکن بود واو را یا کرده یا را در یا ادغام نمودند و برائے مناسبت یا ضمه ضاد را بکسره بدل کردند مَرْضِیٌّ شد **فعل جحد معلوم** لَمْ یَرْضَ لَمْ یَرْضَیَا لَمْ یَرْضَوْا الخ درین بحث در مواقع جزم یا ساقط شد **جحد مجهول** لَمْ یُرْضَ لَمْ یُرْضَیَا لَمْ یُرْضَیُوْا الخ۔ **امر حاضر معلوم** اِرْضَ اِرْضَیَا اِرْضَوْا اِرْضَیْ اِرْضَیَا اِرْضَیْنَ اِرْضَ در اصل اِرْضَوْا بود واو در رابع افتاد و حرکت ما قبل مخالف آن بود واو را کردند و یا را بجزمی حذف نمودند اِرْضَ شد **ناقص واوی** از شَرُفَ یَشْرُفُ چون اَلرَّخْوَةُ نرم شدن رَخُوَ یَرْخُوْ رَخْوَةً الخ صرف کبیر این باب را بر ابواب سابقه قیاس باید کرد و اعلال این بحث مانند دَعَا یَدْعُوْ است مگر فاعل معلوم۔

ناقص یائی از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلرَّمْیُ تیر انداختن رَمٰی یَرْمِیْ رَمْیًا فهو رَامٍ و رُمِیَ یُرْمٰی رَمْیًا فذاک مَرْمِیٌّ لَمْ یَرْمِ لَمْ یُرْمَ لَا یَرْمِیْ لَا یُرْمٰی لَنْ یَّرْمِیَ لَنْ یُّرْمٰی الامر منه اِرْمِ لِتُرْمَ لِیُرْمَ والنهی عنه لَا تَرْمِ لَا تُرْمَ لَا یَرْمِ لَا یُرْمَ الظرف منه مَرْمًی مَرْمَیَانِ مَرَامٍ و مُرَیْمٍ والاٰلة منه مِرْمًی مِرْمَیَانِ مَرَامٍ و مُرَیْمٍ مِرْمَاةٌ مِرْمَاتَانِ مَرَامٍ و مُرَیْمِیَةٌ مِرْمَاءٌ مِرْمَاءَانِ مَرَامِیُّ و مُرَیْمِیٌّ و مُرَیْمِیَّةٌ افعل التفضیل منه اَرْمٰی اَرْمَیَانِ اَرْمَوْنَ اَرَامٍ و اُرَیْمٍ والمؤنث منه رُمْیٰ رُمْیَیَانِ رُمْیَیَاتٌ رُمًی رُمَیٌّ بدانکه اسم ظرف ازین باب با آنکه مضارعش مکسور العین بود مفتوح العین آمده زیرا که

اسم زمان و مکان از ناقص مطلقاً ہمہ مَفعَل بفتح عین آید و یائے آن الف شدہ بجہت التقائی ساکنین با تنوین افتادہ شود زیرا کہ مَرمیٰ در اصل مَرْمَیٌ بود یا متحرک ماقبل آن مفتوح یا را الف گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا محذوف گردید مَرمیً شد و ہمین قیاس را تعلیل اسم آلہ مِرام جمع ظرف و مَرامِ جمع تفصیل در اصل مَرامی بروزن مَفاعِلُ و اَرامی بروزن اَفَاعِلُ بود ضمہ بر یا دشوار داشتہ ساکن گردانیدند بعدہ اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا محذوف گردید مَرامٍ و اَرامٍ گشت اَرمیٰ واحد اسم تفضیل در اصل اَرْمَیُ بود یا متحرک ماقبل آن مفتوح یا الف گردید اَرمیٰ شد رُمیٰ مؤنث اسم تفضیل بر اصل خود است و در رُمًی جمع تکسیر رُمیٰ یا الف شد و الف بسبب اجتماع ساکنین بیفتاد۔

فعل ماضی معلوم رَمیٰ رَمَیا رَمَوا رَمَتْ رَمَتا رَمَیْنَ رَمَیْتَ رَمَیْتُما رَمَیْتُم رَمَیْتِ رَمَیْتُما رَمَیْتُنَّ رَمَیْتُ رَمَیْنا رَمیٰ در اصل رَمَیَ بود یا متحرک ماقبل او مفتوح آن را با الف بدل کردند رَمَوا در اصل رَمَیُوا بود یا با انفتاح ماقبل الف گردید و الف باجتماع ساکنین بیفتاد رَمَوا گشت و ہمچنین رَمَتْ و رَمَتا یا الف گشت و الف باجتماع ساکنین بیفتاد و در رَمَتا اگرچہ الف در لفظ متصل ساکن دیگر واقع شدہ لیکن تائے تانیث حکم ساکن دارد چنانکہ سابقاً گذشت و دیگر ہمہ صیغ بر اصل خود اند **ماضی مجہول** رُمِیَ رُمِیا رُمُوا رُمِیَتْ رُمِیَتا رُمِیْنَ رُمِیْتَ رُمِیْتُما رُمِیْتُم رُمِیْتِ رُمِیْتُما رُمِیْتُنَّ رُمِیْتُ رُمِیْنا رُمُوا در اصل رُمِیُوا بود یا در لام فعل بعد کسرہ بیفتاد حرکت یا را نقل کردہ بمیم ماند و ساکن جمع شدند واو و یا یا را حذف کردند رُمُوا شد باقی در جمیع این صیغ ہیچ یک چیزی تعلیل نشدہ۔

فعل مضارع معروف یَرْمِی یَرْمِیانِ یَرْمُونَ تَرْمِی تَرْمِیانِ یَرْمِیْنَ تَرْمِی تَرْمِیانِ تَرْمُونَ تَرْمِیْنَ تَرْمِیانِ تَرْمِیْنَ اَرْمِی نَرْمِی یَرْمِی در اصل یَرْمِیُ بود ضمہ بر یا دشوار بود ساکن گردانیدند و ہمچنین در تَرْمِی و اَرْمِی و نَرْمِی و در یَرْمُونَ و تَرْمُونَ و تَرْمِیْنَ یا انداختہ شدہ و تثنیہا ہر دو جمع بر اصل خود اند و واحد مؤنث مخاطبہ و جمع وے در صورت یکسان است لیکن جمع بر اصل است بروزن تَفْعِلْنَ و واحد در اصل تَرْمِیِیْنَ بروزن تَفْعِلِیْنَ بود کسرہ بر یا دشوار داشتہ حذف کردند یا کہ لام فعل است بالتقائے

ساکنین بیفتاد و تُرْمِیْنَ شد بروزن تفعلین مضارع مجہول یُرْمٰی یُرْمَیَانِ یُرْمَوْنَ تُرْمٰی تُرْمَیَانِ یُرْمَیْنَ الخ تثنیہا و جمع مذکر غائب و حاضر بر اصل خود اند و در باقی صیغ بقاعدہ مذکور تعلیل شد فعل امر حاضر معلوم اِرْمِ اِرْمِیَا اِرْمُوْا اِرْمِیْ اِرْمِیَا اِرْمِیْنَ اِرْمِ در اصل اِرْمِیْ بود یا بسبب وقف افتادہ و دیگر صیغ از فعل مضارع حسب دستور ساختہ اند با نون تاکید ثقیلہ اِرْمِیَنَّ اِرْمِیَانِّ اِرْمُنَّ اِرْمِنَّ اِرْمِیَانِّ اِرْمِیْنَانِّ اِرْمِیَنَّ یائی محذوفہ باز آمدہ مفتوح گردید با نون تاکید خفیفہ اِرْمِیَنْ اِرْمُنْ اِرْمِنْ ناقص واوی از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلْخَشْیَۃُ ترسیدن خَشِیَ یَخْشٰی خَشْیَۃً فَھُوَ خَاشٍ وَخُشِیَ یُخْشٰی خَشْیَۃً فَذَاکَ مَخْشِیٌّ الخ۔

فعل ماضی معلوم خَشِیَ خَشِیَا خَشُوْا تا آخر خَشُوْا در اصل خَشِیُوْا بود ضمہ بر یا ثقیل داشتہ نقل کردہ بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل اجتماع ساکنین شد درمیان واؤ و یا بیفتاد خَشُوْا شد مستقبل معلوم یَخْشٰی یَخْشَیَانِ یَخْشَوْنَ الخ یَخْشٰی مثل یَرْضٰی باقی صرف کبیر و اعلال این باب را بر قیاس رَضِیَ یَرْضٰی باید فہمید۔

ناقص یائی از باب مَنَعَ یَمْنَعُ چون اَلسَّعْیُ برخاستن سَعٰی یَسْعٰی سَعْیًا فَھُوَ سَاعٍ وَسُعِیَ یُسْعٰی سَعْیًا فَھُوَ مَسْعِیٌّ الخ مانند رَضِیَ یَرْضٰی است مگر در ماضی معلوم کہ مانند رَمٰی است ابواب مزید فیہ از ناقص واوی و یائی یکسان اند۔

باب افعال از ناقص چون اَلْاِعْطَاءُ دادن اَعْطٰی یُعْطِیْ اِعْطَاءً فَھُوَ مُعْطٍ وَاُعْطِیَ یُعْطٰی اِعْطَاءً فَذَاکَ مُعْطًی لَمْ یُعْطِ لَمْ یُعْطَ لَا یُعْطِیْ لَا یُعْطٰی لَنْ یُّعْطِیَ لَنْ یُّعْطٰی الامر منہ اَعْطِ لِتُعْطَ لِیُعْطِ لِیُعْطَ والنہی عنہ لَا تُعْطِ لَا تُعْطَ لَا یُعْطِ لَا یُعْطَ الظرف منہ مُعْطًی الخ اِعْطَاءٌ مصدر در اصل اِعْطَاوٌ بود واؤ و واقع شد در آخر بعد الف زائدہ بدل شود بہمزہ و ہمین قیاس است واو و یا کہ بعد الف زائدہ باشد چون کِسَاءٌ وَرِدَاءٌ کہ در اصل کِسَاوٌ رِدَایٌ بود باب تفعیل از ناقص یائی۔ چون اَلتَّسْمِیَۃُ نامیدن سَمّٰی یُسَمِّیْ تَسْمِیَۃً فَھُوَ مُسَمٍّ وَسُمِّیَ یُسَمّٰی تَسْمِیَۃً فَذَاکَ مُسَمًّی لَمْ یُسَمِّ لَمْ یُسَمَّ لَا یُسَمِّیْ لَا یُسَمّٰی لَنْ یُّسَمِّیَ لَنْ یُّسَمّٰی الامر منہ سَمِّ لِتُسَمَّ لِیُسَمِّ لِیُسَمَّ

والنہی عنہ لا تسمّ لا تسمّ لا یسمّ لا یسمّ الظرف منہ مسمّیٌ الخ

باب مفاعلة از ناقص یائی چون المراماة بایکدیگر تیر انداختن رامی یرامی مراماةً فہو مرامٍ ورُمِیَ یُرامی مراماةً فذاک مرامیً لم یرامِ لم یُرامَ لا یرامی لا یرامی لن یُرامی لن یُرامیٰ الامر منہ رامِ لترامِ لیرامِ لیُرامَ والنہی عنہ لا ترامِ لا تُرامَ لا یرامِ لا یُرامَ الظرف منہ مرامیً الخ

باب افتعال از ناقص یائی چون الاجتباء برگزیدن اجتبیٰ یجتبی اجتباءً فہو مجتبٍ واُجتبی یُجتبی اجتباءً فذاک مجتبیً لم یجتبِ لم یُجتبَ لا یجتبی لا یجتبیٰ لن یجتبی لن یُجتبیٰ الامر منہ اجتبِ لتجتبِ لیجتبِ لیُجتبَ والنہی عنہ لا تجتبِ لا تُجتبَ لا یجتبِ لا یُجتبَ الظرف منہ مجتبیً الخ **باب انفعال از ناقص واوی** چون الانمحاء محو شدن انمحیٰ ینمحی انمحاءً فہو منمحٍ وانمُحی یُنمحی انمحاءً فذاک منمحیً لم ینمحِ لم یُنمحَ لا ینمحی لن ینمحی لن یُنمحیٰ الامر منہ انمحِ لتنمحِ لینمحِ لیُنمحَ والنہی عنہ لا تنمحِ لا تُنمحَ لا ینمحِ لا یُنمحَ الخ

باب تفعّل از ناقص یائی چون التمنّی آرزو کردن تمنّیٰ یتمنّیٰ تمنّیاً فہو متمنٍّ وتُمُنّی یُتمنّیٰ تمنّیاً فذاک متمنّیً لم یتمنّ لم یُتمنّ لا یتمنّیٰ لن یتمنّیٰ الخ

باب تفاعل از ناقص واوی چون التناجی بایکدیگر راز گفتن تناجیٰ یتناجیٰ تناجیاً فہو متناجٍ وتُنُوجی یُتناجیٰ الخ

باب استفعال از ناقص واوی چون الاسترخاء سست شدن استرخیٰ یسترخی استرخاءً فہو مسترخٍ واُسترخی یُسترخیٰ استرخاءً فذاک مسترخیً الخ

ابواب اللفیف

بدانکہ ہر اسمی و فعلی کہ در حروف اصول وی دو حرف باشد آنرا لفیف خوانند و آن بر دو قسم است لفیف مفروق اگر حرف علت بجای فا و لام باشد و لفیف مقرون اگر حرف علت در مقابلہ عین و لام باشد و لفیف مفروق از سہ باب می آید از ضَرَبَ یَضرِبُ چون وَقیٰ یَقِی و از حَسِبَ یَحسِبُ چون وَلِیَ یَلِی و از سَمِعَ یَسمَعُ چون وَجِیَ یَوجیٰ لیکن از سمع کمتر آید و لفیف مقرون از دو باب می آید از ضَرَبَ یَضرِبُ چون طَویٰ یَطوِی

طَوٰی یَطْوِیْ واز سَمِعَ یَسْمَعُ چون قَوِیَ یَقْوٰی باب ول لفیف مفروق
از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون الْوَقْیُ والْوِقَایَۃُ نگہداشتن وَقٰی یَقِیْ وَقْیًا فَھُوَ وَاقٍ
وَوُقِیَ یُوْقٰی وَقْیًا فذاک مَوْقِیٌّ لَمْ یَقِ لَمْ یُوْقَ لَایَقِیْ لَایُوْقٰی لَنْ یَّقِیَ لَنْ یُّوْقٰی
الامر منہ قِ لِتُوْقَ لِیَقِ لِیُوْقَ والنہی عنہ لَاتَقِ لَاتُوْقَ لَایَقِ لَایُوْقَ الظرف
منہ مَوْقًی مَوْقَیَانِ مَوَاقٍ وَمُوَیْقٍ والآلۃ منہ مِیْقًی مِیْقَیَانِ مَوَاقٍ وَمُوَیْقٍ
مِیْقَاۃٌ مِیْقَاتَانِ مَوَاقِیْ وَمُوَیْقِیَۃٌ مِیْقَاءٌ مِیْقَاءَانِ مَوَاقِیُّ وَمُوَیْقِیٌّ وَمُوَیْقِیَۃٌ
افعل التفضیل منہ اَوْقٰی اَوْقَیَانِ اَوْقَوْنَ اَوَاقٍ وَاُوَیْقٍ والمونث منہ وُقْیَا
وُقْیَیَانِ وُقْیَیَاتٌ وُقًی وَقِیٌّ تعلیل مَوْقًی اسم ظرف مانند تعلیل مَرْمًی وتعلیل
مَوَاقٍ چون مَرَامٍ مُوَاقٍ تصغیر مَوْقًی است مِیْقًی اسم آلہ مثال مِوْقًی بود واو ساکن
ماقبلش مکسور آن واو را بیا بدل کردند مِیْقَیٌ شد بعدہ یا متحرک ماقبل او مفتوح یا را بالف
بدل کردند پس التقائے ساکنین شد میان الف وتنوین الف را حذف کردند مِیْقًی شد
مَوَاقٍ جمع تکسیر آن مِیْقًی است وَمُوَیْقٍ تصغیر مِیْقًی۔
ماضی معلوم وَقٰی وَقَیَا وَقَوْا وقت الخ بدانکہ در فا کلمہ این باب قواعد مثال و
در لام کلمہ قوانین ناقص جاری است مثلاً وَقٰی در اصل وَقَیَ بود چون رَمٰی یا متحرک
ماقبل او مفتوح یا را بالف بدل کردند وَقٰی شد وَقَوْا در اصل وَقَیُوْا مثل رَمَیُوْا بود یا الف
گردید والف باجتماع ساکنین بیفتاد وَقَوْا شد ماضی مجہول وُقِیَ وُقِیَا
وُقُوْا الخ مثل رُمِیَ رُمِیَا رُمُوْا۔
فعل مضارع معروف یَقِیْ یَقِیَانِ یَقُوْنَ تَقِیْ تَقِیَانِ یَقِیْنَ تَقِیْ تَقِیَانِ
تَقُوْنَ تَقِیْنَ تَقِیَانِ تَقِیْنَ اَقِیْ نَقِیْ یَقِیْ در اصل یَوْقِیُ بود واو افتاد چنانکہ در یَعِدُ
وضمہ یا نیز حذف گشت چنانکہ در یَرْمِیْ پس حکم واو این باب حکم واو مثال دارد وحکم یائے
او حکم یائے ناقص مضارع مجہول یُوْقٰی یُوْقَیَانِ یُوْقَوْنَ تا آخر چون
یُرْمٰی یُرْمَیَانِ یُرْمَوْنَ الخ۔ اسم فاعل وَاقٍ وَاقِیَانِ وَاقُوْنَ چون رَامٍ رَامِیَانِ رَامُوْنَ الخ
اسم مفعول مَوْقِیٌّ مَوْقِیَّانِ الخ چون مَرْمِیٌّ مَرْمِیَّانِ الخ۔

فعل جحد معلوم لَمْ یَقِ لَمْ یَقِیَا لَمْ یَقُوْا لَمْ تَقِ لَمْ تَقِیَا لَمْ یَقِیْنَ الخ الام
کلمہ لَمْ یَقِ لَمْ تَقِ لَمْ اَقِ لَمْ نَقِ بجزمی ساقط شد زیرا کہ لَمْ یَقِ از یَقِی ساختہ شد چون
حرف جازم بر مضارع داخل شد حرف علت آخر را اسقاط ساخت لَمْ یَقِ شد۔
فعل جحد مجہول لَمْ یُوْقَ لَمْ یُوْقَیَا لَمْ یُوْقَوْا الخ مانند لَمْ یُرْمَ لَمْ یُرْمَیَا لَمْ یُرْمَوْا
امر حاضر معروف قِ قِیَا قُوْا قِیْ قِیَا قِیْنَ قِ دراصل اَوْقِیْ بود واو را بجہت
موافقت حذف نمودند و آخر را بامر ساکن علامت سکون سقوط حرف علت شد ا قِ
گشت بعدہ چون احتیاج ہمزہ نماند او را نیز حذف کردند قِ شد و قُوْا را از تَقُوْنَ بنا نمودند
علامت مضارع کہ تا است دور کردند و آخر را وقف ساختند نون اعرابی بیفتاد قُوْا شد۔
با نون تاکید ثقیلہ قِیَنَّ قِیَانِّ قُنَّ قِنَّ قِیَانِّ قِیْنَانِّ۔
با نون تاکید خفیفہ قِیَنْ قِنْ قُنْ۔
امر حاضر مجہول لِتُوْقَ لِتُوْقَیَا لِتُوْقَوْا الخ مانند لِتُرْمَ لِتُرْمَیَا لِتُرْمَوْا۔
امر غائب معلوم لِیَقِ لِیَقِیَا لِیَقُوْا لِتَقِ لِتَقِیَا لِیَقِیْنَ لِاَقِ لِنَقِ۔
با نون تاکید ثقیلہ لِیَقِیَنَّ لِیَقِیَانِّ لِیَقِیَنَّ الخ۔
با نون تاکید خفیفہ لِیَقِیَنْ لِیَقُنْ لِتَقِیَنْ لِاَقِیَنْ لِنَقِیَنْ۔
امر غائب مجہول لِیُوْقَ تا آخر مانند لِیُرْمَ۔
باب دوم لفیف مفروق عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلْوَجِیُّ سودہ شدن
سم ستور وَجِیَ یَوْجٰی وَجًیا فَھُوَ وَاجٍ وَوُجِیَ یُوْجٰی وَجْیًا فَذَاكَ مَوْجِیٌّ الخ۔
ماضی معلوم وَجِیَ وَجِیَا وَجُوْا تا آخر وَجُوْا دراصل وَجِیُوْا بود ضمہ بر یا ثقیل
بود نقل کردہ بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل یا را باجتماع ساکنین حذف ساختند
شد و جمیع صیغ را بر قیاس رَاضِی باید فہمید۔
مضارع معروف یُوْجٰی یُوْجَیَانِ یُوْجَوْنَ تا آخر چون یَرْضٰی یَرْضَیَانِ
یَرْضَوْنَ امر حاضر اِیْجَ۔ تا آخر بر قیاس اِرْضَ۔
با نون تاکید ثقیلہ اِیْجَیَنَّ الخ مانند اِرْضَیَنَّ۔

اسم فاعل وَاجٍ چون رَاضٍ۔
اسم مفعول مَوْجِیٌّ چون مَرْضِیٌّ۔
باب سوم لفیف مفروق از حَسِبَ یَحْسِبُ چون اَلْوَلْیُ نزدیک شدن وَلِیَ یَلِیْ وَلْیًا فَهُوَ وَالٍ وَوُلِیَ یُوْلٰی وَلْیًا فَذَاكَ مَوْلِیٌّ الخ ۔ صیغ این باب را قیاس وَقِیَ یَقِیْ اعلال باید کرد وجملہ صیغ صرف کبیر می باید خواند۔
باب اول لفیف مقرون از ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلطَّیُّ پیچیدن طَوٰی یَطْوِیْ طَیًّا فَهُوَ طَاوٍ و چون رَمٰی یَرْمِیْ تا آخر۔
باب دوم لفیف مقرون از سَمِعَ یَسْمَعُ۔ چون اَلطَّوٰی گرسنہ شدن طَوِیَ یَطْوٰی طَیًّا تا آخر بر قیاس رَضِیَ یَرْضٰی الخ۔
باب افعال از لفیف مفروق اَوْقٰی یُوْقِیْ اِیْقَاءً فَهُوَ مُوْقٍ اُوْقِیَ یُوْقٰی اِیْقَاءً فَذَاكَ مُوْقًی لَمْ یُوْقِ لَمْ یُوْقَ لَا یُوْقِیْ لَا یُوْقٰی لَنْ یُّوْقِیَ لَنْ یُّوْقٰی الامر منه اَوْقِ لِتُوْقَ لِیُوْقِ لِیُوْقَ والنہی عنه لَا تُوْقِ لَا تُوْقَ لَا یُوْقِ لَا یُوْقَ الظرف منه مُوْقًی الخ۔
باب تفعیل از لفیف مفروق ۔ چون اَلتَّوْلِیَةُ ولی ساختن وَلّٰی یُوَلِّیْ تَوْلِیَةً الخ چون سَمّٰی یُسَمِّیْ تَسْمِیَةً۔
باب مفاعلة چون اَلْمُوَالَاةُ بیکدیگر دوستی کردن وَالٰی یُوَالِیْ مُوَالَاةً چون رَامٰی یُرَامِیْ مُرَامَاةً۔
باب تَفَعُّلٌ اَلتَّوَقِّیْ پرہیز کردن تَوَقّٰی یَتَوَقّٰی تَوَقِّیًا چون تَمَنّٰی یَتَمَنّٰی تَمَنِّیًا۔
باب تَفَاعُلٌ اَلتَّوَالِیْ پی در پی کار کردن تَوَالٰی یَتَوَالٰی تَوَالِیًا الخ چون تَنَاجٰی یَتَنَاجٰی تَنَاجِیًا۔
باب اِفْتِعَالٌ چون اَلْاِتِّقَاءُ پرہیز کردن اِتَّقٰی یَتَّقِیْ اِتِّقَاءً الخ چون اِجْتَبٰی یَجْتَبِیْ اِجْتِبَاءً۔
باب اِسْتِفْعَالٌ چون اَلْاِسْتِیْفَاءُ کامل گرفتن اِسْتَوْفٰی یَسْتَوْفِیْ اِسْتِیْفَاءً

فہو مُسْتَوفٍ چون اِسْتَرْخیٰ یَسْتَرْخِیْ اِسْتِرْخَاءً تا آخر لفیف مقرون از دو باب ثلاثی مجرد مے آید چنانکہ گذشت واز ثلاثی مزید از ہشت باب می آید۔

باب اوّل اِفعال اَرْوٰی یُرْوِیْ اِرْوَاءً چون اَوْفیٰ یُوْفِیْ اِیْفَاءً۔

باب دوم تفعیل رَوّٰی یُرَوِّیْ تَرْوِیَۃً مثل وَلّٰی یُوَلِّیْ تَوْلِیَۃً۔

باب سوم مُفاعلۃ سَاوٰی یُسَاوِیْ مُسَاوَاۃً چون وَالیٰ یُوَالِیْ مُوَالَاۃً

باب چہارم تفاعل تَسَاوٰی یَتَسَاوٰی تَسَاوِیًا آلخ مانند تَوَالیٰ یَتَوَالیٰ تَوَالِیًا

باب پنجم تفعّل تَقَوّٰی یَتَقَوّٰی تَقَوِّیًا مثل تَوَقّٰی آلخ۔

باب ششم اِفتعال اِسْتَوٰی یَسْتَوِیْ اِسْتِوَاءً آلخ۔

باب ہفتم اِنفعال اِنْرَوٰی یَنْرَوِیْ اِنْرِوَاءً آلخ چون اِنْمٰی یَنْمِیْ اِنْمِحَاءً

باب ہشتم اِستفعال اِسْتَحْیٰ یَسْتَحِیْ اِسْتِحْیَاءً تا آخر بر قیاس اِسْتَرْخیٰ آلخ۔

ابواب مہموز الفاء ومضاعف

بدانکہ مہموز الفاء مضاعف از نصر اکثر می آید چون اَمَّ یَؤُمُّ واز ضرب وسمع کمتر آید چون اَبَّ واَنَّ

باب اول مہموز الفاء ومضاعف از ضَرَبَ یَضْرِبُ چون الْاَنِیْنُ نالیدن اَنَّ یَئِنُّ اَنِیْنًا فہو اٰنٌّ واُنَّ یُؤَنُّ اَنِیْنًا فذاک مَاْنُوْنٌ لَمْ یَئِنَّ لَمْ یُؤَنَّ لَمْ یُؤَنْ لَمْ یُؤْنَنْ لَا یَئِنُّ لَا یُؤَنُّ لَنْ یَئِنَّ لَنْ یُؤَنَّ الامر منہ اِنَّ اِنِّ اِئْنِنْ لِتُؤَنَّ لِتُؤَنِّ لِتُؤَنْ لِتُؤْنَنْ لِیَئِنَّ لِیَئِنِّ لِیَئْنِنْ لِیُؤَنَّ لِیُؤَنِّ لِیُؤْنَنْ والنہی عنہ لَا تَئِنَّ لَا تَئِنِّ لَا تَئْنِنْ لَا تُؤَنَّ لَا تُؤَنِّ لَا تُؤْنَنْ لَا یَئِنَّ لَا یَئِنِّ لَا یَئْنِنْ لَا یُؤَنَّ لَا یُؤَنِّ لَا یُؤْنَنْ ۔ اِنَّ در اصل اِئْنِنْ بود دو حرف اصلی از یک جنس بیک کلمہ بہم آمدند حرف اول را ساکن کردہ در دوم ادغام نمودند اِنَّ شد یَئِنُّ در اصل یَئْنِنُ بروزن یَضْرِبُ بود حرکت نون اول را نقل کردہ بما قبل دادند اول را در دوم ادغام کردند یَئِنُّ شد در مواقع جزم ازین باب سہ وجہ جائز ست چنانکہ سابقا بتفصیل گذشت۔

باب دوم مہموز الفاء مضاعف از نَصَرَ یَنْصُرُ چون الْاِمَامَۃُ امام شدن اَمَّ یَؤُمُّ اِمَامَۃً فہو اٰمٌّ واُمَّ یُؤَمُّ اِمَامَۃً فذاک مَاْمُوْمٌ الامر منہ اُمَّ

اُمِّ اُؤْمُم وَالنہی عنہ لَاتَؤُمَّ لَاتَامُمْ الظرف منہ مَاَمّ الخ۔

باب سوم مہموز الفاء و مضاعف از باب سَمِعَ یَسْمَعُ

مثال واوی ومضاعف بدانکہ مثال واوی ومضاعف ثلاثی از سمع می آید پس مثال یائی نیز ہمین یک باب مے آید۔

مثال واوی ومضاعف چون اَلْوُدُّ دوست داشتن وَدَّ یَوَدُّ وُدًّا فَهُوَ وَادٌّ وَوُدَّ یُوَدُّ وُدًّا فَذَاكَ مَوْدُوْدٌ الخ چون عَضَّ یَعَضُّ عَضًّا۔

مثال واوی ومہموز از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلْوَءْدُ زندہ درگور کردن وَأَدَ یَئِدُ وَأْدًا فَهُوَ وَائِدٌ وَوُئِدَ یُوْأَدُ وَأْدًا فَذَاكَ مَوْءُوْدٌ لَمْ یَئِدْ لَمْ یُوْءَدْ لَا یَئِدُ لَا یُوْأَدُ لَنْ یَئِدَ لَنْ یُوْأَدَ الامر منہ اِدْ لِتُوْءَدْ لِیَئِدْ لِیُوْءَدْ الخ چون وَعَدَ یَعِدُ۔

مہموز اللام واجوف یائی از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلْمَجِیْئُ آمدن جَاءَ یَجِیْئُ مَجِیْئًا فَهُوَ جَاءٍ وَجِیْئَ یُجَاءُ مَجِیْئًا فَذَاكَ مَجِیْئٌ الخ برقیاس بَاعَ یَبِیْعُ۔ جَاءٍ اسم فاعل دراصل جَایِئٌ بود یا افتاد بعد الف فاعل آنرا بہمزہ بدل کردند۔ جَاءِءٌ شد پس دو ہمزہ جمع شدند یکے ازینہا مکسور ثانی را بیا بدل کردند جَاءِیٌ گشت بعد ضمہ بریا ثقیل بود حذف کردند دو ساکن جمع شدند یا و تنوین یا را حذف نمودند جَاءٍ شد واین تعلیل بنا بر مذہب سیبویہ است اما خلیل میگوید کہ جَاءٍ دراصل جَایِئٌ بود وہمزہ را بجائے یا بردند جَائِیٌ شد ضمہ بریا ثقیل بود حذف کردند اجتماع ساکنین شد یا را حذف نمودند مَجِیْئٌ دراصل مَجْیُوْءٌ بروزن مَضْرُوْبٌ بود ضمہ بریا دشوار داشتہ نقل کردہ بما قبل دادند دو ساکن جمع شدند یا و واو پیش بعضے واو حذف شد نزد بعضی یا چنانکہ در مَبِیْعٌ بوضاحت ذکر کردہ وجِیْئَ مثل بِیْعَ۔

مہموز العین وناقص یائی از باب مَنَعَ یَمْنَعُ چون اَلرُّؤْیَۃُ دیدن رَاٰی یَرٰی رُؤْیَۃً فَهُوَ رَاءٍ وَرُئِیَ یُرٰی رُؤْیَۃً فَذَاكَ مَرْئِیٌّ لَمْ یَرَ لَمْ یُرَ لَا یَرٰی لَا یُرٰی لَنْ یَرٰی لَنْ یُرٰی الامر منہ رَ لِتُرَ لِیَرَ لِیُرَ والنہی عنہ لَاتَرَ لَاتُرَ لَا یَرَ

لا یُرا الظرف منه مَرْاٰیٌ مَرْاٰیَانِ مَراءٍ وَمُرَیْئِیٌّ والالۃ منه مِرْاٰیٌ مِرْاٰیَانِ مَراءٍ وَمُرَیْئِیٌّ مِرْاٰۃٌ مِرْاٰتَانِ مَرَآءٍ وَمُرَیْئِیَۃٌ مِراءٌ مِرْاءَانِ مَرَائِیُّ وَمُرَیْئِیٌّ وَمُرَیْئِیَۃٌ افعل التفضیل منه اَرْاٰی اَرْاٰیَانِ اَرْاَوْنَ اَراءٍ وَ وَاُرَیٌّ والمؤنث منه رُوْیٰی رُوْیَیَانِ رُوْیَیَاتٌ رُاٰیٌ رُاٰیٌ ۔

ماضی معلوم رَاٰی رَاٰیَا رَاَوْ رَاَتْ رَاَتَا رَاَیْنَ تا آخر درین بحث ہمہ جا تعلیل رَمٰی جاری گشتہ جزاینکہ در ہمزہ بین بین میتواند شد۔

ماضی مجہول رُئِیَ رُئِیَا رُاُوْ رُئِیَتْ تا آخر چون رُمِیَ رُمِیَا رُمُوْ الخ ۔

فعل مضارع معروف یَرٰی یَرَیَانِ یَرَوْنَ تَرٰی تَرَیَانِ یَرَیْنَ تَرٰی تَرَیَانِ تَرَوْنَ تَرَیْنَ تَرَیَانِ تَرَیْنَ اَرٰی نَرٰی یَرٰی در اصل یَرْاٰیُ بروزن یَسْئَلُ بود ہمزہ متحرک ما قبل آن حرف صحیح ساکن حرکت ہمزہ نقل کردہ بما قبل دادند وہمزہ را تخفیفا حذف نمودند یَرَیُ شد بعد از آن یا متحرک ما قبل آن مفتوح یا را بالف بدل کردند یَرٰی گشت یَرَیَانِ در اصل یَرْاَیَانِ بود حرکت ہمزہ نقل کردہ بما قبل دادند وہمزہ را حذف نمودند یَرَیَانِ شد ودر یَرَوْنَ وَتَرَوْنَ الف بالتقائے ساکنین با واو بیفتاد زیراکہ یَرَوْنَ در اصل یَرْاَیُوْنَ وَتَرَوْنَ در اصل تَرْاَیُوْنَ بود حرکت ہمزہ نقل کردہ بما قبل دادند واو را حذف کردند بعدہٗ یا متحرک ما قبلش مفتوح یا را الف گردانیدند دو ساکن جمع شدند الف واو والف را حذف کردند یَرَوْنَ وَتَرَوْنَ شد ودر تَرَیْنَ واحد مؤنث حاضر الف بالتقائے ساکنین حذف شد **مضارع مجہول** یُرٰی یُرَیَانِ یُرَوْنَ ۔ این بحث در اعلال مثل مضارع معروف است۔

اسم فاعل رَاءٍ رَائِیَانِ رَاءُوْنَ رَائِیَۃٌ رَائِیَتَانِ رَائِیَاتٌ رَوَاءٍ در اصل رَائِیٌ بود ضمہ بر یا دشوار بود ساکن کردند دو ساکن جمع شدند یا وتنوین یا را حذف کردند رَاءٍ شد ودر باقی صیغ مثل رَامٍ اعلال جاری باید کرد۔

اسم مفعول مَرْئِیٌّ مَرْئِیَّانِ مَرْئِیُّوْنَ تا آخر مَرْئِیٌّ در اصل مَرْءُوْیٌ بود واو ویا در یک کلمہ جمع آمدند اول آنہا ساکن وبدل از چیزے نبود واو را یا کردہ در

یا او غام نمودند وما قبل یا را مکسور گردانیدند چنانکه در مرجی مذکور گشت۔
فعل جحد معلوم لَمْ يَرَ لَمْ يَرَيَا لَمْ يَرَوْا لَمْ تَرَ لَمْ تَرَيَا لَمْ يَرَيْنَ لَمْ تَرَ لَمْ تَرَيَا لَمْ تَرَوْا لَمْ تَرَیْ لَمْ تَرَيَا لَمْ تَرَيْنَ لَمْ اَرَ لَمْ نَرَ درمواقع جزم از آخر فعل مضارع الف ساقط شد زیرا که حرف جازم ساقط کنندۂ حرف علت است۔
نفی جحد مجہول لَمْ يُرَ لَمْ يُرَيَا لَمْ يُرَوْا الخ۔
نفی معلوم لَا يَرٰى لَا يَرَيَانِ لَا يَرَوْنَ لَا تَرٰى لَا تَرَيَانِ لَا يَرَيْنَ لَا تَرٰى لَا تَرَيَانِ لَا تَرَوْنَ لَا تَرَيْنَ لَا تَرَيَانِ لَا تَرَيْنَ لَا اَرٰى لَا نَرٰى۔
نفی مجہول لَا يُرٰى لَا يُرَيَانِ الخ۔
نفی مؤکد معلوم لَنْ يَرٰى لَنْ يَرَيَا لَنْ يَرَوْا الخ۔
نفی مؤکد مجہول لَنْ يُرٰى لَنْ يُرَيَا لَنْ يُرَوْا الخ۔
امر حاضر معلوم رَ رَيَا رَوْا رَیْ رَيَا رَيْنَ الخ۔
بانون تاکید ثقیلہ رَيَنَّ رَيَانِّ رَوُنَّ رَيِنَّ رَيَانِّ رَيْنَانِّ۔
بانون تاکید خفیفہ رَيَنْ رَوُنْ رَيِنْ۔
امر حاضر مجہول لِتُرَ لِتُرَيَا لِتُرَوْا الخ۔
بانون تاکید ثقیلہ لِتُرَيَنَّ لِتُرَيَانِّ لِتُرَوُنَّ الخ۔
بانون تاکید خفیفہ لِتُرَيَنْ لِتُرَوُنْ لِتُرَيِنْ۔
امر غائب معلوم لِيَرَ لِيَرَيَا لِيَرَوْا لِتَرَ لِتَرَيَا لِتَرَيْنَ لِاَرَ لِنَرَ۔
بانون تاکید ثقیلہ لِيَرَيَنَّ الخ۔
بانون تاکید خفیفہ لِيَرَيَنْ لِيَرَوُنْ الخ۔
امر غائب مجہول لِيُرَ لِيُرَيَا لِيُرَوْا الخ۔
بانون تاکید ثقیلہ لِيُرَيَنَّ لِيُرَيَانِّ الخ۔
بانون تاکید خفیقہ لِيُرَيَنْ لِيُرَوُنْ الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَرَ لَا تَرَيَا لَا تَرَوْا الخ۔

بانون تاکید ثقیلہ لاتَرَیَنَّ لاتَرَیَانِّ الخ۔
نھی حاضر مجھول لاتُرَ لاتُرَیَا لاتُرَوا لاتُرَی لاتُرَیا الخ۔
نھی غائب معلوم لایَرَ لایَرَیَا لایَرَوا لاتَرَ لاتَرَیَا لایَرَیْنَ لا اَرَ لا نَرَ الخ۔
بانون تاکید ثقیلہ لایَرَیَنَّ لایَرَیَانِّ الخ۔
نھی غائب مجھول لایُرَ لایُرَیَا لایُرَو۔
باب اِفْعَالٌ از مھموز العین وناقص یائی چون الاِرَاءَۃُ نمودن
اَرٰی یُرِی اِرَاءَۃً فَھُوَ مُرِی وَاُرِیَ یُرٰی اِرَاءَۃً فَذَاکَ مُرًی لَمْ یُرِ لَمْ یُرَ لا یُرِی لایُرٰی لَنْ یُرِیَ لَنْ یُرٰی الامر منه اَرِ لِتُرَ لِیُرِ لِیُرَ والنھی عنه لاتُرِ لایُرِ لایُرَ لایُرَ الظرف منه مُرًی الخ۔ بدانکہ اصل الاِرَاءَۃُ اِلْاِرْءَ یُ
بود یا بقاعدۂ مذکورہ ہمزہ شد وحرکت ہمزۂ متحرک کہ بعد ساکن بسکون غیر لازم واقع است نقل کردہ بما قبل دادند وہمزہ را تخفیفا بیفگندند وعوض آن تا در آخر افزودند الاِرَاءَۃُ شد۔
ماضی معلوم اَرٰی اَرَیَا اَرَوا اَرَتْ اَرَتَا اَرَیْنَ الخ اَرٰی دراصل اَرْاَی
بود حرکت ہمزہ بما قبل دادند وہمزہ را برائے تخفیف برخلاف قیاس وجوبا بیفگندند ویائے کلمہ بسبب تحرک وانفتاح ما قبل الف شد ودر اَرَوْا الف باجتماع ساکنین بیفتاد۔
ماضی مجھول اُرِیَ اُرِیَا اُرُوا اُرِیَتْ اُرِیَتَا اُرِیْنَ الخ اصل اُرِیَ اُرْاِیَ
ہمزہ بقاعدہ مذکورہ بیفتاد وہمچنین در باقی صیغہا مگر در جمع مذکر غائب مابعد نقل حرکتش بما قبل بعد سلب حرکت آن نیز ساقط کردند۔
مضارع معلوم یُرِی یُرِیَانِ یُرُوْنَ تُرِی تُرِیَانِ یُرِیْنَ الخ اصل یُرِی یُرْاِیُ بود بروزن یُکْرِمُ حرکت ہمزہ نقل کردہ بما قبل دادند واو تخفیفا حذف نمودند ضمہ بریا دشوار داشتہ حذف ساختند وہمچنین در تُرِی واُرِی نُرِی ودر جمع مذکر ومخاطبہ

مابعد نقل حرکتش بما قبل بسبب جمع آمدن دو ساکن بیفتاد و در باقی صیغ تغیری نشده
مضارع مجہول یُریٰ یُرَیَانِ یُرَوْنَ تُریٰ تُرَیَانِ یُرَوْنَ الخ یُریٰ دراصل
یُرْأَیُ بود ہمزہ بقاعدہ مذکور حذف شد و یا بسبب تحرک و انفتاح ما قبل الف
گردید و ہمچنین تُریٰ و اُریٰ و نُریٰ۔
مہموز العین و لفیف مفروق از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلْوَءْیُ
وعدہ کردن وَأَیَ یَئِیْ وَأْیًا فَهُوَ وَاءٍ وَ ذَاكَ مَوْءِیٌّ وُءِیَ یُوْأیٰ وَأْیًا فَذَاكَ مَوْءِیٌّ لَمْ یَإِ لَمْ
یُوْأَلَا یَئِیْ لَا یُوْأیٰ لَنْ یَئِیَ لَنْ یُوْأیٰ الامر منه لِتُوْءَ لِیَاءٍ لِیُوْءَ و النہی عنه لَا
تَإِ لَا تُوْءَ لَا یَإِ لَا یُوْءَ الظرف منه مَوْءِیٌ مَوْئِیَانِ مَوَاءٍ و مُوَیْءٍ و الآلۃ منه
مِیْئًی مِیْئَیَانِ مَوَاءٍ وَ مُوَیْءٌ مِیْئَاۃٌ مِیْئَاتَانِ مَوَاءٍ وَ مُوَیْئِیَّۃٌ مِیْئَاءٌ
مِیْئَاءَ انِ مَوَائِیُّ وَ مُوَیْئِیٌّ وَ مُوَیْئِیَّۃٌ افعل التفضیل منه
اَوْءَیٰ اَوْءَیَانِ اَوْءَوْنَ اَوَاءٍ وَ اُوَیْءٌ و المؤنث منه وُءْیٰ
وُءْیَیَانِ وُءْیَیَاتٌ وُءًی وُءَیْلٰی۔
ماضی معلوم وَأیٰ وَءَیَا وَأَوْا الخ مثل رَمٰی رَمَیَا رَمَوْا۔
ماضی مجہول وُءِیَ چون رُمِیَ۔
مضارع معلوم یَإِیْ یَإِیَانِ یَأُوْنَ الخ یَإِیْ دراصل یَوْءِیُ بروزن
یَضْرِبُ بود واو واقع شد درمیان مفتوح و کسرۂ لازم آن واو را حذف کردند۔
شد ضمہ بر یا ثقیل بود حذف کردند یَإِیْ شد۔
امر حاضر إِ إِیَا إُوْا إِیْ إِیَا إِیْنَ مثل قِ قِیَا قُوْا الخ۔
باب اِفعال از مہموز العین و لفیف مفروق اَوْأیٰ یُوْءِیْ
اِیْئَاءً فَهُوَ مُوْءٍ۔
مہموز الفاء و لفیف مقرون از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون
اَلْاُوِیُّ جا گرفتن اَوٰی یَاْوِیْ اُوِیًّا فَهُوَ اٰوٍ و اُوِیَ یُؤْوٰی اُوِیًّا فَذَاكَ مَاْوِیٌّ
لَمْ یَاْوِ لَمْ یُؤْوَ لَا یَاْوِیْ لَا یُؤْوٰی لَنْ یَّاْوِیَ لَنْ یُّؤْوٰی الامر منه اِیْوِ لِتُؤْوَ

یَاْوِیْ لِیُئْوِوَالنہی عنہ لَاتَاْوِلَاتُؤْوُلَایَاْوِلَایُؤْوُالظرف منہ مَاْءًی مَاْوً یَانِ
مَاْوِدُمُئْوُوُالالۃ منہ مِئْوًی مِئْوَیَانِ مَاْوٍ وَمُوَیُوِیٌّ مِئْوَا ۃٌ
مِئْوَاتَانِ مَاْوٍ وَمُوَیُوِیَۃٌ مِیْوَاءٌ مِیْوَاءَانِ مَاْوِیٌّ وَمُوَیُوِیٌّ وَمُوَیُوِیَّۃٌ
افعل التفضیل منہ اٰوٰی اٰوَیَانِ اٰوُوْنَ اَوَاءٍ وَاُوْیٰ وَالمؤنث منہ
اُوْیٰ اُوْیَیَانِ اُوْیَاتٌ اُوَیٌ اُوْلیٰ اُوَیٰ درمہل اَوَیْ بود یا متحرک ما قبل آن
مفتوح یا را بالف بدل کردند اَوٰی شد یَاوِیٌ درمہل یَاوِیٌ بود ضمہ بر یا دشوار
داشتہ حذف نمودند اُوِیٌ مثل رُمِیَ شد اعلال ہمہ صیغ پر واضح است۔
الحمد وھو ولی التوفیق فقط۔

خَاتِمَۃُ الطَّبع

نحمدہ للہ ونصلی علی رسولہ الکریم کہ ابواب الصرف جدید مطبوع ومنظور اہل
فضل وکمال گردید۔ این کتاب مستطاب کتابے است کہ خوبیش نہ از راہ کُلُّ
جَدِیْدٍ لَذِیْذٌ است بل ازینکہ با صغر حجم از چند کتب مستغنی میگرداند وطالب
را بامطلوب مے نشاند۔ فوائد جلیلہ درو لطیف است وعوائد جمیلہ ازو منیف بر ناقص
طبعان اجوف مثال وابار ثقیل محنت خفیف مے سازد وصحیح مزاجان مضاعف
خصال را بترقی علم سر فضیلت می برافرازد اگر تعلیلات وقوانین خواہی درو مندرج
است واگر خواص ابواب ولطف مضامین جوئی درو مندمج حسن ترکیبش
شہرۂ آفاق نمودہ از مطبوعہائے سابقہ گوئی سبقت ربودہ وخوبی ترتیبش رخسار
افاضت کشودہ طالبان را رغبت بر رغبت افزودہ مصنف رح را در مکافات
این فعل فیض کہ کسے را بر حرف او جائے انگشت نیست بحرمت اسم اعظم زیادہ تراز
ماہی خبر وحال استقبال حال وفوائد این نسخہ بکافۂ انام متواصل باد آمین بسم اللہ الرحمن الرحیم
الحمد للہ کہ این نسخہ نایاب مرغوب مطلوب طلاب بتصحیح تمام وخوبی مالا کلام حسب
الحکم جناب حاجی ملک دین محمد اینڈ سنز تاجران کتب لاہور بازار کشمیری ومالک مطبع
دین محمدی الیکٹرک پریس لاہور طبع شد۔

ضروری التماس

معزز ناظرین ہمارے کتب خانہ نے اپنی دیانتداری اور راستبازی کیوجہ سے اپنے خریداروں کو اپنا گرویدہ بنا رکھا ہے تاجران باوقار اور عام خریداروں دیار و امصار جیسی کچھ اسکی عزت افزائی فرما رہے ہیں وہ اسکی خوش معاملگی کے نتائج سے ایک نتیجہ ہے کہ ہمارا کتب خانہ اپنی مجموعی حیثیت کے لحاظ سے بعونہ مشہور ہے بیوپاریوں کو جسقدر خاص کفایت اور متفرق خریداروں کو جسقدر رعایت سے مال دیا جاتا ہے۔ اُسکا صحیح اندازہ وہی لوگ کر سکتے ہیں جنکو ایک بار بھی ہمارے کتب خانہ سے مال منگانے کا موقع ملا ہے مندرجۂ ذیل اُمور کی اہتمام کیساتھ پابندی اور لحاظ کی وجہ سے جیسی کچھ روز افزوں ترقی اس کتب خانہ کو ہو رہی ہے معزز ناظرین پر مخفی نہیں

(۱) اس کتب خانہ میں تقریباً تمام ہندوستان کی مطبوعہ ہر علم و فن کی عربی و فارسی اردو کتابوں کا ذخیرہ اور میل موجود رہتا ہے۔

(۲) حتی الامکان کتابیں عمدہ چھاپے اور اچھے کاغذ کی چھپی ہوئی موجود ہیں۔

(۳) جو کتاب عمدہ طبع ہی نہیں ہوتی یا چھپ کر کمیاب ہو گئی ہے وہ بدرجہ مجبوری خراب چھاپے اور خراب کاغذ کی روانہ کی جاتی ہے اور جو صاحب لکھ دیتے ہیں۔ اُن کو خراب کتاب روانہ نہیں کیجاتی ہے۔

(۴) تاجران کتب (بیوپاریوں) کیساتھ جو مراعات کیجاتی ہیں اور جس نرخ سے جنہیں مال روانہ کیا جاتا ہے اُس سے کم نرخ پر غالباً اور تاجر سے کبھی نہ مل سکے گا۔

(۵) مدارس اسلامیہ طالبان علم کیساتھ جیسی رعائتیں کیجاتی ہیں اُس کا اندازہ مال منگانے پر ہو سکتا ہے (۶) متفرق خریداروں کو خاص نرخ سے مال روانہ کیا جاتا ہے۔

پتہ ملنے کا- ملک حاجی دین محمد اینڈ سنز تاجران کتب کشمیری بازار لاہور ہسپتال روڈ پاکستان